

84/5Qar
Cp A-89

Á. ATAJanOV

ÓTKEN ÓMIR — ERTEK

M. ATAJanOV

QOŇÍRAW QALAY QAĞÍLDÍ?

KIM DEN SHE

KISHKENE DOKTOR

Книги должны быть
возвращены не позже
указанного здесь срока

Количество предыдущих
выдач _____

16.10.18	2715
7.02.19	333
9.03.19	110
10.04.19	890.
26.04.19	1254
10.05.19	1328
26.08.19	1909
20.01.20	181
5.03.20	31

A
tek.

pagilde

ktor.

89(36ar)
A-89

ÁBDIMURAT ATAĞANOV

ÓTKEN ÓMIR — ERTEK

MEDET ATAĞANOV

QOŇIRAW QALAY QAĞÍLDÍ?

KIM DEN SHE

KISHKENE DOKTOR

*(Kishi hám orta mektep jasındaǵı balalar ushın
gúrrińler)*

NÓKIS
«QARAQALPAQSTAN»
2017

Á. Atajanov «Ótken ómir — ertek», M. Atajanov «Qońıraw qalay qagıldı?», Kim Den She «Kishkene doktor» (*kishi hám orta mektep jasındaǵı balalar ushin gúrrińler*) — Nókis: «Qaraqalpaqstan» baspası, 2017-jıl, 160 bet.

UDK: 821.512.121(082)-053.5

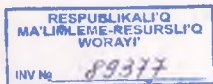
BBK: 5 Qar

A-89

Bul kitapta jazıwshı Á. Atajanov hám M. Atajanovlardıń gúrrińlerinde balalıqta keshken qızıqlı waqıyalar, shadıqqat tolı biyǵam máwritleri ıqsham, kórkemlik penen beriledi.

Úlkenge húrmet, kishige izzet, birlik, tatılıq, bilim alıw, óner úyreniw sıyaqlı pazıyletlerdi iyelewdi keńes etedi.

Sonday-aq, shet el ádebiyatınan koreec jazıwshısı Kim Den Shenıń «Kishkene doktor» erteginde jaqsılıq, saqıylıq, hadallıq, insanıylıq tuwralı sóz etilip, kishkene doslarımızdıń súyip oqıytuǵın jaqın kitabına aylanadı dep oylaymız.

ISBN 978-9943-5053-6-0

© «Qaraqalpaqstan» baspası, 2017-j.
© Á. Atajanov hám basqalar 2017-j.

BÁHÂR USÍNDAY MA?

(Gúrriñ)

Garrınıñ shıyrazı shash qara qızı qıs kúnlerinde soradı.

— Ata, ata, bizler dalada qashan oynaymız?

— Báháarde. Kún ısıganda...

— Qashan?

— Házir qıs. Bunnan soñ báhâr keledi. Asıqpa, janım...

— Báhárdiñ kelgenin bizler qalay bilemiz?

— Ózi bildiredi. Ózi kórsetedi.

— Qáytıp?

— Birinshi qıstıñ qarı eriydi... Jer qar kórpesinen qutıladı. Dárya muz kiyimin sheshedi. Irash, japtıñ kún túsetuğın tárepindegi shópke jan enedi. Kók shóp shıgadı.

— Tağı?

— Tağı ma, tağı... Quslar kún ısığanın quthqlap, shağlap sayraydı... Terekler bórtedi. Japıraq shıgaradı. Jayadı.

— Bul jaqsı, ata. Báhâr qánekey tez kele qoysa... Dalada oynasaq...

— Asıqpağan arbalı qoyanğa jetedi, qızım.

— Ne degen bul, ata?

- Adam shıdamsız bolmaw kerek...
- Jaman ba?
- Awa. Shıdamlı bolğan jaqsı...
- Dalada oynagımız kelgeni de jaman ba?
- Jaqsı... Kúte biliw kerek, qızım.
- Yaqshı, yaqshı. Kútemen...

Qıstır qarı eridi. Qız atasınan soradı.

- Erip ketken qar ornına endi báhár kele me?
- Awa...
- Tez be?
- Kútesen, qızım. Kút...

Qıstır ayazı qaytıp, áste-áste kún jılıtpağa qaradı... Shimshıqlar terekke qomp juğırlastı... Qumırı sayradı.

— Qus sayradı, ata... Ákeletuğın báhárın qayda? Ákelseñ ákel...

— Sabır saqla. appağım...

Qara shash sezimtal shaqqan qız jay aldındağı tereklerdiñ kún túsken jerinde kógerip shıqqan kók shóptı kórdi. Qolın shappatladı.

— Yashasın, báhár keldi. Atamnıñ kók shóbi de shıqtı... — Guj-guj kógergen soranıñ bir talın julıp aldı. — Atama kórsetemen... Báhár kelgenin aytaman. — Atasın izlep juwırdı. — Ata, ata, ata deymen! Ata!

— Newe, balam... Ne deysen?

— Kók shóp shıqtı. Mine. — Jıñışke barmağın arasındagı bir tal kók-kómbek soranı kórsetti...— Báhár kelip boldı ma? Dalaga shıgıp oynay bereyik pe?

Ata qızdıñ hár nársege qumartqan kózine júregi mehierge tolıp súysinip qaradı. Keyninen aspanga

tiğildi... Batıstan qara shoyın bult kók keñisligin jaylap jawıp kiyatır. Samal da julqınıp esti... Bul jer bawırın qaq ayırıp, topıraqtı jumsartıp jiberetuğın, nóser jawınıń mshanı edi... Sonıń arasında bultlar dúgisti, jaltıldap shaqmaq shağıldı. Aspan dańǵırılıǵa boldı, jarq-jurq jaqtıǵa jarısıp nóser tasırlap quydı. Ğarrı qaramıq kóz aqlıǵın shapanı etegine orap, ishke qaray shaqqan adım attı.

— Qızım, minaw báhardıń em-dári jawını... Qısta qara jerdiń qırtısına muz qatıp, tasmiytin jabıp taslaydı. Mina jawın muzdı eritip jiberedi, jerdiń jabılǵan tósın ayqara ashadı... Kókiregi ashılǵan jerge-topıraqqa tuqım taslansa, qalıwsız kógeredi... Bul jawın molshılıq ákeledi. Bir maydan ishte otıra turayıq!

— Onnan keyin ne isleymiz, ata...

— Saǵan bum tábiyattıń ózi túsindiredi.

Gúldirmama aspan aydınında tasırlap oynap izinshe tınısh taptı. Jawın bultınan qutılǵan aspan ashıldı... Terek-tallar shaqası ushınan tamshı tamshıladı. Ashılǵan aspanda appaq-appaq bultlar minarılap qaldı.

— Ata, jawın tındı... Dalaǵa barayıq, — dedi qız...

— Shıǵamız, shıǵamız. Jarıqlıq báhár-á, tap-taza! Áweli óz qálbińdi, izinen dalanı juwıp tazarttıń, — dedi ğarrı aqlıǵınıń qolın qısımlap uslap. Elimizge qoyǵan qádemiń qutlı bolsın, qızım angınıp kútken báhár!

— Ata, ata, aspandaǵı ana úyilgen aq zat ne?

Ğarrı aspan keńligindegi araları jaqın aq bultlardı kórdi.

— Ol ma, ol, qızım. Báhárdiñ bultı... Appaqaw, appaq. Báhárdiñ ózi de sulıw, bultı da sulıw... Máwsimlerdiñ máliykası, shıraylısı!

— Sen maqtağan báhár usınday ma, ata!

— Tap sonday, bilmege qumar qızım. Báhár tap usınday taza, usınday ajarlı...

— Dalada oynawğa bola ma endi?

— Haqıyqat... Taza báháriñ, gózzal báháriñ quth bolsın, qızım!

— Raxmet, ata. Raxmet. Sálem, báhár. Sálem,

— dep shıyrazı shash qız kókke qolın jayıp dawısladı.— Sálem! Sálem!

ÓTKEN ÓMİR — ERTEK

(Gúrriñ)

Targıl-targıl tárnektey, sarı jolaq jambılshaday mazalı onlağan aqlıqtıñ ardaqlı atası emlewxfanada bir ay emlenip jattı. Úyge qaytatıuǵın qutlı kúni perzentleri balasın ertip kelip, ákesin qosıla kútip aldı. Ğarrı mashinadan jaylap túskennen aqlıq balaları «Ata, ata»lap saǵası ashılǵan suw kibi aǵılıp juwırdı. Ğarrı palapan aqlıqlarınıñ torsıq shekesinen, pal shiyrin betinen shorpıldatıp súysine, qumarlana súydi. Usılayınsha ata menen bala-aqlıqları saǵınıshın bastı. Ata aqlıqlarınıñ diydarına toydı.

Shıpakerler ataǵa awır operaciyadan keyin kúshke enbege tınıshlıq saqlap, kórsetpesi boyınsha waqtında tez-tezden awqatlanıwdı tákirar-tákirar tapsırdı.

Garriğa emlewξανadan qaytpastan bir kún burın emlegen shıpkakerler tapsırma-eskertpesin anıqlap túsındırdı. Usıǵan ılayıq ataǵa bólek-ayırım taza bólmeye tayarladı. Tósek qabatlap tóseldi. Kewili qálegende kórsin dep awısıq televizor ákelip qoyıldı. Kishigirim dasturxan jayǵasatuǵın alasa awqat stoli da ortadan orın aldı. Ulıwma, ǵarrı ushın imkanı barınsha jaylı jaǵday jaratıldı.

Ǵarrı bólek bólmeye bólek awqatlandı. Bir saat shamasında kóz ilindirip aldı. Arada azǵantay bos waqıt bolǵanlıqtan, televizordıń ornına bir aylıq jaqın joldası, sırlas serigi, balası emlewξανada jatırǵanda izinen aparǵan taza radiodan qosıq, nama tıńlaǵandı maqul kórdi. Óytkeni, bunday waqıtta radiodan xalıq qosıqları ayttırılatuǵın edi. Ǵarrı qara sıyraq bala gezinen tıńlaǵan, kewilge qonımli tanıs qosıqlar jariq hawalı bólmeye jańladı... Awız betke de qosıq hawazı gúmbirlep jetti.

Bólek bólmeye nama jańǵırıp, qúdiretli qosıq aytıldı. Kishkene waqıt aralıǵında ǵarrı qıynalǵanın umıttı. «Há, há, bárekella, jańǵırt, jańǵırt... Búlbildey sayraǵan sıyqırılı hawazınnan», — dep ǵarrı radiodan qosıq aytqan artisti alǵısladı, sırttan xoshamet kórsetti.

Kishkeneler shawqımlasqanın toqtatıp, atası otırǵan bólek bólmeye órmekshidey órmelep kele basladı... Biraq, kishkene olar qosıq aytqan artisti tabalmadı. Televizor ashılmaǵan, ekranı qap-qara. Tim-tırıs. Úlken-kishi náresteler kópir aldına jıynalǵan kóbiktey ashılǵan qapı bosaqasınıń ish betinde irkilip qaldı.

— Basqa, basqa, — dedi buyra shash qız bilgishsinip...— Meninshe, góne zat. Ğarrı atalar góne zattı jaqsı kóredi. Góne nama tıńlaydı. Gónergen zattı taslamaydı.

— Áy, júdá! Góne emes. Tap-taza...— Arıq qara qız ernin shúrtytip, kózin súzip eregisti.— Mina qutı taza emes pe, ata?

— Ekewińizde teppe-teń haqsız... Sózińiz durıs. Ğarrı adam eski qosıqtı jaqsı kóredi. Namanıń gónesin tıńlaydı.

— Yaqshı, yaqshı ata. Mınaw ne? Atı qanday?

— Bileyik ata, bileyik...

— Artistler jasırınıp qosıq aytatuǵın bul qutınıń atı — radio... Bizlerge bala gezimizde házirgi televizordan qımbat-qádirli zatqa barabar edi... Radionıń dawısı alıstan esitilgennen, ol saqlanǵan mádeniy shertekke topıraqtı shańǵıtıp, tumli-tustan shapqılasıp jetip bardıq.

— Ata, mádeniy shertek degen ne? — dep tańlanıp soraw berdi buyra shash qız.— Radio sol waqıtta sizlerdiń televizorińız bolǵan. Mádeniy shertek — mektep pe?

— Qáne, tınısh otırıń. Soraw bere bermen. Bolmadı endi. Basınan baslap aytıp beremen... Awqat ákelgenshe tawısaman...

— Ertek emes pe, ata? — dedi kishkeneler.— Ertegiń kóp ya, ata...

— Awa, bul da ertek... Meniń bala gezimdegi jańalıqtı bayanlaytuǵın ertek. Túsınbeysiz ele...

— Neni, ata?

Buğan oyın balası bizler onshama tañlanbadıq, jañalıqqa jatqarmadıq.

— Ata, ata, ertegin qızıq bolmay ketti, — dep jabırlastı kishkeneler.— Onnan keyin ne boldı? Radionı qashan kórdiñiz?

— Awa, awa, miyim azayıptı, sizler burın kórmegen, búgin kórgen radionı umıtıppan... Attegene, garrılıq. Sóylemsheklik te bıjıqlıq, ballarım... Aynalayınlar, biziñ awıl dáryanıñ boyında edi... Balıqqa jay bermey jazda kún túske shamalasqannan suwǵa túsip, kún awıp ketkenge deyin shomılatuǵın edik... Usı kúni awıl balası bizler tolıp aqqan dáryada shomılıp atır edik. Gá júzip, gá súńgigen, qırǵalaq oynap, hám qashqan, hám quwǵan balalardıñ jañlaǵan bálent dawısına bir-birewge qosıwıslap serpilgen suw tamshısının ańǵırlaǵan sestı aralasıp bir tárepi aǵıshı, ekinshi tárepi tınısh arnanı quwalap alısqa ketedi. Tóbede tapjılmaı tınısh turıp alǵan jaz quyashı topıraqtı quwırmastay quwırıp qızdırdı, ósimlik-shóptiñ japıraǵın jıyırıp tús tusında solǵın tarttıradı. Kún barmın sayın ğayratqa minip qızdırıp, adamlar menen teñ janlı maqluqtı da kólenkede boy tasalap, salqın jerde dem almaǵa májbúrleydi. Ashıq jerinde bıj-bıj kúydiredi. Aǵın suw daladan, topıraqtan salqın. Jangá ráhát. Pitegene ısıǵannan shabaqtay suwǵa súńgiyseñ. Súńgip, súńgip alasañ. Boyanlıq penen suw boyı aralıǵındaǵı sıqırlaǵan aqqumǵa awnaysañ. Dene qızıp, júdá ısıp baratırsaq, barlıǵımız teñ órre túrgelip, suwǵa shomp-shomp boy taslaymız. Aylanamızda kersendey dóngelengen

tolqın payda etemiz. Qulashtı kerip-jayıp, ayaqtı qarsıma-qarsı siltep ağıssız aralıqta örge qaray júzemiz. Tek júzbesten, kim júzgish, kim shaqqanlıq boyınsha jalpılamay jarısamız. Oğada shadpız, kewil xoshımız aspan gúmbezine jetip barıp, yoshlı dawısımız kógildir kóktiń tınıq qoynın gúmbirletip-dańğırlatıp jiberedi. Solay etip, shomılıwdıń shadlıgın sharqıpálekke shıǵarıp, kókke kóterip máz-mayramlıqta kewil kóterip atırǵanda, bizlerdiń dárya ańǵarın, jaǵasın jańlatqan dawısımızdı qosıq aytqan artist pe, yamasa basqa birew me, áytewir qulaqtan kirip boydı jaylaǵan állekimniń dawısı basıp tasladı... Qosıq sózleri bul jaqqa anıq jetip, nama saz ırǵaǵı shawqımshıl bizlerdi sıyqırlap toqtatıp tasladı.

— Toqta, toqta... — dep bir-birimizdi toqtattıq... Tal túste qosıq aytıp atır.

— Kim boldı? .

— Kolxozǵa artist kelgen shıǵar?

— Onda seyisxanada ayttırıp atır ma?!

— Áy, yaǵ-á! Artistti túnde ayttıradı. Onnan burın sırnayshı tam basına shıǵıp alıp sırnay shertedi. Keshki tamashaǵa úlken-kishini kúnnen burın shaqıradı...

— Onda qosıqtı qay jerde aytıp atır? Artist pe yamasa awıl hayallarınıń biri me?

— Toqta, toqta. Tıńlayıq... Qosıq pittı. Endi ne qıladı?

Birimiz belbuwargá deyin suwda, basqamız suwdan shıǵıp baratırıp, úshinshimiz jaǵadaǵı qaraltım kebirteń jerde turıp úyilgen balshıq kibi

bilshuyip qatıp qaldıq... Dárya jóńkilip aǵadı, arǵı jaǵadaǵı bir jal toǵaydaǵı torańǵıllar tústiń tamuljıǵan ıssısında japıraǵın qıbırlatpastan jım-jırt múlgiydi. Bul sapar qosıq ornına jay sóz, bolmasa bizler onsha túsinbeytuǵın jáne bizlerge áhmiyetsiz bir sózler dizip aytıla basladı. Kóp sózdiń ishinen bizlerdiń kishkene pámimizdiń jetkeni mınaw edi. Bir kolxoz ba, xojalıq pa paxta tárbiyasın jaqsı júrgizip atırǵan. Eki ret otaǵan, eki ret awqatlandırǵan, eki ret suwǵarǵan. Gawasha bolıq. Gawashaǵa tárbiya beriwde atın esitken menen ózlerin burın kórmegen, tanımaytuǵın adamlar zor miynet etken. Xızmet alıńırǵan. Sonnan keyin bir hayal dawıs miynet aldıńǵılarına arnap kontsertimizdi dawam etemiz, — dep bálent dawısta zańqıldap xabarladı.

Ańqaw bizler ele kórmegen basqa dúnyadaǵı jańalıq pa, sóz be, sonı tıńlap, esitip bola sala, neniń ne ekenligin abaylamay sanasız máńgúr kibi ańırayıp qaldıq. Kómilgen, dáni alınǵan bos ura awzımız jıra-jar kibi ashılıp jabıldı.

— Mınaw dım tamasha boldı ǵoy. Qosıq aytadı. Söz sóyleydi...

— Tamasha, tamasha dep tamsana bergenshe, qosıq ayılǵan jerge barayıq. Tabayıq...

— Sóytsek-sóyterik. Kettik.

Jaǵadaǵı keltebaqay jataǵan jalpaq sheńgel lóbesine, polatı — túye taban shóptiń ústine tiyip taslanǵan kiyimlerdi urda-tut, órli-ǵurlı shapqan kiydik. Aldımız dúkan betke shapqılap ónegende, bir jeńine qol sıymaǵan yamasa bas

shıgatuğın jağa tappagan basqalarımızda uzap ketkenlerdiñ izinen jetip alayıq dep hár jerde súrnigip jıgılıp, gá jortıp, gá hákkelep quwdıq.

Kók dúkan tusınan bir úyir jılqı kibi tasırlap juwırıp kettik. Onnan arıdağı eki kóshe aralıǵındaǵı salma-soqpaqqa jetkende, qurılısı baslanǵannan qurılıp pitkenge deyin barıp kórgen, úlkenlerdiñ tilinshe «Mádeniy shertek»te qosıq aytılıp, kishkeneler qabıllawǵa qıyın sózler sóylenip atır edi.

— Juwırdıq mádeniy shertekke! Qosıq ta tamasha da, jańalıq ta sol jerde!

Qubladan arqaǵa tartılıp qazılǵan salmanıń awıl betki tárepine salınǵan mádeniy shertektir dógereginde iyne shanshar orın joq. Tósek tartıp hal ústinde jatırǵan qástelerden basqasınıń barlıǵı jıynalıp kelgen. Murın tıǵıp, ish betke qaraytuǵın tesik tabılmaıdı. Awıl adamlarınıń biri qalmastan jıynalıp kelip, mádeniy shertekti qır dógerек qorshap alǵan. Bul jańalıq emes. Qosıqtı kim aytıp, sózdi kimniń sóylegeni ullı jańalıq. Áytewir adamlar arasına tıǵılıp-tıǵılıp, iyteristen alǵa súrilip-súrilip, mádeniy shertektiń ishın sholıp qaraytuǵın múmkinshilik taptıq. Qaradıq ta, tastay qatıp qaldıq. Qosıq aytqan, sóz sóylegen adam joq. Eń tóрге qoyılǵan tórt ayaqlı stol ústinde aldǵı sarı jolaq tawar menen jabılǵan tórt múyesh qutı kózge taslanadı. Áne, sol jansız qutı, sol jansız sarı shúberekte artist qosıq aytadı, er adam-hayal sóz sóyleydi... Gezek birese qosıqqa, birese sóz jay xabargá beriledi. Er adam-hayal saz dawısqa salıp qosıq aytqanda, salmanıń argı júzindegi kógis

döngen keń dala — paxta atızındaǵı jawdırasqan gawashanı da yoshlandıradı, aylanasındaǵı pitik kók shóplerdi de ilhamlandıradı. Bizler hayranbız... Tańırqap-tańlanamız... Ózimizden basqalardan:

— Qosıq aytıp atırǵan anaw qutı ma? Ol ne? Qanday zat? — dep sıbırılanıp soraymız. Kempir-garri, úlkenler «sóylemeń, tınısh, bıjıqlar», — dep keyip awzımızdı jabadı. Orta jastaǵılar da «ne ekenin bilmeymiz», — dep jaqtırmay iyin qusadı. «Tınısh!», — dep belgi beredi. Qullası, qutı qosıq aytadı, qutı sóz tawıp sóyleydi. Adamlardı ózine márgiyaday tartıp, qosıq-sazdı, sózdi siltidey tındırıp, tıńlatadı. Tamasha! Tamasha! Jańalıq! Bizler qutınıń ne ekenin bilgenshe anaǵamız. «Ishinde tiri adam bar qusaydı! — dep iahimizden boljaymız... Óytkeni, adam — sóyleydi, adam — qosıq aytadı. Aǵashtan soǵılǵan qutıǵa bunday qábilet berilmegen? Múmkin emes.

Ne bolsa da soqırdıń sońına baǵıp aqırına deyin kútip shıdamadı tuwra keldi. Bári bir bul qutı, bul jańalıqtıń sırın bilmek nesip etetuǵına kózimiz jetti. Sonıń ushın tınısh turdıq, ishti dúbirletken sawaldı sapırıp salmadıq. Til ushında saqladıq.

Sózden keyin jáne hayal dawıs qosıq aytpaǵa kiristi. Semiz brigadir at dorba saqalın eki barmaǵı arasına salıp sıypadı...

— Yosh, yosh Qálbiyke, — dep jaltır asqabaq baǵın bılǵadı. — Jazdır! Jazdır! Mushtay bolıp dawısı jer jaradı. Dúnyanıń túpkirine jetedi. Bäreke!lla!

— Qálbiykeń kim? — dedi úsh erkektiń taban balıqtay tarbiyǵan birewi.— Kishemniń atı basqa edi ǵoy?...

— Áy, áy, túyeden túsip qalǵan, geshshe, — dep kúldi brigadir... Sen kishendi tanıysañ, mer elge tanılǵan artistti bilemen... Ol Qálbiyke Matyaqubova boladı.

— Brigadir aǵa, brigadir aǵa, sen biletuǵın, sen tanıytuǵın artist qayda? — dep jabırlasıp soradıq. Bizler kórmey atırmız... Kóreyik-tá! Kóreyik!

— Túyeden túsip qalǵan awısh-awmalardıń qatar kóbeydi. Onlaǵanǵa jetti... Al, ózlerińiz artist qayaqta dep oylaysız? Qayaqta?

— Qayaqtan bilemiz. Kórmey atırmız...

— Ózin kórmeysiz. Qosıǵın esitip atırsız... Mina qutıdan. Mina radiodan... Jaqınlań. Keliń. Tıńlań... Mınaw radiomú jańa túri. Mádeniy shertekke qurıń, adamlar jańalıq tıńlasın, qosıq esitsin dep joqarıdan tapsırma berdi. Baslıq tapsırmanı kemissiz orınladı. Búginnen baslap túste radio ayttıramız...

Bizler sonda aldı beti sarı jipek penen jabılǵan, bir neshe qatar san salınǵan, alǵa-izge jıljiytuǵın qızıl tilli qutı — radionıń qasına barıp, birim-birim betinen, belinen, qaptalınan sıypaladıq.

— Yashasın, qosıq tıńlap ház etemiz, — dep qol shappatlap baqırístıq.— Radionı oylap tapqan, onı awılǵa ákelip mádeniy shertekke qurǵan adamǵa raxmet!

— Ata, ata, bul ertegiń qızıq emes, — dep renjidi kishkeneler.— Ishinde áydarha, dáw. mástan kempir, batır joq...

— Men barman, men. Atań áydarha, atań dáw...
Atańnıń ótmishi — ertek. Atańnıń ózi de ertek.

— Háy, shımshıqlar. Atańdı sharshatasız. Atań,
qynalsa jáne awıradı. Ketiń, ketiń. Atań awqat
ishedi... Balalıǵına qaytaratuǵın qosıq esitedi.—
Kishkenelerdi kishkene kelin atasınıń qasınan
quwdı. — Adamǵa tınıshlıq bermeysiz?! Tınıshlıq!
Boliń! Tezletiń!

2015-jıl.

DIYID, DIYDI EKEN

(Gúrriń)

Qaraqalpaq jurtındaǵı iri-usaq tolıp-tolıǵıp atırǵan
awıllardıń qatarındaǵı «Tolis awıl»ı shıǵısında bir
jol jasıl toǵaydı beline buwǵan Qızketken menen
batısındaǵı qubladan arqaǵa qaray sozılıp ketken
tóbe-tóbe sarı qumlıqtıń ortalıǵında shoq juldız
kibi jarasıp qonıslanǵan. Kóp ómir jasaǵan,
tırshılıginde kóp nárseni kórgen qarıyalardıń bilgeni
boyınsha aytqanınsha, awıldıń sol máháldegi
jaylasqan jeri mákanınan xalıq hesh jaqqa jılıp
kóshpegen, turaqlı mákan basıp jasap kiyatırǵan.
Onlaǵan háwiz kólemindegi shuqır qándeekte málham
tayarlanǵan saz ılaydan úsh paqsası, párdiywalı
bekkem tiklengen tıǵız qalıń maylardıń arasınan
jol ótpeydi. Bizlerdiń sada kókiregimizde, jaylardıń
ıyınge-ıyin tirestirip tıǵız salınǵanı da ata-ana,
úlkenlerdiń bir atanıń ul-qızınday bawırласıp tatıw-

tınısh jasağanın anıqlap ayqınlaydı. Ómirin tatiw-
tınıshlıqta ótkergen úlkenlerge de jaqsı, keleshegi
aldında jasıl japıraq — kishkene bizlerge de jarqın
jol, iygilikli úlgi. Buğan qosımsha awıl jaylarınıń
iyyin tirestirip bir tegis salınğanı, erniniń sarısı
ketpegen qızıl qanat palapan — bizlerge júdá paydalı.
Óytkeni, oyınqumar bizler aylı jaqtı túnde, aysız
tastúnek aqshamda da oynaymız. Jay paqsaları
bizlerdi ulıǵan saǵaldan, áwpildep úrgen iytten.
sırttan keletuǵın qáwipten qorgaydı. Úyler-jaylar
aralıǵı, at oyın tarqaǵannan keyin úyimizge
qorıqpay-jılamay jetip baramız. Jaylarda jaǵılǵan
shıranıń jarıǵı ayna aldınıń ádewir jerin jaqtırtıp
turadı. Kúnde bir awıldıń barlıq boldıq balası
jámlesip baratúǵın waqıtta bir-birewge xabar tez
jetedi. Bolmasa sırttaǵı dawıstı esitip-aq, shaqırıwsız
jetip keledi. Awıl tısınan aylanatuǵın saparǵa
atlanardıń aldında awıldıń dúrmiyini esabındaǵı
kóp jıllıq bayterek-aqtaldıń túbine qas qaǵımda
tez jıynalıp qalamız. Bul waqıt túslikke
shamalasqanda, qásiyetli-qásterli aqtaldıń qasına
jıynaldıq...

— Hámme kelip boldı. Kún qızıp ketti.
Shomılmaǵa kettik, — dep jabırlasıp bir-birimizdi
quwatladıq. Sonnan kópshilik qozǵala baslaǵanda:

— Háy, háy, jorajanlar, toqtap turıń. Men
kiyatırman. Jaqınlap qaldım, — degen tanıs dawıs
dıqqattı bóldi, qulaqtı erbeńletti... Dawıs iyesi
qatarımız Ğayıp qara edi.

Ol bir hápteden beri awılда kórinbedi.
«Saǵalkópir» bettegi qız apasınıń úyine qıdırıp

ketkenin ata-anasınan sorap bildik. Ğayıp juwırıp jete sala, shoğırlandıǵan bizler menen qushaqlasıp kóristi. Ol bizlerdi saǵınıptı, bizler onı saǵınıppız?

— Al, jol bolsın. Qayda atlandıńız? — dep bilgisi kelip soradı.

— Shomılamız.

— Júdá jaqsı... Men aytsam diyid sizlerdi qattı saǵındım, — dep haq kókirekten sawdıradı ol.— Awıldı da saǵınadı eken adam diyid... Ásirese, Qızketkeniń ılay suwın saǵınǵanımdı aytpaysız ba diyid...

— Ol jaqta suw joq pa eken?

— Awa, awa. Qızılqum arasındadı awıl da aǵın suw ne jeydi. Qumǵa máyek kómsen pisedi. Etimdi ıshıq basıp ketti diyid. ılay suwǵa shomılsam, ózimdi qıynaǵan ıshıqtan qutılaman diyid. Qáne bola ǵoy, júre ǵoyıń diyid ústim qıshıp ketti. Aaluttı.— Ol qotır eshkidey tır-tır qasındı.

— Háy, balalar, Ğayıp qara toraq tolǵan qara tulıp. Qattı semirgen. Eki beti awırıqtay. Bay-buw, qarań-kóriń, — dep ózinen basqanıń minin tapqısh Amanbay qıdırıp qaytqan Ğayıp qaraǵa bizlerdiń dıqqatımızdı qarattı.

Rasında da, tuwısında etli-tenli tompaq qara balanıń qalıń qabaǵın, monshaq qara kózin jawıp, beti bilshıyıp birotala semirgen edi.

— Ne jediń? Nege semirdiń? — degen sorawǵa onı kómip tasladıq.— Qoydıń qatıǵı qoyıw... Sonı tınbay ishıp semirdiń be?

— Awa, awa... Qız apamnıń úy ishi baǵadı eken, diyid. Gúze-gúze mazalı qatıqqa ózi qayttıǵa

toydim, diyid. Tabaga salğan taba nandı tuwrayman diyid... Qatıqtı ishemen diyid. Nandı awızdı toltırıp alıp jağım shıyqıldap shaynayman diyid. Basqalar ańlap-abaylamağandı sezimtal Tursın sezdi. Bildi.

— Haw, balalar, muna qara qoñız, ıslıqqa ilestirip taza sóz tawıp qaytıptı... Eki sóziniń biri diyid... Qáne. ayt, ol qanday sóz? Mánisin túsindir, — dep Tursınbay jalaq hámmeniń atınan Ğayıp qaradan talap etti.

— Ol sóz be, ol sóz. Diyid pe... Diydi me?

— Sol. Sol... Neni ańlatadı?

— Men ne bileyin, — dep Ğayıp qara burishtay qızardı... — Aytıp úyrenip ketippen... Awzım alıp ketipti.

— Kimnen úyrendiń? Ájapańnan ba, jezdeńnen be?

— Jağ-aw... Olardıń bos waqtı joq. Kóp sóylespeydi...

— Onda kósilip jatırğan tilsiz qumnan úyrendiń be? Seni jarılqap shólge til pittı me?

— Úsh-tórt úyli awılda ózim qatarlı bala kem eken. Kóbisi qız. Er bala az. Biraq, ózi ákesi ornına qoy bağatuğın bir bala boldı. Sol bala ekewimiz azanda qumğa qoy bağıp ketemiz. Keshqurın awılğa aydap qaytamız. Ol balanıń eki sóziniń biri diyid. Apam diyid, aғam diyid, baslap diyid dep shubırtıp-shubırtıp jiberedi. Birine túsinsen, ekinshisine túsınbeyseń. Meniń awzım diyid, diydi eken, — dep sóylewge úyrenip ketipti. Awılğa arqalap qaytıppan.

— Diyid jora deydi, — dedi min tapqış Amanbay onı ermeklep... — Sen bunnan bilay

Gayıp qara emessen. Diyidseñ! Diyidiseñ! Balalar duris aytip atırman ba? Ne deysiz?

— Awa, awa... diyid, diyid, — dep shaqıramız. Gayıp atın umıtamız... Bunday tamasha ersi attı tabalmay júr edik, — dedi Tursınbay jalaq dilwarsıp.— Meniñ laqabım— Jalaq. Gayıptiki— Diyid, diydi eken. Eshektiñ góshin jeydi eken...

— Tasbaqağa minip, qumda qıdıradı eken. Biziñ awılda Diyid laqaplı bala bar eken, diyid...

Hámme saz dawısqa salıp qosıla kúldik. Kúlkiden jıyırq jazıldı. Biraq, buringı Gayıp qara, házirgi Diyid, Diyдиниñ úskini quyıldı. Terledi. Ernin jaladı. Arqasın qasıdı.

— Qáne, kettik. Diyid jora, qalıp qoyma... Diyid atın menen Qızketkenge sálem ber... Sağınganıñdı bildir.

Bizler nasos salmağa háp zamatta jetip qaldıq. Gayıp aqtal astında balshıqtay bılshıyıp qıymıldamay qaldı... Barlıgımız tarsa toqtadıq. Keynimizge moyın burıp qaradıq.

— Áy Diyid, áy diydi eken... Esawanday ne qılıp tursañ? Qatargá qosılmaysañ ba? Ahomılmaysañ ba? — dep baqırdı Amanbay...

— Yaq! Yaq!

— Nege diyid? Nege. Diydi jora.

— Ákem-sheshem qoyğan atım bar. Oshağan kibi jabısқан Diyid degen kúlkili zat kerek emes...

— Diyidti tawıp kelgen óziñ... Kimgе ókpeleyseñ?

— Álbette, ózime... Basqağa emes.

— Onda nege bizlerden qashasañ?

— Azan aytıp qoyılğan atım menen shaqırsañız gana baraman. Bir márte Diyid, Diydi eken deñ aytsañız, qatarıñızğa birotala qosilmayman. Shetiñizden jek kóremen... Jiyirkenemen.

— Áy diyid, — dedi Amanbay silkinip-julqımp. — Bul sóz bizlerge jañalıq. Aytıp qalayıq, aytqanda qoymastan burın. Al, balalar bárimiz dawıs qosıp aytamız. Diyid, Diydi eken. Diyid, diydi.

Mánisi biymálim, barlıgımızğa túsiniksiz bul sózde kópshilik kóteriñki dawısta hawazlatıp aytqanda átirap jañlap-jañgırlap, gumbirlep ketti. Din hawada ashıq aspan astında bası bos quslar emes, Gayıp qara qızıl qıya qum ishinen tawıp qaytıp, hárbi gápinde bir neshe márte tákirarlangan sol sóz pátpelektey ushıp qalqıp júrdi... Kúlkini tuwarıp shawqımdı basıp, aqtañ tamañğa japatarmaqay japırılıp qaradıq. Al, kerek bolsa, al! Bir hápte kórispegenlikten dostı — bizlerdi sağıngan, onı bizler sağıngan buringı suw juqpas, teri shıqpañ. Gayıp qara, jañadan beri Diyid, Diydi eken degen túrpi-tikenek laqap moynına túbildirik kibi ilinger qatarımızdın aqtañ astında qarası kórinbeydi. Zımğayıp bolıptı, bizlerge ókpelep qaytıp ketipti.. Iytke mañlay dúgistirip duslasqan eshki awzın ashıp tisin aqsıytadı, shaqı eki jaqqa hárriygen basın gilk-gilk silkedi, bul qorqınısh álamatı, qáwipter qutılıw jolın izlew tási. Al, bizler tez peyil dostımızdı esheyin sóz ústinde ermeklep ókpeletkenimizdi añladıq. Ishimizdi iyt jırtıp, pıshıq tırnap qıynaldıq. Onıñ pák, hadal, aq kewlin qabartqanımızdı añladıq. Añımızdı aq atqa mindirip

doshliq qanatqa aylandirip toparlasip-tompañlasip keyinge qaray juwirdiq...

— Gayip, Gayip, — dep neshe bala bolsaq, sonshamiz dawislap baqirdiq.— Jan, jora Gayip, janajan jora Gayip! Toqta! Toqta! Pami qurtilgan, aqili azaygan aqmaq bizlerdi keshir, keyniñe qayt... Birge oynaymiz, birge shomilamiz.

Ol üyiniñ qasında, qora qaptalında toqtadı.

— Diydı, Diydi degen joq... Joq zat qatarğa qoılmaydı. Suwda shomılmaydı, — dep dawısı qaltırıp jılamıradı.— Qatarıñız emes ekenmen. Jorañ emespen. Qurı sağıñıppan... Diyidti pıshıq quyırıqtay mağan jabıstırajaqsız... Mazağıñız bolmayman.

— Is shataq, dım jaman, — dedi minshil Amanbay tereñ gúrsinip ókindi... — Onnan eshirim sorayıq... Keshirim bermese, ózinen kórsin. Kópshilikke topraq shashalmaydı.

— Solay islegen durıs bolatuğın shaması bar, — dep sóyledi Tursınbay jalaq tálimsip-ılğıshsinip..— Hámmemiz shetimizden keshirim soraymız.... Amanbaydıñ pikirine qosılaman...

Onı aylana qorshap aldıq.

— Gayip jora, keshirim soraymız. Keshirim ber, — dep barlıgımız dawıs qosıp baqıramız. — Keshir... Dostımız bol. Joralıqtan shıqpa? Ersi qaptı iyt jesin. Bizlerge óziñ kerekseñ, Diydı.

Gayip qara eñ soñğı sózden shekshektey sekirdi, teńirtkedey zıtap qashpağa beyimlesti.

— Toqta, toqta, — dep qulashın kerip, qushağına qatı Amanbay.— Tap bunday kekshil emes ediñ

goy, jan jora. Diyd, Diydi eken, — degen sóz
birinshi óziñ aytpa!

— Aytpayman, al... Sonda...

— Óziñ umıt...

— Umıtaman.

— Onda bizler de aytpaymız? Solay isleymız
be, qáne, ne deysiz, doslarım!

— Maqullaymız, maqullaymız...

— Olay bolsa Diyd, Diydi eken, — dege
sózdiñ ózi joq. Awıl da bunnan bılay dım ayılmaydı.

— Ayılmaydı, ayılmaydı. Umıtıladı..

— Buğan da qayıl emesseñ be? — dedi Tursınba
jalaq qantalğan ernin jalap... — Nege toñarayasañ
Qáne, ishiñdegini ayt! Keshireseñ be... Joq pa?

— Qoymadıñız goy, diyd! — dep aytıp saldı
Gayıp... Jalma-jan awzın bastı. Pıshaq keskende
birden umıtıw qıyın qusaydı.

— Endi ne dep ediñ....

— Ayıp ózimde eken. Sonıñ ushın keshiremen
Qatarıñızğa qosılamın. Qádirdan Qızketkenge sále
beremen. Ílay suwına shomılamın. Keliñ-
doslarım, qaytadan qushaqlasayıq. Qıymas da
bolayıq.

Onıñ menen takırar qayta qushaqlastıq! Áwıl
etpege juwırısıp kettik... Tóbeden ushqan quslar
da, quyash jarqırağan ashıq aspan da, shapqılasqa
awıl balaları da aq kóylek, aq ishtanlı bizlerge
súysinip-maqtanış penen intıgıp qarağan shıǵar
aw, sol sátte shaması!

ÁKEM KIM?

(Gúrriń)

Artist Mirzabay Ótemisovtıń esteligine arnaladı

Uahinshi klastıń basqa awıldaǵı úsh oqıwshısı erte azanda mektepke asıǵıp baratır. Názálim báhardıń xoshminayım quyashı jáne tınıq aspanǵa joqarılıp órlegen sayın «Oqıwdan keshigemiz», — degen úrkek, setemshil sezim qıyalında sekirip-sekirip oynaydı. Aylana-dóğerek, qır-átirap tártıplewge til jetpeytuǵın ájayıp. Gózzal. Jasıl maybalıq, kók shópten jasanıp kiyingen keń dala dılbarday dolanıp, kerbazlanıp kerilip jatır. Jarlangan qalıń toǵaydıń jasıl jamalı jashıqtıń jasıl jaganı sıyaqlı júdá shıraylı. Túrli quslar kún shıǵıp, átiraptıń sáwle-nur menen mıń qubılǵan kórkem kelbetinen zawıqlanıp, gózzallıǵına toymay yoshıp-yoshıp, tasıp-tasıp sayraydı. Eki boyı maysa kók ahóp penen ádiplengen tereń jarmıstıń kerilgen nemasına ılay suw-quwmay suw sıymaydı, taypaq päs tubınan asırılıp aqsa, tar qısnaq jerinde qısılıp qaladı. Harıldap aǵıp, jelmayalıq júyriklikte ayaqqa jetkenshe zıńǵıydı.

Úsh bala kútá asıǵıs. Olar aylananıń gúl shırayına, jasıl jamalına qarap ta, gózzallıqqa qumartıp súysinip te toymaydı... Qaraǵısı, kórgisi, shóbi-gúlin, súyrigin áshirepilep uslap kórgisi keledi. Tilekke qarsı, alǵa qaray argımaqtay otıqqan waqıt úsh balanıń tilek-niyetin túsiniپ

toqtap qalmaydı... Tıq-tıq, shıq-shıq, alğa tek alğ
örleydi, alğa zımıraydı. Azanğı sabaq baslanatuğın
xabarlaytuğın, jez qoñıraw qağılatuğın waqıt júd
jaqınlap qaldı... Áne-mine dep úlgermeydi.

Úsh bala teren jarmıstıń bir arba emin-erki
sıyatuğın kómpeyggen kópirinen samalday esip óti
Báhár quyashınıń shashırağan shapağı, bolma
kún astında eshek mingen ġarrı menen piyadala
kiyatırğan uzın boylı, arıq kempirden úshewı
kún jasırğan edi. Úsh bala mañırasqan qozı-ıla
kibi dawıs qosıp sálem berdi. Eshek ústindeg
semiz ġarrı, jerdegi arıq kempir menen gezekp
gezek qol alıstı.

— Wáleykum ássalam! Wáleykum! Háý bárekella
Nám-nağan jigit bolıń. Wáj! Wáj! Ata-anañız
raxmet! Semiz ġarrı úsh balanıń ádepliligine oğad
ırza boldı. — Háý, bárekella! Túpálam! İlaya óni
ósiń, saw bolıń. Aman bolıń, ballarım.

— Óyppey, aynalayınlar. Qaraqıarım. Óske
uıańız, tárbiya alğan mektebińiz pákize eke
Kóp-kóp raxmet. Sálem, sálem, — dey sal
qaptalıımızdan ótip kete bergenińizde de, hes
nárse aytalmas edik. Solay emes pe, ġarrı?—
Kempir de oğada ırza bolğanın bildirdi.— Tárbiy
kórgenliktiń belgisi bul. Ádepliliktiń úlgisi
Aynalayınlar, bara ġoyıń. Bara ġoyıń!

Ġarrı qarabaraqtay qalıń saqalın bir-ek
taramladı. Úsh balağa isik qabaq kózin ashınqıra
sershil jáne sinap qaradı.

— Alla bárekella! Úlken mektepke qatnap oqıy
ekensiz... Kishkene balağa iytqır alıs qoy!

— Awıldağı mektep kishkene. Üshinshi klastan
ları qatnap oqıymız. — Üsh balanıń ġarrıǵa tartıp
turgan ashóleń arıǵı oń iyinnen moyın burıp
ılıldegen quyashqa qaradı. — Oy-boy ata, kún
kúta kóterilip ketti. Keshigip qalamız. Ruqsat
berseń, júreyik. Ele ádewir jer...

— Ballarǵa ruqsat ber, ġarrı. Keshikse keyis
sitedi. Saqalıń shoshańlaydı. Mushtay ballardan
ne soraysań... Tez sora da, tez juwap ber.

— Rayshıl kempirim-ay. Nabatım-aw! — Ģarrı
alıń saqalı selkildep, shámpiygen qarnı búlkildep
aldı. — Asıǵasań da júreseń. Kúygelekseń-shıdam-
ırsań. Bul tánekeylerdi jolda túnetpeymen. Ģarrı
adam ne soraytuǵın edi. Üshewinen kimniń
balasıań dep sorayman. Bolǵanı.

— Al, sora.

— Ata, bizler.

— Házir, házir kishkentay aǵayınler.

— Üsh mezigil ezetuǵın kóknarıń kibi ezbe.
Kempir tońqıldadı. — Oqıwdan keshikpesin. Tezlet.

— Yaqshı, yaqshı, kempirjan. — Ģarrı sonda da
tıwrıdan-tıwrı sorawǵa ótpedi. Sálem berdińiz,
jól alıstıńız. Allanıń nuri jawsın. Raxmet! Raxmet!

— Ez... Ez... Sıq... Sıq... — Kempir nazırqandı.
Raxmet ayıldı.

— Ballarım da shıdaydı, kempirim sen de
shıdaysań, álbette. — Ģarrı uzın boylı sobırayǵan
ları baladan soradı.

— Sarı bala kimniń balasıań?

— Úlek Xalmurattıń.

— Wáj! Wáj! Solay shıǵar dep edim-av Aljaspappan.

— Ata, **bizler.**— Basqa eki bala qabatlas sóyledi.— Keshigemiz.

— Ğarrısı túspegir. Endi qashan?

— Shıdaysız.— Ğarrı mqladı.— Kóp bolsa ó minut keshigesiz... Muǵallimler de keshigedi. Ola da adam. Mashina emes.— Al, sen kimni balasısañ?! Birewge shıramıtaman.

— Doshshan traktorshınıń. Taban balıqta tarbıyǵan bala tarsıldatıp juwap berdi. — Doshshonovpan.

— Tanıdım, tanıdım. Áke-shesheń aman-sań júr me? Oshaq bası aman ba? Ákeń qádirda qatarım, shesheń sıylasıqlı qurdasım edi.

— Amanbız ata, amanbız.

— Saqqızday sozba ğarrı... Sorasatuǵın payıt ájep taptıń-dá!

— Waqt ǵániymet, kempir... Kishkenelerdi sebe penen ushırastırıp atırman. Alqımnan ala bermes.

— Mina shıraqlarımdı ayap atırman.

— Seniń familiyań kim? Kimniń balasısañ Támpish murın qara baladan soradı. — Tanıyma ba, tanımayman ba bileyin.

— Qalqorazdıń! — Úshinshi bala ókshesi kóterip, dawısın dúrildetip juwap berdi. Familiyar — Qalqorazov!

— He, he. — Semiz ğarrınıń isik qabaq kó tesireydi. Tompaq qara balaǵa gá aldı betinen, g shekelep qaradı... Qalqorazdıń dediń be? Aljaspap esitpedim be?

— Jaq, ata. Men anıq ayttım, sen anıq esittiñ... Qarazshı Qalqorazdın balasıman! Jurnalğa Qalqorazov dep jazıp qoyıptı muğallım.

— Ay, jağ-a. Jaq! — Ğarri kempiri betke qayrılıp qaradı. — Kempir esittiñ be?

— Esittim. Esittim.

— Buringi qońsımız Qalqoraz qashan balalı bolğan. Mina bala Qalqorazdın balasıman deydi. Yapırmay-á! Ya mina bala aljastı, bolmasa men...

— Balası bolsa balası. Balağa pıshıq quyırıqtay jabıpa, ğarri. Kóship ketkenimizge onlağan jıl boldı.

— Tap jigirma jıl bola qoysın. Qalqorazdın onğa shıqqan balası joq, men bilsem!

— Sonda men, ata.

— Sen, balam, ersheñ balasañ... Anaña erip kelgenseñ.

— Meniñ ákem bóten be?

— Endi ne dep ediñ?!

Tompaq qara bala kiyiktey sekirdi. Olardan qas jaǵında ajıraldı da, kúnge shaǵılısıp aǵarıp jatırǵan arba jolda keyin qaray quldırıp ushtı. «Qalqorazdın onğa shıqqan balası joq. Balası. Sen anaña erip kelgen balasañ». Olay bolsa, ákem kim? Ákem!

Ol izinde shubatılǵan shañ qaldırıp, eñirep baratır, kóz jasın tıyalmay jılap baratır. Kózi jer ótemeydi, kókiregi isinedi. Qalqorazov emespen? Sonda. Ákem kim? Ákem qayda? Ákem? Atı kim? Zatı kim?! Kim? Kim? Kim?! Qayaqta? Jayaqta? Qayaqta?

Töbesi bastırılğan shiy shertektegi kesek oshaqqı asılğan qara qazanda ana tarı quwırıp atır. İssılıqtan quwırılıp kiyatırğan tarınıń özgeshe iyis jaydıń aylanasına jayılğan.

Tompaq qara bala solqıldap jılap kiyatır. Eñirek kiyatır. Ókpe óksikke, ızğa tolı. Betine shan aralas jas júga-júga dagallangan. Hám jılaydı, hám ózine burqasınlatıp soraw beredi. Kimniń balasıman? Kimniń zúriyadıman?.. Rastan Qalqorazdıń balası emespen be? Onda nege jurnalğa Qalqorazov dep jazğan? Nege? Kim aytqan? Qalqoraz ba? Anam ba? Muǵallım sırttan jaz salğan ba? Anıqlap soramaǵan ba? Bolmasa balaǵa ákesiniń kim bolǵanı bári bir me?

Al, al, Qalqoraz anamnıń eri, sonda nege ákem emes! Semiz ǵarrı ákeń emes, — dedi. Qızıq! Anamnıń oyınsha. — Qalqorazdıń balasıman? Biytanı ǵarırınıń túsiniǵinshe balası emespen? Ákem bóten? Waq, waq, olay bolsa ákem kim meniń? Kim biledi? Qalqoraz ba? Anam ba? Tamasha, tamasha! Qalqoraz bilse de aytpasın. Sebebi, onıń atında perzent bolǵanı jaqsı. Apan nege aytpaǵan, haqıyqathıqtı jasırǵan? Nege? Úydegi iri kisi, juwas kisi maǵan nege miyirban? Anamnan da qayırqom. Nege ol meniń ákem emes? Men kimniń úyinde júrmen! Tuwǵan ákemniń jurtı qayda, ózi qayda? Ana, anajan-aw, us máhálge deyin balańnıń ákesi kimligin nege jasırdıń? Ne ushın aytpadıń? Men nege ákemniń bótenligin állekimnen esitemen! Óziń nege

ayıpayısañ, anajanım. Nege?! Bir pârşhe balañdı
ötley öltirip, óligine otıra jazlap qaldıñ ğoy,
perishte anam-aw! Anajanım-aw. Usı jasıma deyin
deñi ne ushın aldadıñ! Sonda qanday maqsetiñe
tettiñ, qaysı muratıñ orındadı!

Qabaqtıñ keñ qushağın jalap jañan ot kúydirgen
jara qazannıñ ishi qara tútın. Ana kúyip
juwırmashtay qatıp qalmasın dep shıtırлаған tarını
ağash qalaq penen qarsıma-qarsı awdarıstıradı,
astın-astına, astın-ústine shıǵaradı. Tarı
ayılalınshe pisik quwırılmasa tasqa aylanadı.
Mıyneti zaya boladı. Quwırıp, sók túygendegi
maqseti jalǵız japıraq balasınıñ qarnın ash
jaldırmay, birdeyine toyınıp júrgizbek edi. Bayǵus
ına tuwǵan perzentiniñ qaysı tamaqtı jaqsı
toretuǵının baladan beter jaqsı biledi. Sol awqattı
dairip balasına ishkizse, álbette janı jay tabadı.
Tábatlenedi. Tompaq qara bala da shábbe asıqtay
haǵınan sókti júdá jaqsı kóredi. Qaltasın toltırıp
ladı da qay jerde júrgenine qaramastan, awzına
juwıwıslap saladı, tiri sókti gútir-gútir shaynaydı.
Túǵın de balası oqıwdan qaytqanda tarı quwırıp,
ók túyip tabaqtı toltırıp tayınlap qoymaqshı edi.

Ana sók salaman dep tarı quwırıp atır...
juwırılǵan tarınıñ mazalı iyisi alıstan-aq seziledi.
Ananıñ bir qolında ağash qalaq, ekinshi qolı ottı
tıradı. Issı puw betin sharpydı. Ana júzin jas
awıp, bilegi kúygenine pârwa qılmaydı. Ağash
alaqtı shıyratılǵan puw perdelegen tarı arasına
úñgitip-súñgitip aladı. Túbi kúyip ketpewi kerek!
Jemlessiz quwırılıwı kerek! Bir waqıtta ananıñ

qalaqtı joqarı kótergen oń qolı jılımay qaldı.. Bileziklikten qısqush qısqanday sańlaqsız qısıldı.. Dáslep ana ózine ne bolǵanın bilmedi. Qolı ózin baǵınbadı. Qol óziniki, biraq basqa bir nárse qısıq qalǵan. Ne ol? Kim ol? Qazannan kóterilgen puw menen tútın aylanasındaǵını anıq kórsetpeydi. Janaraqta jalǵız ózi edi. Qápelimde kim keli qaldı! Qolın awırtıp nege qıadı?.. Bosatpaydı.. Atız jumısına shıqpaǵanına ashıwı tóbesin kóterilgen gúppan brigad pa? Ol alıstan sóginiw boqawız aytıp keledi... Awıldı basına kóteredı, bada-badtı kúsheytedi. Ol bolmasa kim? Kóteri soqpayı bar ólesi arıq baslıq pa? Buyralanǵa puw arasınan bilezikti buwǵan qoldı ebin-jorı kórdi. Tompaq barmaq, ğarganıń tuyǵınday qap qara qol. Kimdiki? Balasıniki?! Alaqań kirpitikenniń qarnınday appaq. Jumsaq...

«Mańlayım, mańlayım. Qudayım, qudayım. Et bawırımnan jaralǵan jalǵızıma ne bolǵan? Men kózine ne ushın jin kórinemen? Nege? Tarıda kúyip ketedi... Qolımdı nege bosatpaydı? Tuwǵan balanıń tuwǵan anasında qanday qastı bar?.. Qursaǵımda toǵız ay kóterip, toǵız ay toǵız kúń tolǵanda dúnyaǵa keltirgenim be, tuwǵanım ba? Baqqanım-qaqqanım, álpeshlegenim be? Tamadı ash, kiyimin jırtıq qılmaǵanım — ananıń ayıba ma? Solqıldap nege jılaydı? Jarı joldan nege qaytı keldi... Ne boldı? Qanday bálege jolıqtı?».

Ananıń qolı ele qaqpanda. Eki qol puw buldıratqan tarı tolı qazannıń ústinde... Kúyiktiń iyisi kúsheyi baratır... Ana qolına bekkem jabısqan balasını

qalqetin toliq kórdi. Ishten jilaydı, qalın qara
in dirildeydi. Qarashığı qara sádeptey kóz jas
lınde qalqıydı. Ana elege deyin hayran. Neniń
ekenin bilmeydi. Minaw tuwǵan balası ma, ana
tine toydırgán perzenti me, bolmasa jabayı ań
adam súlderindegi sanasız maqluq pa? Tompaq
balasıniki... Qılıǵı jabayı. Jáne tınımsız
laydı? Nege? Kim urǵan? Kim sabaǵan? Júzi
ıymegen, beti ispegen, murnı qanamagan, ústi-
mı jırtılmaǵan. Maǵan nege hesh jerde heshteńe
qılaladı? Qolımdı jibermeydi. Qanday jin qaqqań?
am jilaydı, hám kúshli...

— Apa! Apa! — Bala dawısınıń jetkeninshe
ımanı jańǵırtıp baqırdı. Eńirep jıladı. — Apa-a-a-
a! Apa-a-a-a deymen.

Ana burın qolın qısqsıhtay qısqań kúshden
ıyıqsa, endi jılaw aralas dirildegен, sımday
ıqıladaǵan dawıstan qorıqtı. Bilek ashıdı, qol
ıydı. Mańlaydan sorgalaǵan jas tarıǵa tırs-tırs
ımdı... «Mına áwmeser nege jılaydı! Nege
ıladı? Kimnen qorlıq kórdi?», — degen oy ana
ıyında meshindey arman-berman juwırdı.

— Ne deyseń? — dedi állenemirde ana, — ne
ıldı, maǵan? Qay adam urdı?

— Ayt! Ayt! Bala óksip-óksip jıladı. Ananıń
ho bosattı. — Ákem kim? Ákem! — Tompaq
ıa bala jer tepsinip baqırdı, dawısı jer jarıp
ıldı. — Ákem kim deymen! Kim?

— Sorayjaǵıń, bilejaǵıń sol ma?

Ana aǵash qalaqtı qazannıń ortasına tasladı.
ımanı bawırına bastı.

— Awa... Ákem kim? — Bala ele enireydi, jilaydı? — Qayaqta?... Qayda?

— Ákeń bar, janım. Ózińniń ákeń? — Am balanıń daǵal-daǵal betin súydi, kún iyisi ańqıǵa moyılqara shashınan sıypadı, támpish murınını tanawına úpledi... — Úp, úp... Házir aytaman. Men ne bolıp qaldı desem? Amanlıq eken. ǵo Bar zattı joqqa sanap ózińdi qıynap ne qılay dep ediń! Jaysha soraǵanda ne qılatuǵın edı. Qawın tuqımnan kógeredi. Bala ata-anada tuwıladı? Óyppey ákesiz bala tuwılmaıdı.

— Qalqorazovpan. Onda nege onıń bala emespen! Nege! Nege! — Bala shapship turdı.

— Nege aldadıń! Burın nege aytpadıń?

— Úydegi iri kisi de ákeń, balam...

— Jaq! Jaq! Ákem emes...

— Tuwǵan ákeń emes. Ógey ákeń...

— Tuwǵan ákem kim? Qayda ol?

— Urıstan qaytpadı.

— Meniń tuwǵan jerim, ákemniń ata mákanı qayda?

— Altınshı awılda.

— Atı kim?

— Ótemis... Ótemis...

— Men kettim, apa...

— Qayaqqa?

— Ákemniń awılına. Tuwısqańlarıma.

— Toqta balam, toqta. Tarını quwırıp, só salıp bolayın. Ózim aparıp qaytaman.

— Ózim tawıp alaman. Heshkimniń kómeǵı kerek emes. Xosh qal. Aman qal, apa.

Ol ákesinin tuwısqanı — ájaǵasınıń úyinde
bırı gúrektey tórt jıl jasadı. Jetinshi klastı
lıq pıtkerdi. Segizinshi klastıń oqıwın buringi
skolıbinde birinshi sentyabr kúni basladı...

Segizinshi klasqa qobaǵan murınlı kelte boylı,
tel kiygen muǵallım aǵash ayaǵı shıqırlap kirip
ıdı.

Klass jurnalın stol ústine taslap, tikeyip turǵan
beslegen balalar menen qızlarǵa bir shetten
qalap qaradı.

— Jańa oqıw jılńız qutlı bolsın! — dedi dawısı
ıdırınamaday gúrkirep. — Otırın. Jurnaldı
ıtır... — Kim bar, kim joq? Barlayman.

Aakteriy kiyimdegi muǵallım «A» háribinen
daınatuǵın familiyanı tap háriplep, buwıńǵa bólip
ıdana qılıp oqıdı... Familiyası atalǵan bala yamasa
ıshıp turadı da, «Ya», — dep orısshalap juwap
ıdı. Muǵallım «Otır», — deydi. Otıradı. Qalqorazov.
Klastaǵı on beslegen oqıwshı ortańǵı partada
ıǵan tompaq qara balaǵa «tursesh», «ya, dep
ısh», — degen mániste qaradı... Ol úyilgen
ıshıqtay bılshıyp otırdı... Músindey qatıp qalıp,
ıılken adamday páynegin buzbadı. Basqalardıń
ıan-jıńıshke erni jıbır-jıbır... Biraq, «men
ısh» dep baqırmaǵa qorqadı.... Muǵallım
ıtalap oqıdı...

— Qalqorazov kim? Bolmasa bunday bala joq
ı. Nege «ya» demeydi...

Tompaq qara bala qıymıldamadı... Partaǵa qolın
ııp, alǵa eńterilip boyın taslap otırdı.

TORAQQA QOSÍLÍP JELINGEN NAN

(Gürriń)

Ótirik-shını aralas ertek emes, al urıstan soñ surapıl jıllarǵa balalıǵımız dus kelgen jıllardı durısı bizlerdi waqıttan burın erjettirgen turmıstıń, qıtshılıqta kún kórgen tirishliktiń aynı qátesiz haqıyqatlıǵı gegirdekke deyin toltırıp toy sekirgen, úlpe-júlpege oralǵan, mol-kólshilik jasaǵan búgingi toyınǵan áwlad yamasa shokolad tayıp jıǵılǵan torsıq sheke kishkenelerge mı bayanlayjaq áńgime ertek taqlette tuvílatuǵı turgan gáp.

Adamzat basına búlginshilik tuwdırıp, ne b qala menen awıllardı jer betinen suwırǵan suwıq, ápsheri quwırılǵan urıstan keyingi tını turmısqa, paraxat ómirge birotala burılǵan máh shını, jamanlıqtı umıtayın dep, tek jaqsılıq, jaq kúnlerden udayına támelengen payızlı, shuwac payıt edi bul. Ógizdiń múyizin shıtnatqan qaqam qıstıń qattı qáhári qaytıp, bosasıp, aq kórpe q erip, puw shubalıp kóterilip, jarıqlıq kók shóp jan enbege meyillesken máhálde túske tamaq pen keshki awqatqa qatılatuǵın asqatıqqa tábiy qıtshılıq baslanadı. Sawın sıyırlardıń aldı tóllege menen izi jalpılamay «kóz jarmay» aqqa ańsa awǵan adamlardı albıratadı. Usınday jıńışıl dáwirde awıl adamları eshki terisinen isleng yamasa teris awdarılıp tigilgen tulıppa gúzde tıqqa toraqtı qısılshań kúnnen qutqaratuǵın kúsh

maydı. Bolmasa jelini sût jıynamay, sawın sıyırı
 bekcin tañlayın aǵartıwǵa jetkermegen úyler
 aqatılǵan súzbe mǵızlap, tıǵılǵanlıqtan, xanasına,
 yonay tırsıyıp tıltıyǵan tulıptı: «Ya Alla, ya
 Allah, Awzamız aǵarǵanǵa tolıq jarıǵansha jetip
 alǵaysań... Aǵarǵanı bar úylerge jolta qılıp,
 keltiregeyseń», — dep tilek tilep, zor úmitte
 boldı. Uıde neshe jan bolsa sonsha jan qara
 dıptı dógereklep aladı. Mayda shabaq balasınan
 aq shashlı, aqsaqallı qarıyasına shekem
 A, jarıqlıq, há, ashshı iyisińnen, burışlı
 kúsińnen», — dep tamsanıp-tamsanıp qurǵaqalay
 sız ııyedi. Sol zamatında eshki terisi ishinde
 aq ashılǵan iyisinen-aq toynadı. Ishteyi aranday
 dıdıp, aqazannıń háwesin qozdıratuǵın silekey
 awzına sel-sel aǵadı. Tıltıyǵan tulıp, tamaqtıń
 aq keltiretuǵın tulıp saltanatlı-sánli ashılǵan
 sa bız — kishkenelerge úlken bayram,
 awızmaytuǵın quwanış. Tek ózlerimizge úlken-
 shı toy. Arasında shigin, kóbinese júweri
 qawam, tandırda japqan, qazanda qatırǵan nandı
 kúyli jégizetuǵın, júrek kúygendi joytatuǵın
 qapadı. Kindikli tompaq-tolıq zaǵara ma, qatırǵan
 qa nan ba, taba nan ba, qısqası dān tuqımı —
 to aqan qosıp jegenińde bar ma, jegenińde
 adan ráhátleniw jası «jawadı» nan tolǵan,
 aynalǵan perishte awızdan silekey iyreleklenip
 adıradı, silekey bulǵınıń kózi ashıladı. Awızda
 aynalǵan nandı kútken asqazanda qumarlıǵı
 aqan janlı háreketke kirisedi, kópten qurǵap
 alǵan ishkekler de jumsarıw máhálin saǵınıp

kútedi. Sonnan tulıptan pıshaq penen kesip alıńǵa alaqanday-alaqanday appaq ashshı toraq júwe jarmaǵa qatıladı. Toraq qatılǵan jarma quyılǵa aǵash tabaq aldına ákelip qoyılǵanda, aǵash qasıq tabaq toltırıp ishpey atırıp-aq toraqtıń ashqılıtı dáminen beter úydi jaylaǵan ashshı iyisine-aq toy qalasań. Waq-waq toyıp. Tımawratqanda barmaq bası shamasındaǵı túyirin qaynaǵan suwda eriti urtılaǵannan-aq, dem bermegen murınnıń pitke shayday ashıladı. Tırısqaq mańlaydan monsha monshaq ıssı ter tırs-tırs tamadı, aqır-aqıbetin kózdi búrgen, mańlayın jıyırǵan, bastı awırlatq salmaqı tımawdan bir mısqa da qalmaydı... Sı dáwirde tartıp toraqlıq dáwirge deyingi neshs ótkelden ótken, tamaqtıń dámin ózgertetuǵın ta dáwirge jetken toraq neshshe qástelikke daw neshshe keselge em... Onnan qalsa ash qarınna qulqınna toqlıǵı.

Tap usı jılı biziń úydiń tıltıyǵan kelte tulı jılǵaǵa qaraǵanda biraz burınraq ashıldı. Ma haldıń bel buwılǵan iyesi, úy ishi toqlıǵına juwapka apamnıń aytıwınsha, jılǵa asqatıqta albiraytuǵ sıyırımız alabeldiń bıyl ayı-kúni alıs... Ol tuwama degen she astı asqatıp ishsek, eń sońında tamaq betlemey qaladı ekenbiz. Sonıń ushın tulıptı er ashıp, toraqtı asqatıqqa erte jaratıwǵa tuw kelgen. Al, úy ishimiz túwel jıynalıp, tulıp ashılǵ elewli kúni apam jutqınshaǵım anda-mında jorgalı jiyi-jiyi jutınǵan maǵan: — «Málim pıshıqt kózindey kógerip, kóziń jep baratır... Jerik qatında ashshı toraqqı óshseń... Tulıp ashıldı, alaqaq de

qoq qoq jep óle ber me? Alabelimiz tuwǵaǵa
úqın ónemlep jetkereyik. Sen qulqınıńdı tıy.
úqın ónemlewdi umıtpayın. Olay islemesek,
nasıdan asqatıq sorap, diwana bolamız. Bildiń
úqın ónemlewdi túsindiń be?», — dep toraqtı jep ólip
atırǵan urı kózimdi sóz benen shaǵıp, nápsimdi
qatıp, tınah júrmege shaqırdı. — «Urlap jegenińdi
aylap qalsam, bolmasa bilsen, mennen jaqsılıq
me qılma. Astıńdı jer, ústińdi tepki qılaman...
qatırman dep ayamayman, balam dep
qatırman... Bilip qoy. Sózimdi sırǵa qılıp,
torıq jemeseń qurgulaqqa shatılatuǵın qırshın
taǵıńa taǵıp al». Qız apam maǵan bir, apama
q qaradı. Maǵan isenbey kóz salsa, apama
qatırmanıń kúshin iste kóremiz. Sóz iste iske aspasa,
qatırmanıń taǵıńa», — degen mánide qarap atırǵanın
qatırmanı keńisliginen zuwlatıp ótkerdim.
qatırmanı shıńı, tulıp ashılǵan, toraq asqatıqqa
qatırmanıń dáwirde apamnan joqıradaǵı
qatırmanı iye, tárbiyasınan göre eskertiwi asqan
qatırmanı tap usı bıyılǵa shekem jasırın urlıq islesem
qatırmanı qurǵaq shıǵıp esen-aman qutilıp
qatırman. Á, qudayım, usı bıyılǵa shashımnan
qatırmanı tal bıyǵón túspegey de. Endi mine kúni kelip,
qatırmanı jetip toraq tıǵılǵan tulıptıń awzı ashıldı.
qatırmanı kúni túste, kúnde keshte tamaqqa qatılıp
qatırmanı. Alıstan bayqaǵanım boyınsha, apam qazan
qatırmanı penen qatqan toraqtı aylandırıp kesip aladı.
qatırmanı jerin oyıp taslap, ekinshi tárepin bálent
qatırmanı. Birden-bir belgi toraq betiniń
qatırmanı, ayırım-ayırım bólek oyılmaǵanı.

Olay bolsa, toraqqqa qumar, ashshıǵa ósh me de apam ne islese tap sonı aynıtpay isleymen. Qalıńlıǵı shelpetkindey qalıńlıqta toraqt dóngelentip tegis kesip alaman... Onnan artı oymayman... Bir jerin zıyat oyıp, bir jerin tóbeshi qılıp qaldırmayman... Bolmasa tamaqqqa qatatuǵı gezde qolıma basılǵan eki eli toraqqqa qáná qılaman ba? Nangá mol-moldan, tap miyrin qangansha jemeymen be?

Áy bala deymen!? Meniń ózim toraq qatqa tamaqtan göre, toraqtı qurılay nangá qosıp jegend júdá jaqsı kóremen! Kóremen-aw! Dım, dım mazalı. Basqalar ashshı deydi. Al, maǵan sheker kiki shiyrin, pal kibi mazalı.

Sonıń ushın mal urısınday kóbinese túnd háreket isleymen. Toraqtı nangá qosıp jeymen. Quday jarılqap, Alla taala ayap biz ǵarıptı kúygele apamnıń duzaǵına házirshe ilindirgen joq... Nangá qosılıp toraq ta jelinedi. Apamnıń pikirinshe toraq sorawsız alıw urlıq esaplanadı. Baxtıma bola, qıysı basılǵan qádemniń qıyǵı da kózge túsken joq tilge basılmadı... Mush bolıp jawırındı jastamadı.

Ol jılları atızdıń jumısı erkekti de, hayaldı d ólip tiriltti. Azannan shaǵırayǵan túske shekem tústı keyin kún batıp, inirdi qarańǵı japqanǵı deyin miynetkesh bayǵuslar tınbaydı. Aparınelikten de tap sol kúni atızdan ádettegishe oǵadı kesh qayttı. Keshki shaydı ishti. Dasturxand juqa jartı nan qaldı. Íyjanday ezilip oǵırı sharshadı ma yamasa erinsheklik bastı ma qamır iylemedi. Shaması, mına jartı nan úshewimizge shayhalqa

naga jetedi dep oylagan bolsa kerek. Keshki
jap qashir siqpan qadimgishe nansiz ishildi.
— «Mina jartı nandı azangı shayga
hıdın... Tünde urlap jep pisti qurtpa qırshın»,
jep dasturxandı jawdı da, júktiń arasına tıqtı...
Bizlerdin balalıgımız ótken dawirdin temir
yılı, qatań qağıydası minaday edi. Kúshli tamaq,
jı palawdı aytpagannın ózinde, judırıqqa juq
ınaytuğın suyıq tamaq ta nansız ishiledi. Balası
úyde nan sebetke salnıp, dâlizde tóbege asılıp
ıladı. Zângi jasırıp taslanadı... Balası az úyde
nan úyin-úyin emes... Túski shaydan keyin
tek túste kóriledi... Qol jetpeytuğın júk
ına jaırıladı. Bizin úydegi tártip te sol taqlette
el saqlanıp kiyatır.

Búgin de iyegim qıship atır. Oń qabağım da
tez tartadı. Usı ırımlardın nátiyjesi jaman
maydı menińshe. Aqsham qaytkende de toraq
men, nannan da payımdı tuwrayman. Búgin de
atıgı ashshı toraq júweri jarma ishtik. Háwesek
pa ishkennen beter terledik. Úshewimiz de
doq. Bári bir, kewlime jarmağa tolğan qarnım
a, toyғанım shala sezile beredi. Bunıń ústine
da jegim keledi. Qánekey, ashshı toraqqqa,
aq tazı toraqqqa qosıp jesem. Toysam, meniń
tegi jasırın tilegime qarsı apam da, qız apam da
ııı lelep, minanı jıynap aywanğa bir maydan
jep qaytayın demeydi. Tuwğan ay da ayna tusına
ıp qaldı. Juldızlar kóktiń ónir monshağı kibi
tıń dawlesinde jıltıldaydı. Hám asxana, hám jataq
— jalğız ójire jetilenshi shıranıń jaqtısı menen

jaqtılanıp tur. Men de shıt papkam, kita
dápterlerimdi shiy ústine tóselgen qur
kórpesheniń betine shashıp tasladım. Sıya-sawıt
ushlıqtı malıp alıp, dápterge sóz jazıwǵa, háripler
marjanday dizip salıwǵa asıqpayman. Tariy
kitabımınń súwret salınǵan betlerin pır-pır ashaman.
Kóz ónim olarǵa qaratılǵan menen miyde jalı
nárse: ashshı, taza toraq, sol zamatta maǵan es
ta — toraq, misaldaǵı gáp aǵzasın durıs taw
belgilep astın sızıw da — toraq, basqa pánne
tayarlanıw da — toraq. Tariyx kitabındaǵı aǵashtı
oyılǵan patshanıń uzın murnın da, qashaǵanda
juqa eki jaǵın da, gúltelengen shashın da toraq
teńeymen... Kónilimshe kórpe ishinde jasırınıp jat
nangá qosıp jeytuǵın toraqtıń ózi... Toraq, toraq.

Kúnde keshte qońsılarǵa barıp sóyles
qaytatuǵın, geyde tań atqansha otırıp qalatuǵı
apam búgin sabır suwın meyli qanǵansha, ta
shalı tıyılǵansha ishken sıyaqlı. Kópshiktiń ta
ma, kórpesheniń astarı ma, áytewir shubatılǵa
eski shıttı eki dizesine jayıp taslap, quntıy
tikkeni tikken. Onıń ornına qız apam «mına úy
sabaq tayarlayman», — dep kán kitabın qushaqla
qońsı úyge ketti.

Izinshe apam da shıt-shıbır, iyne-sabaqtı tıwelle
jıynastırıp, qońsıda bir maydan otırıp qaytpa
hawalanǵanda:

— Apa, apa, uyqım keldi, — dep júdá sánı
keltirip jortaqǵa esnedim. Túrgelip turıp kerildim.
— Tósek salıp ket. Jataman.

— Sabadıńdı tayarlamaysań ba?

Meniñ közinshe úydegi úsh jan qatara jatıp
tutqan jayıqtay jayılgan oğada salmaqı
menıń astına kirdim. Kózim, mańlayım,
menen asırıp jalpılamay japtım... Mıń jeri
dep, mıń jerine paxta tıǵılǵan, sırtınan góne
tek penen qaplangan aǵash qapı áweli ashılıp,
menen jaqlawǵa soqlıǵısıp jabıldı... Úyde
jaban, Oyın da jalǵız. Sum qıyalım ózime
ık.

Ápe ústine joqarıdan taslay qoyǵanda, salmaqı
ıq, dem jetpey tunshıǵatuǵın kórpeni jalma-
ıstırıp tasladım. Meni uyqılap qaldı dep, oylaǵan
oı shıram óshirdi, negizinde urıǵa aydıń jaqtısı
ıyadı. Ishtegi shıra qaytadan jansa, aynadan
te kórinse meni, jáne ońbaǵan qılıǵımdı pash
dı. Ashkara bolaman.

Ápe ústinde aynanıń joqarǵı erneginen jartısı
ılgen aydı baqlap otırdım. Aylanasındaǵı
dılar gáwhar tas kibi shaǵılısıp-shaǵılısıp
alındı qıtaqlaydı. Dala jim-jirt... Jay ishiniń
ırtılıǵı onnan da ótedi. Malaǵa mingen
spaday kórpeniń úyilgen dińgeginde tım-tırıs
ıldeiz otırǵan da zeriktirdi. Ishti pistirdi...
am balası ushın qulqın bálesi eń qıyın eken...
ıalın menen qulqınım nan, toraq ústinde
ıadı. Maǵan janı ashıytuǵın qıyalım: «Áy,
ıpattay shaytan, nápsińdi tıy, qılqınıńa kóp
ılberme», — deydi... «Toraqqa da tiyme, nanga
ıqıl qatpa... Usınnan sabırlı, toyımlı bolsań,
ıdıń aqlın alıp, is tutsań sońında molshılıqqa
ıgeceń. Dasturxan nansız bolmaytuǵın kún

jaqın... Qıtshılıqtıń izi molshılıq, tap ertek ashıl dasturxanğa jalǵasadı». Al, qulqın emeshesi qurıp, qurdımı ashılıp baratır. «N toraqtan kesip alıp nanğa qosıp jemeysen. Pisin nege qurtasań. Bolsesh, bol. Hávip de, hávip Ana bárin keshiredi... Nanğa da óziń qaytu toy, toraqqada hávesińdi bas... Nan qıt bolǵ menen toraq tabıladı. Alabel tuwǵansha, a qabaqqa uwızı sawıp alınıp, sońınan appaq sú molıǵaman, degenshe tıńqıyıp tolǵan t tawsılmaydı». Úlken adam — únemshil, kishke bala — jebir. Ásirese, kórse qumarlıqta ald adam salmaydı, kómseden qalısqandı qálemey. Úyde úshewimiz túwel bir-birimizdi ań otırǵanda, qáytse de, jalǵız qalǵandı qáledi. Mine endi, tım-tırıs tún de jalǵız, men jalǵızban. Qazan oshaq bettegi qap-qara t ta jalǵız. Kózime kórpe arasına jasırılǵan jan nan da jalǵız. Súm niyetimdi iske asırıwda q keletuǵın qısır qıyalım mennen qashshan toyın boldı, endi tınısh aytar dep táme qılǵan qur ketkir qulqın ekewi baq talıstıradı.

Eger úlken-kishini «Nandı kim kóp jeydi jarısına qosqanda kishkene balalar bas bayraq al birinshilik tuwın tigetuǵını turǵan gáp. Bal qánekey, dasturxan nansız bolmasa, dasturx jıynalıp jabılmasa, jegisi kelgende jese, qaltas nanğa toltırıp júrese... Bizlerdiń sol gezdegi basınday hasıl ármanımız edi bul... Biraq, árman árman — hawa kúyinde qalıp, turmıstıń shınlı nanğa qumarlıǵımızdı qanaatlandırmaytuǵın edi

hali yamasa bir awılğa ortalıq tandırğa nan
algaw kün men ushın bayram. Belgilenetügin
jannan artıq. Öytkeni, tandırğa nan jabılğan
ıl emirip qansha jeseñ de, qıyınshılıq bilinbeydi,
a apasıtta tawsılmaydı. Eñ abzalı usı künleri
ile körpe astında jasırıp jatıp nan jeseñ de
da bilinbeydi.

Tünde qanur iylenbeydi, azanda nan qatılmaydı.
di nan üsh jannıñ shayhalqası. Onıñ ornına
shayshah toraq, appaq toraq atkópir. Eki
tamaq abamasındağı qalınlıqta kesip alsañ da,
qı tawlasañ da tıltıyğan tulıp jartılanıp jıgılıp
tayıdı. Tamaq dep, nan dep, ólip baratırğan
qıñ qulqındı bir yamasa bir yarım nangá toraq
ap jep tınshtısa boladı. Toyım tapqannan keyin
qıñ qulqın da qabat-qabat shobıt basılıp
algan tońırtqa kibi tartpay qaladı. Jáne tağı
qıñ gegerdekke kelgenshe qarınğa tıqsañ,
qıñkende jannı kóziñe kórinedi.

Suwdı suwperidey simire bergenlikten, tünde
wıgıñ ashıp, dalağa dińkildep qatnaysañ. Sır
tınasañ... Körpe astında jasırınıp jatıp nan jeginiñ,
qıñ toyğanıñ, torsıladağıñ kewip, shóllep ólip
qatırğanıñ bilinedi.

Helikten de meniñ oyım házir algaw-dalgaw.
shirine ot penen suw shelli qarama-qarsı. Nan
shaylıq bolğanı menen qara tulıp tolıp tur.
qıñ nangá qosıp jegen bir-eki túyiriñ menen
qıñ tıwel tawsılmaydı. Maylıq aldı ma, ras
qıñ keldi me, nan üstine salıp asap-asap je. Sen
qıñ emesseñ, kishkene balasañ... Jas balanıñ

tilegin táńir de qollaydı. Úyde jan balası joq toraqtı nánǵa qosıp jep, tımpıyıp toyıp alsı. Ash adamǵa tań atpaydı, kún asıqpaydı de. Ekinshisi adamǵa sabır, shıdam ne ushın berilge bileseń be? Eger bilsen ishteyiń ashılsa da, nápsı tıy. Basqalardı nesiybesinen qırıqpa. Olay isleme qulqınnıń qulına aylanıp biyligine baǵınsań to hesh gáp te, nan tawsılsa, azanda apań ońdırmay dep sabır saqlawǵa, shıdamsızlıqtı jeńiw shaqıradı. — «Ele, ele, dasturxannan n úzilmeydi. Ne nársese mol bolsa, sol nársese toyımlılıq artadı. Sizler de nan úyin, qalta us tolǵan molshılıq darxan kúnlerge jetesiz, abadı toq kúnlerde jasaysız».

Ne qılamam? Birese kórpe ishine kirip jattı. birese kórpeni ortaǵa tóbelep úyip ústinde úyeldi úyilip otırdım. Jım-jırtlıq jandı jeydi. Qazan oshı bette qara tulıp qara qurımday qaraltım tarttı. Tóbesi tastónek júk tárepke qarayın desem bet kúyetuǵın sıyaqlı. Bári bir urı pıshıqtay urlandı. kózim jıynalǵan kórpe-kórpeshe arasın tintkiley. Jaydıń ishi alakóleńke, ayna tusı jaqtı, pechi aylanası artı aysız tündeǵidey qarańǵı. Sonda d jer jutqır janarım, kórmeytuǵın zattı kórgis. Kózimniń aldında toraqlı qara tulıp jarlanı jotalanıp turadı. Tolısqań aydıń joqarısınan sıǵala ishti kündeǵidey jaqtılandıradı, onnan arı bóle álemdi gúmis sáwlesinde qaqshıp oynaydı. Aradı ádewir waqıt ótkeni haqqındaǵı pikir aydı dirildegan tınıq sáwlesi izinen háreketke kirisiw umtıldırdı. Umtılwın umtıldım da, birnársese

qolip, bichárseni sindirganda, buniń ústine ya
adamlarda, yamasa ótirik aytqanımda ózime arnap
qılğan áńgimeni isledim. Jer betinde jasağan
biri adamnıń eki iyninde eki perishte otıradı
eken. Adamnıń kózine kórinbey, adam menen
desepay ózinshe jasaydı eken. Qalayda oń-oń,
shep. Oń iyninde otırğan perishte adamğa dos.
qan ne islese de keshiredi eken-dá. Júdá bir
qılmas, kúshli satqınlıq qılmasa jazıp qoymaydı
eken. Shep iynidegi perishteniń jini adam. Ne
qan qanı jazadı otıradı, keshireyin bir demeydi.
qan nannan úy-ishine jaqpaytuǵın ońbağan
wanda baslasam, oń iynidegi perishte qıynalıp,
qıyındı perishte quwanadı. Mırsıldap kúldim.
qıy, balalıq qumarlıq, nanga toymaytuǵın
qıyallık bárinen ústem keldi. Áste-áste pıshq
qan menen júktiń janına jettim. Ayagımnıń ushına
alıp, oń qolımdı júk arasına tıǵıp, arman-berman
qalap juwırttım. Bóz dasturxan tabıldı. Bir
qıyın jaylap ashtım. Sadagán keteyin, demine
qıyın bolayın biyday nandı kóterip ala sala eki
shep awzına toltırıp tıǵayın dep qaldım. Sabır,
qıy bala, — dep ózimdi joldan adastırajaq
aylandı juwasıttım, shep iynidegi perishteniń
wamalıq qılǵındırdım. Nannıń úshten bir bólegin
qıyın qırı menen qıyıp ayırıp aldım. Endi tulıppa
qaldım. Nan tayın, toraq tayın. Qosıp je de,
qıy batır bat. Inge qashqan tıshqanday awır
qıyın astına súngidim. Kórpe ishinde jeseń
qıyın jay boladı. Sırttan kelgen adam bilmeydi.
qıyın tawısıp jedim. Toraqtıń da dımın

qaldırmadım. Pıshıqtay awız-basımdı qoldıń q
menen sıpırdım. Bilip te kórsin. Bilmeydi
Aynadan dalğa, aynanıń tusındaǵı aydıń jartısı
ishke shashılǵan gúmis sáwlege, óyer-búyer
toyǵan qozıday jayparaxat jaǵalatıp qaradım. Á
kórpe-tósek jıynalǵan sandıq. Júk arasında
dasturxanda astı kórpe, ústi kórpeshe ortasın
úy ishın asqatıq qatılǵan tamaqqa toydıratuǵ
tulıp anaw? Bul sapar tulıp tárepten aylanıp, j
betke zıtıp jettim. Eki búklengennen bir bóleg
bólip aldım. Is rawaj jáne kórpe astına jasırındım
Aylana-dógeregim qarańǵı. Nan qolda, na
awızda... Ashshı toraq nanga qosılıp shaynalǵa
sayın ishtey ashatuǵın silekey sel-sel aǵadı... Na
menen toraqtı jumsartıp óneshte juwırtıp, sha
qursaq qarınǵa qańǵılatıp, ala jóneledi. Nanna
beter ashshı toraq kúshin kórsetti. Shólledin
Juwır-á shelekke. Peshtiń artındaǵı shelek mudar
tolı turadı. Qız apamnıń qolı tiymese, ózim-
ákelemen. Dárya úyge tiyip-aq tur... Jır emes.
Burında sháńgil qabaq penen suw ishetuǵın edi
Dim kóp suw aladı. Iship tawıspasań shata
Ishkennen awısqanın shelekke qayta quysań d
urısadı, tógip taslasań da ayıplasań. Obal boladımsı
Jer jáhange sıymaǵan suwdıń da sorawı boladımsı
Kim soraydı? Eki perishte me? Apamnıń eń jam
kóretuǵın sorawı ol. Biraq, obal boladı, sorawı
boladını suw ishken sayın sayraydı. Qız apa
qaladan máyektiń aǵıwızınday appaq, awız ashı
uslaytuǵın tutqası jińishke ıqsham orısshı
«krujka», qaraqalpaqsha kishkene sarqum ákel

... ashahı sózden de, gárgıstan da birotala
atıldı. Bir sarqum suwdı tamshı qaldırmay,
ayalaymay ishpey nesi bar. Iship taslayman. Bir
arqumdı simirgenimdi bilemen, tırısқан
shıyınan tamshı-tamshı ter jol tawıp atıldı.
Tuyğaman keyin uyqı basıp, kóz büriler edi.
Ayta sağanı Kerisinshe, qulqın da, qarın da ash
danday awzın ashadı. Tağı da tamaq talap
edti... Bul jola bárin umıttım. Pes perishte jazsa
sa bermey me? Qılmısına göre jazalasa apam
aylaydı, pallaqqa assa apam asadı... Nansız
atırkandı úsh-tórt búklep, buringı ornına
ishpeytıp qoydım. Jáne jasırınıp toraqqa qosқан
andı usáın túsirmey jedim. Jáne bir yarım
arqum suw ishtim. Nan joq, biraq qarın toq...
... kele sala bilip qoymawı ushın tastay qatıp,
quday batıp uyqılap qalıwım kerek. At
shetetugınday qurildasam júdá jaqsı. Azangı shaydı
arsız qurı ishetuğın apam menen qız apam hesh
arandı sezbeydi. Sezikleniw ornına bátshağardı
atıpayıq dep, tez sheshinip, kórpe ishine
shıǵıwıdey súńgiydi. Uyqıla, uyqıla deymen
shıdı ózim jigerlendirip. Erte jatıp, erte turaman.
... shay ishpeymen. Tańǵı juldızlardı
shıshıqqa jaratıp, jalǵızdan-jalǵız mektepke
shıman. Túske deyin-aq apamnıń ashıwınıń kúshi
atıp, gárgısı aqsha qarday erip ketedi. Quday
arandı payǵambar hasası menen túrtetuğın
arandı. Nangı, toraqqa óshligim tas tóbemnen
atıp ishpeytan, arsız uyqı jazalaytuğın tayaǵı menen
atıp aldı. Qashshan tań atıp, úyge jaqtı jayıp

ketipti. Apam qaynağan qumannan qursawlan
úlken shaynekke shay demlep atır.

Qız apam bos dasturxandı qolın jılan shaqqan
silkip júk aldına tartıp urdı.

— Nan joq. Nan...

— Óyppey. Ne deyseñ? Jer juta ma, qus
ma?

— Nangórek balañ bizlersiz jegen...

— Qoyish. Bále kórinip pe?.. Ózi de ash bol
góy...

— Oğan bir toyğanı esap.

Mağan endi kórpege tıgılıp jasırınıp jatqan
dushpan. Oñ iyindegi ğamxor perishte kibi apam
mağan jám-juwıtqısı kelmeydi. Shep jaqtı
perishte kibi qız apam meniñ ishek-qarmı
aqtarıp, terime topan tıgıp azap beriwge qushtı.

Men bóz kóylegimdi jarım-jartı kiye sa
átashtandı súze-súre sırtqı esikke umtıldı.
Qorqınıshımdı jeñip birqansha jigerlenip qay
kelgenimde, qız apam kórpeni júkke jıyna
kórpesheni jıñıl sipse menen sıpırıp atır edi.
Nannıñ usağı az da, toraqtıñ appaq qıyqımı tósek
shorday aǵartqan, sipse tartqan sayın shańgıtadı.

— Toraqtı da ól dep jegen.. Nandı sirá kórdi
demegen. Bir shelekti orta túsirip taslaptı...

Apam bunnan artıq dálillep túsindiriwge qatı
qalmadı... Tósekke ótpey toqtap qalğan mağan
jaman kózi menen júzin jıyırıp qaradı...

— Óziñnen bótenge janiñ ashıy m
júwernemek?.. — Apam baqırıwdıñ ornına insap
shaqırıp sóyledi.— Meni ayamay-aq qoy. N

Aluqqa kónip qalğanbız. Talshıbıqtay talma
di aynañ bolmay ma?

Tamaq dese tuwğan anasın da umıadı...

Bilemen, bilemen, — dep apam jaǵdaydı
anıstıǵıai kelmeytuǵının bildirdi, — Ótseñ-
ke, — Hám ayap, hám jek kórip baqırdı...
Tamaqtı tabaqlap ishetuǵın meshkey emesseñ.
A jórqawsañ.

Ay, júdá, ay júdá, — dedi qız apam...
Aǵa aytmaǵan sıqpandı kórdim demeydi.

Adamnı qásiyet deyin be, ádet deyin be. Nandı
ap turıp ta, jatıp atırıp ta jeyseñ qırshın.

Bir jola bir tandır nandı bir óziñe jegizeyik.

Háy, áwmeser balam-ay, — dep birden jaydı
jatıp keldi apam. — Adamnıñ hawadan da,
aldan da payı boladı. Tamaq penen nannan sırá.
Ta taala bayǵus bendelerin hárqaysısına tiyisli
ta payın tayınlap jaratqan.

— Jartı nandı tuwısqannıñ da payı barın
gende bul nangórek sóyte me... Sarı suw
men aytamaydı.

— Meniñ ushın da, balam. — Apam qızınıñ
aı hawızlaytuǵın sózin esitse de, esitpegen
aıñı sózin sabaqlap, pikirin jupkerley berdi. —
Aıñı nealybeden qırqaman degen oy — barıp
aıñı aqınalıq. Bul sapar bolmaǵan menen kelesi
aıñı óziñdi pánt jegizedi..

— Apa, sóz kóp, nan joq. Demlengen shaydı
aıñı taalayın ba?

— Ay, ay, shıdamsız shıtayı qızım-ay. Ólimnen
aıñıñ ilajı tabıladı. — Seniñ oyñsha janım,

jayıq awız nandı ayaqqa basıp júrip jesem de
Erkek kindik ballardıń barlıǵı da tamaq ish
de, nansız bir maydan jasay almaydı. Son
bolǵannan keyin olardı menıń analıq kónilim
bir mısqaal ayıp joq.

— Awa, ul bala — altın. Qız bala — gúmis.
bala búldiredi, qız bala ayıplı sanaladı.

Men qos qulaǵım tikireyip, ernime ernin
jabıstırıp basaman. Ekewiniń aytısın tın
tınlayman... Ájapam maǵan kóbirek asılıp, kób
min jamaǵısı keledi. Ğárip anam ana
miyirbanlıqta awsar meni shaması jetken
qorǵaydı.

— Ul da perzent, qız da perzent. — Ap
ekewimizdi teńlestiredi. Tastúnek túnde q
maqpal qarańǵılıq qoymınan, kóz iletuǵın je
emes-emes jalǵız jaqtı jıltıdaydı. Sol kishke
jaqtı qálbimdi pútkilley jarqıratıp jaynata
úmitińdi kúsheytip jiberedi... Sonnan jaqtı
jetkenshe sharshamaysań. Juwırasań. Sol
azǵantay jaqtı da jolawshını jaqtılıqqa qar
jeteleydi.

— Túngi jaqtınıń azanǵı nansız shayǵa qand
baylanısı bar, apa.

— Qatnası sol qızım, bul kúnde pútkil xalı
sonıń biri bizler, men, sen, úkeń jaqtı kún
jetemiz dep, úlken úmittiń qanatında jasap atırma
Awzımızdan qara qan kelip, kúni-túni miyn
etemiz. Túndi-túnge, kúndi-kúnge uramız. M
ushın, bileseń be? Erteń, bolmasa keleshek
dasturxandaǵı nan tawsılmau ushın, úkeńdey nan

balalar tünde nandı ortalap jáne jasırıp jemewi
nı. Malshılıq uslan.

— Tunda sol künge jetkenshe azanğı shaydı
mı? — qurılay tahemiz be?

— Nalı tabıladı, janım. Jaqsı kún, jaqsı turmısqa
ntandı joytqan jaman. — Apam esik betke
tandı. — Shaydı qaytadan demle. Bir shaylıq
tawıp qaytaman.

Qız apam mağan ağınan qarası basım kózin
tıp, jak kórip qaradı... Men sırtqı qapınıń
nılandadı larıldadıǵan sestine súysinip,
tawıadı toltırıp dem aldım.

2011-jıl.

QIZIL KESEK — SAZ KESEK

(Gúrriń)

Bul künde dúnya júzi kóleminde ilim menen
teknika tarawındaǵı jańalıq tez tabıladı, tez
aradı. Kóz ilmeydi, aqılǵa uǵras kelmeydi.
ayıp Tezlik penen ózgeristiń birlesken
teknika jańalıqqa jańalıq jalǵasadı. Ortada
tawı bolmaydı. Jańa texnika oylap tabıladı.
teknika óstemiǵi ótedi de, búgingi jańalıq erteń
arıp qaladı. Orına jańası-tazası tabıladı. Búgin
ayǵa kelgen balalar menen jas óspirim
teknika taza túrin tez úyrenip aladı.
teknika kerek jerinde júdá ep penen utım
aladı.

İlim-bilimnin ses tezliginde rawajlangan dawir balaları esitkendi otirik sanaydi, korgenin haqqi shınlıqqa jatqaradi. Bizlerdin tusumuzda tuw awılımızdağı harqanday kewilli-kewilsiz waq ulken janalıq sanalatugin edi. Tap yadtan otu wel umitilgansha janalıq retinde aytıp ju ret edik. Bugingi zamannın balalarına bunday bolı bolımsız waqıyalar janalıq emes. Awzin ashtı kózin tasıraytıp tanlandırmaydı.

Qoğa kibi qalın qatarlarım, solar ishinde r guwası bolgan bul unamsız waqıyanı aq qagaz tusirip jazsam degen niyet kopten beri mazı kiyatır edi. Adıwli kishkene oqıwshılarım! usı da gap pe? Bolsa bolıptı da... Televizor beriletugin multfilmdi tamashalagan jaq Kompyuterde oyın oynap dem alamız, oyımı ósiremiz! dep tonqıldap qabıllamaydı, — gudiklenip tap jaqınğa deyin irkildim... Bir oymaqtın qaramı quraqım ibrat alar, jaqsı túyip, pikirlew dúnyası pákizelener, degen tuy alga shıqtı. Aldıma aq qagaz jaydım, qolıma qale qagaz aldım. Jazbağa kiristim. Ol waqıyanı mazmunı tómendegiden ibarat edi.

Usı waqıtqa deyin este saqlangan waqıyanı bolıp otken ortalığı, men tuwılğan awıl, wa urıstan sonğı qıyınshılığı qatpar-qatpar, jetpesin jawday jagaday alğan jaysız jıllar edi. Men uy jalğız qalıp, shıbınnın ızıldısı esitiletugin tin tınışlıqta kitap oqıyman. Bugin de teri qaraqshılarının jawız-miyrimsizligi bayanlan jazılğan kitaptı oqıp atır edim. Tóbesi gone kiy

gizli menen jabulğan tórt gōne keregeden
betirilgan pás ilashqıń tórine deyin jasıl
qar tórinde jetip baradı. Sol ústi aqlaw,
bi jep-jasıl sáwle ortada bir-biriniń belinen
qıyıl belbowi menen buwılğan gōzzal ájayıp
qıyıl payda etedi... Oń jaqtaǵı sırlı arsha,
qıyıl sandıq betinde de sáwle jalt-jult túrlenip
qıyıl. Kitaptaǵı waqıyalar meni teńiz, okeanlar
men jetelep ketip, awıldın tirishiliginen ózgeshe
qıyıl ortalıǵına aparıp taslaydı. Hám qızıq,
qıyıl qıyıl!

qıyıl qaraqshuları shet-shegarası kózge kórin-
tuǵın shalqar tınıq suwda biyqáter júzip
qıyıl kemege tumlı-tustan qara qumırsqaday
qıyıl, qıyıl shabıwıl-hújimge ótedi. Tap
qıyıl ergenek taqırlap eki jaqqa jayıp ashıldı.

Tamashadan bos qalğan tuyıq. Úyde ekenin
qıyıl. Qońsınıń ózimnen tórt jas úlken balası
qıyıl bonagada turıp shawqım saldı. — Kitap
qıyıl, basqa dúnyanı umıtasañ. Jılǵa ilinbegen
qıyıl. Men túyeden ozǵan tıshqanman. Tıshqan
qıyıl basqalardan burın birinshi kórse, men
qıyıl birinshi esitemen, ózimnen ózgelerge
qıyıl jetkeremen...

qıyıl dawısı qulaǵıma kirip jaǵıp atır-dá, kitap
qıyıl ayırǵanına qayılshılıǵım bolmadı...

Jańalıqtan basqa biletuǵınıń bar ma? Xan
qıyıl kórseń de jańalıq. Ádiraspan da jańalıq.
qıyıl, maǵan heshqanday jańalıq emes! Qanatın
qıyıl qırǵawıday patırlaysañ.

— Mina kók túynek ne qıladı? Kitapta qalğır... Júr onnanda. Barsañ kóreseñ... Qañ jañalıq ekenin bilesen.

Men jaylap ıqlassız jıynaldım. Haslında j qoñsımız Arıqbay shopannıñ balası Paraxat toğatuwılğan, toğayda ósken... Onlı oqımağan... U tórt jıllıqta ákesi kolxozdıñ qoyın baspa-bas sa tówelleydi de, izine sóz, kiyimine shóp ergizbes tówel-tolıq tapsıradı.

Biziñ úydiñ qasındağı bosaqan jayğa kóship ke Esin jıynağannan berjağında birese dal kóship, birese toğayğa kirip qoy baqqan Arıq ağa diyqansılıqtı umıtıp ketipti. Eki jıl da zord zorğa beyimlesti. Balası Paraxat ta ashıq jerd awıldıñ turmısına, adamlarına kóp qıyınshı penen úyrenisti. Toğaydağı mektepte bir-eki shala oqığan, neshinshi klasta oqıp, neshind klastı pitkergeñin ózi de, ata-anası da bilmeydi.

Oğan bizler menen mektepte oqığan dúnya joq jañalıq... Biraq, qoy arasındağı túye k kishkenelerge qosılıp oqıwğa arısnadı. Arsın da hárip úyrenip, onıñ menen sóz qurap jazğan malaqayın aspangá atıp quwanadı... Onnan qal toğayda torańgıl, shat, sheńgel, jıńgıldan bó shóp kórmegen oğan awıldağı ağash ta, miy de, shóp te, sora da úlken jañalıq... Qumda k ısıgansha ósip keyninen tamırınan qıyılıp, sam ushırıp áketetuğın jabayı piyaz — juwa jañalıq.... Gúm-gúm, tasbaqa da jañalıq. Al, taxt taxta paxta atızı, jaldı toltırğan jap-jat gawasha, gúmsha qoyğam, gúl ashqanı ájay

usha. Aq, qızıl, qaraltım-kók búrli tuttıń
p masasın tatqanda tańlangannan tańlayın
qıldatıp qaqqanı qanday tamasha edi. Tap usı
aqtqa deyin kórmepti. Aq baltırli aq terek,
egirme kiygen qara tal, bir neshe adamnıń
shıǵı jetpeytuǵın shaqalı aqtal — bári, bári
tan ayırıqsha jańalıq, jańa dúnya, jańa álem!
shah báhardıń kúnleri kógerip, tez kúnde
atlaydı. Kúshiktiń basınday aq kesekke
aynaydı. Aq, qızıl juqa gúli samalda jıbrılap
maydı. Awıl balaları jıldı kóredi: olarǵa jańalıq
nes, jay zatqa aylanadı... Paraxat awılдаǵı
jınsalı báhárin kútip alǵan kúnlerinde:

— Júr, júr, jańalıq kórsetemen, — dep meni
alıp shıqtı. — Shóp gúllepti. Júr berman,
kórsetemen!

Jaydıń buringı iyesiniń tam artındaǵı atızı
arastatıń úy ishine berildi. Biraq, birinshi jılı
jasa maydanına egin egilmey, jalańash qaldı. Sol
aq jerge páshek guj-guj kógerip, gúl ashıptı.
shahardıń ótken jıldan qalǵan qurǵaq túbirine,
shısqan aq kesegine órmelep basıptı...

— Bulaw ma-sulıw, — dep kózi shuǵla shashıp,
atı qalırıp jaynap súysinedi Paraxat. Bunday
shıǵı birinshi kórip atırman. Shóp pe, gúl
pe?

— Shóp, shóp, -- dedim men tańlanıwdan beter
shıwın murnımnıń ushına jetip. — Hám shóp,
am gúl. Jańalıq kórsetip boldıń ba? Miyriń qandı
ja?

— Sağan heshnárse, mağan ullı jańalıq dedı ol gúlli páshek basqan ashıq atızǵa qatıp qaldı... — Shóp bolsa qoy jey me?

— Ól dep jeydi. Eń mazalı awqatı...

— Onda meniń ushın júdá jańalıq... Bunday shóp boladı eken... Jańalıq, jańalıq! Paraxat bul sapar tapqan shın jańalıǵı mınadan ibaret edi. Dúkan aldındaǵı aqtań astına arnap qatıq qaqılıp, gúrreli eshek baylanıptı. Anasınan bolıp aq gúrrege tańlangan adamlar sup-sulıw haqı jasap qorshap alıptı. Aq gúrreni birinshı kórgenlikten, meniń de awzım ashılıp qaldı.

— Al, tom-toris mınanı da jańalıq emes deýbe? — Paraxat meni sóz benen túyrep qısqarttı. — Aq ılaq, aq baspaq, aq botalaq boladı. gúrreni qashan kórdiń-ya! Qashan?

— Jańa, jańa. Aq gúrre de tuwıladı eken... bilgishbay, eshek kimdiki?

— Bilmeymen... Basqa awıl dıń adamı mıń kelgen shıǵar? Házir bilip alamız...

— Dúkanshmiki emespeken?

— Qoysa... Ataq-abıroylı adam eshek mine... Uyat qoy, uyat, — dep Paraxat kúldi. — Sen mına gápiń barlıǵınan asqan jańalıq! Kók qatıq shıt-shıbır tártiplep-tegislep qoyılatuǵın tekshı kók dúkandı awıl adamı Áseniyaz ashadı. Sawda islep, xalıqqa xızmet isleydi. Onıń sawda islep xızmetine adamlardıń kewli toladı. Azıqlıq zań kem ólshemeydi, shıttı metr aǵashqa kúshlep tartıp uzınlıqtan jep qalmaydı. Ol xalıqtı sıılaydı, xalıq dúkanshını sıılaydı. Awıl da abıroyı tas kesetudı.

kanalı tazalıq ushın jan beredi. Ústi-basına shañ juqtırmay, oǵada taza, júdá pákize etedi... Dúkanınıń sırtın da qarawılǵa kúnde ırtıp, shañ kóterilmes ushın suw septiredi. Kanalı ishi de mintazday taza... Tekshe, oǵan alǵan zatlardı da shañ jolatpaydı. Úyrek etini, eki pállesi de taza-appaq... Metr aǵashtıń tazalıǵı sonshelli, mayda sanlarǵa deyin jaltırap aq kórinedi. Dúkan ashılmaǵan... Adamlar aqaba-ırtıdı suw kibi birimlep jıynalıp, ortadaǵı hawlı eshek penen aq gúrreni tamashalaydı. Ol bara-bara belgisiz eshek kimdiki ekenin tamen-biri «Sen bileseń be?» — dep soraydı. Ol nóser kibi quyılıp kóbeyedi, anıq juwap... Kópshiliktiń tańlangan dawısı gúwildeydi, ol sıyaqlı shuwıldaydı. Adamlar bul jerge nege jaydı umıtqan... Sarı eshek, aq gúrre ústinde etedi... Kimdiki ekenin tappay hálek.

Dúkanınıń qarawılı anaday jerde tamnıń aylanasın ırtıp atır... Kópshilik penen isi joq...

Alaǵan adamlar arasınan qara qońız — qara mırqa qarawılǵa burılıp qarap baqırdı. Ol móldek ol dúkanınıń qubla tárepi menen sıbaylas úydiń qubas ıyesi — qaraqız edi.

— Ay, ay, sipseń qábiriń basına qoyılǵır. Menan jaqınla... Shargá boyılı qarawıl ǵarrı alǵan belin uwqalap boyın tikledi. Qızıl jıńıldan ıyıyat buwılǵan juwan uzın sipsege súyendi...

— Ne kerek? Ne soraysań?

— Dúkanalı qayda?

— Iahte...

— Minaw — kimniń kóligi? Eshegi?

— Kimdiki bolatuǵın edi. Dúkanshıniki Eshek kórmediniz be?

— Kórdik... Biraq, kórmedik...

— Ol jaǵın bilmedim. Qazıqqa, dedi. Qaq Eshekti bayla, dedi. Bayladım. Kórgen-bilgen sol, — dedi qarawıl ǵarrı.

Adamlardıń sózleri sol zamatta birden bul jasadı.

— Uyat! Uyat!

— Masqara! Masqara!

— Aq gúrreni qaydan tapqan?

— Gúrre-gúrre... Gashır bunday jıńışke emes. Tolıq...

— Bul ne shawqım! Bul ne baqırıs! Eki shıǵıńqı Áseniyaz dúkanshı qapını ishten a sala, ashıwlanıp baqırdı. — Sawda islewge keldi be, yamasa zat alıp qaytpaǵa ma? Ketem. Asıǵıspan... Kimge ne kerek? Ishkerilen! Waz.

Dúkanshınıń tapsırması boyınsha qarawıl ǵar eshekti qazıqqa bayladı. Eshek topıraǵı qur jáne taza qonıs tawıp, qarawıl ǵarrı paxta atız orıp ákelgen shireli, suwlı kók shópke toydı. Jima aq gúrreniń tegi-shıǵısın tabıw boyın izleniw baslanıp ketti... Kópshilik oyǵa oy qos pikirdi pikirge jalǵastırdı. Tez kúnde gúrre shıǵısı amqlandı.

Bunnan eki-úsh jıl ilgeride awılda bes-altı gashır aspannan túskendey payda boldı. Ol at alasa, eshekten bálentlew, qulaǵı eshek

lagunday ölken, baqayı kelte, at penen eshektiñ
atariapamnan dúnyağa kelgen, basqalardan bólek
niwaz edi. Júnı sarı, jalbırağan kōriksiz jalı
tın. Biri-yarım aq júnli, aq reñde, aq túrde
dı. Adamlar kóp boljaw shamadan keyin
shamdanñ elde joq, ersi aq gúrresiniñ ákesi
delep tabıldı. Bul durıs bolsa, durıs qusaydı.
Ekeni, gúrrede jılqı jániwar da, ġashırdıñ da
sham-bolgısı jeterli edi.

Tolay otıp, eshek penen gúrreniñ kúndizgi qonısı
daylı-jaylı edi. Qarın toq, uwayım joq. Shópti
unırtıp jep bolğannan keyin gúrpic maylı
qurıta jambaslap jatıp aladı. Íssıdan taldıñ
teńkesi qorğasa, maqpalday jumsaq topıraq boyına
jabırlap jaǵadı. Sonnan tórt ayaǵın poshsha
jaǵayday teńnen kóterip, tolqınday tolqıp-tolqıp
qusaydı. Qarın teńkeyip bir qırınlap jatıp, quyırǵı
nenen jerdi sabalaydı. Shań burqıldap selteńsiz
awada tozańǵıp ushıp júredi. Buratılıp-buralıp
unırtıp sayın topıraq ulpalanıp ezilip, dumanlanıp
shań kóterilip ketedi. Qara kiyizdey burqıldaǵan
shań shań aqtal astın dumanday basıp aldı da,
ashıq tonıq hawasında jay jılısıp dúkannıñ ashıq
apırtınan ishke tolayım-tolqıp kiredi... İzinshe
awada lelep atırǵan adamlar shańnan shaqalıp
qalısa, tazalıq ushın jan beretuǵın Áseniyaz
shamdan bir-eki metrlik sharshını siltep shańdı
qusadı. Shańǵıt aralas jiyirkenishli jaǵday kúnde
bir waqıtta qátesiz-toqtawsız tákirarlanadı. Hashı
da, otı haram, xızmeti hadal eshek bir jerde
qamırsız turıp otqa ábden toyınadı. Kúnnen-kúnge

júni jiltırap semiredi. Túrgelip turıp, sharı awnap jatırıp ta tezek taslaydı. Mashaqatı mole qarawıl ġarrı eshektiń kepken-keppegen tep paksıǵa jaqın jerge jıynap úyedi. Jas tez mayda shıbın úyme-júyme jabıssa, quwr tezektı ġawlap basadı. Sasıq iyis kúsheyip jaqqa taraydı.

Usı kúni dúkanslı eshegin jetelep keldi mektep penen bizlerdiń jayımız aralıǵın tereńligi adam boyına jetetuǵın dóńgelek o salma jaǵındaǵı tusınan tómén tústi. Men esli suwǵarmaǵa aparatırǵan qusaydı dep, o kúnshıǵardaǵı bálentine kóterilgenin kúti. Gúrreli eshek, onı jetelegen dúkanslı, izi kiyatırǵan gúrre kórinbey qaldı. Qızıǵıwshılı artıp, salma menen oy ortasındaǵı bálentten o qaradım.... Eshek bir tıp qızıl jıńılǵa baylandı. Dúkanslı erdi kópshikke qosıp alıp, úsh-tórt arıdaǵı kók shóp arasına tasladı. Bul menen beter Paraxat ushın úlken jańalıq edi.

Jańalıqqa janıqumar Paraxattı júweri atız taptım.

— Háy sen ushın jańalıq tabıldı. Kel berm Birge barıp kóreyik, — dep júweri atızǵa kire kók shóp aralıǵında aǵarańlaǵan shel-beline m toqtadım. — Bola ġoy.

— Qanday jańalıq! — Ol asıqpadı. — K maǵan jańalıq emes...

— Basqa, basqa. Barasań. Barmasań aytpaym

Dúkanslı at qılınan islengen jalpaq shyot menen sarı eshektiń tegis arqasın tazalap at

...shéptin qıyqımın, tozañ-girtin qağıp-qağıp
...Jalburagan jal arasına barmaq tıgıp, arasın
...Jekenge uqsagan qulagin
...Balayınsha miyirban ananın balası
...betin alpeshlep sıypaganı sıyaqlı
...Ananın mehir-muhabbatı tuwgan
...tolayın bagışhlansa, juris-turısı bir
...suwıq-ısıqsız adam haywandı
...onı jamınday jaqsı kóredi... Nege?
— Qızıq, qızıq, — dedi Paraxat awzı ashılıp
...Ogan adamnıń qádiri joq. Eshek oğada
...Bunday da boladı eken-aw, tamasha...
...!

...aq gúrreniń moynınan qolın ótkerip
...Jalın tazaladı, jıńışke arqasın
...Bizlerdi hayran qaldırıp, gúrreniń
...iyiskedi. Arqasına úsh-tórt márte
...!

— Teategim, erkem, — dep emirenip eljirep
...Ananın qasınan ketpe. Biyzarılıq etpe.
...jıńıdı julğanına qıynalaman. Sen, sen,
...erketayım, meniń kózimniń ağı-qarasıań.
...!

— Böylemeydi eken-á... Sóyleydi, — dedi
...ogán ókpesi bar adam kibi tońqıldap. —
...juda jek kóredi... Dúkannan quwıp shıgadı.
...kem kóredi.

— Sen de qızıl qozıńdı basqasınan artıq kóreseń.
...jahindegi janıń...

— Menikiniń jóni basqa, — dep Paraxat oydan
...dúkanshıdan kóz jazbay qarap

turdı. Meni me, meni sen bilmeyseñ, ózim bile
Anam meni qoy qorada tuwǵan. Kindigim q
pıshaq penen kesilgen. Shıjım jip penen bayla
Órmekshidey shubatılıp eñbeklegennen baslap
qozıǵa aralasıp óstim. Boyıma qoranıń qalıń
iyisi tarasa, ústi-basıma qoy-eshkiniń iyisi sı
Men kishkenemnen ilaq-qozını qoynıma alıp jat
Qap-qara júni jaltıladaǵan sulıw ilaqqa, shıy
júnlı qozıǵa qolımnan ot berdim, anasınan b
baqtım. Bıyl, tuwılǵan qızıl qozı men b
baqqan qozılardıń patshası. Hasılı... Meniń u
táryiplewge til jetpeytuǵın, maqtawǵa sóz ke
qılatuǵın jańalıq.... Meniń áshirepim, m
gáwharım. Bildiń be?

Men kúldim...

— Dúkanshıǵa da aq gúrre qızıl qozı kibi qád
qımbat bolsa qáyteseñ... Onıń da saǵan uqsap
jániwardı asa jaqsı kórip saqlamaǵa haqı bar?

— Bar. Bar, — dedi Paraxat meniń pikir
biykarlaytuǵın wáj tappaǵanlıqtan.— Bir z
ekinshi zatqa bilǵastırma!

— Yaqshı, yaqshı.

— Jańalıǵıń ushın raxmet. Qutlı bolsın!
dedi ol qulash jayıp kerilip. — Sen kitabıń ish
kir. Men júwerini otaq shópten tazartaman.
bala, dúkanshınıń gúrresine jaqınlamayıq. Júd
búldirmese quwmayıq, tiymeyik.

— Boladı, boladı.

Awılda jasaǵan úlken adamnıń da, kishke
balanıń da jumısı basınan asadı. Júweri o
keshte maldıń aldına salatuǵın eki-úsh baw shı

...mayda-shüyde jumısı
 ...jatadı. Özime júklengen usınday jeńil-jelpi
 ...jumısı ornılap júrip, dúkanshınıń eshegi
 ...yadtan shıǵarıp, umıtıp ta
 ...Dúkanshı azanda eshekti ornına baylaydı.
 ...jerde tınsh turgandı jaqtırmaytuǵın gúrre
 ...shontañlatıp bılǵap órden-ıqqa
 ...dıńk-dıńk sekiredi. Oydıń ashıq
 ...ayaqın jazıp shapqılap qumarın basıwǵa
 ...qladı... Qubla jaqtaǵı úyler betke jaylap
 ...kóredi... Tiske tiyer, tilge iliner solqılda
 ...tappaydı. Qatarına qosılıp oynaytuǵın basqa
 ...te tabılmaıdı. Dúkanshı menen tárezisi
 ...ılken adamlar búldirgi gúrreni sipse siltep
 ...penen sabalap aydap saladı. Keyninen
 ...jaǵındaǵı úylerge úyrenisti. Mal
 ...ashıq jerden quwraǵan shóp te tabıldı.
 ...mal-qozı, ilaqqa shashılǵan kók shóp te
 ...ashı, shópshep jegen sayın mazası
 ...tatadı. Qısqası, anası qasınan maza-
 ...tappaǵan gúrre ilaq-qozılardıń aldındaǵı
 ...baqılap jedi, bos júrgen bireń-sarań qozı-
 ...belinen sekirip ótti. Shontıyǵan jambasına
 ...tereń batırmay, tamashaǵa-oyınǵa tislep
 ...Bıyehara ilaq ashshı dawıs shıǵarıp ábeshiy
 ...mómin qozı ses shıǵaradı.
 ...gúrreniń músápir ilaq-qozınıń aldındaǵı
 ...ayaǵına basıp búldirgenin, júnin julıp
 ...Paraxat kórdi. Qanı basına tepti.
 ...qızardı. Sonda da ashıw-ǵázebin
 ...Dúkanshınıń ataq-abıroyınan seskenip,

âkesiniñ qoy qumalağın qâdirlegen shopan
eslep ózin usladı. Tıngan suwday sabır saq
Qolına ilingen tayaqtı siltep gúrreni quwdı. O
anası janına jetkerip, únsiz-sessiz keynine qa
«Óltiremen, soyaman-joyaman», — dep shaw
salmadı.

Usı kúni tústiñ aldında atız betten eki
shóp arqalap qayttı. Úy aylanasin qapla
ashshınıñ iyisi tamaqtı ashıtadı. Aq gu
maymılday oyın qurıp, ılaq-qozılardı tırqır
quwıp júr... Tumsıq penen qağıp, teñke
qulatadı. Paraxat iyisi anqığan, kók-kónbek
baw shópti jerge shaqqan tartıp urdı. Gúrre
jan jerine tiyse oñdırmaytuğın salmaqlı qural izle
Tegarańda tabılmadı. Qora ergeneginiñ ortasında
ağashın barshıldatıp sindirip aldı. Qolındağı ağa
siltep, qutırınğan gúrreniñ birese moynına, bir
jambasına urdı. Gúrre qáwipli jerden huńıp qash
oydağı anasınıñ janına jetip toqtadı.

Paraxat sırttan tamashalap turğan meni kór
— Kelesi sapar oñdırmayman, oñbağandı, —
ızalanıp isinip qalshıldadı. — Kózin ağızama
bir jerin sindirip mayıraman, jaramsız q
taslayman.

— Onnansha iyesine ayt. Gúrresin baylas
Basqağa zıyan bermesin...

— Kim aytadı, kim? — Paraxat gijinip q
soraw berdi.— Ağam ba? Júrek joq. Kú
qurtılğan. Meniñ sózimdi sózge sanamay
Onnansha basqa bilmeytuğın, gúmanlanbaytuğ

qora tabaman. Iyesinin jüregin qanga toltırıp, aq aspanga atlandıraman. Bunnan bōten basqa qara tabalmaydı.

İkkin bolsın, kishi bolsın adam balasına söz ber laşaydı. Eskertseñ tıñlaydı. Büldirgenin kórip qalğan, qorqıp qashadı. Haywanga söz ótpeydi, qan to batpaydı. Essiz haywan bōtenge kóp qas keltirip, azapqa batırğanın bilmeydi.

Bulğashının áshirepi aq gúrresi tegi haywan laşlıqtan, qora ishine jiberip qoyılğan ılaq-qa menen oynap mawqın basadı. Ol qıysıq qanqılı tumsıq penen iyterip ashıp úyrendi. Dep ılaq-qozınıń ot-shóbin jedi, basqıladı. Soñınan qızı aldına salıp alıp tırqıratıp quwdı. Qızıl qanqılı júninen julqılap tartıp, dińkesin qurtıp tashlattı. Arqasına tayaq tarsıldap tiygende, janı qanqılı kóringen gúrre aspanga atıldı, bir-eki adım qaştırdı. Onıń denesin qaqsatıp, arqasın jazğan qanqılı Paraxattıń orağınıń juwan sabı edi. Onnan qanqılı gúrre qozı belinen basıp ótkende, tayaq qanqılı dawısqa uqsagan shartılдаған dawıs qanqılı jañıladı. Paraxat oñbaғanday is júz bergenin qanqılı, «Waq! Waq! Qozınıń bir jeri ya shıqtı, ya qanqılı, — dep baqırıp jiberdi. Gúrrege ushı iymek qanqılı qanqılı sermep umtıldı. Moynın orıp taslayın qanqılı qanqılı pushqa shıqtı. Zırıldap qashqan gúrrege qanqılı bir súyem jetpey qaldı. Paraxat óksheden qanqılı qayrılıp, oñ ayağınıń dizeden tómeni shıqqan qanqılı qanqılı qanqılı qushaqlap alıp, úyine juwırıp kirip qanqılı. Tez izine qayttı. Meni qasına shaqırmadı.

Qora ishinen, aylanasınan mağan belgisiz z
ñilip, tintinip izledi. Ol zattı tabalmadı. Paqs
súyep tikeytilgen zánğiden tez-tez tam bar
örmeledi. Qas qağımda keynine qayttı. Ol je
túsip, oydıń jaǵasına qaray ayaǵın kerip tas
adımladı. Onıń eki qolında náresteniń judı
quraqım eki saz kesek, qızıl kesek bar
Quwraǵan qattı kesekti nege paydalanadı. H
ol meni ertip ketip, suwǵa kesek ilaqtırıs
oyın oynay ma? Gúrreden ósh ala ma? Onı
aldın gúrre iyesi — dúkansını kesekley n
Denesine jara sala ma?

Onıń qolındaǵı kesek — dáryanıń túbinde qun
kómilip jatatuǵın saz kesek. Túrine bola biz
«Qızıl kesek» dep te ataymız. Rasında da, q
dop-domalaq, suw sińgenine qaramastan, jún top
qattı. Biziń awıldıń balaları iytbalıqtay suw
tuwılıp, suwda ósedı, erjetedı dep aytpaǵa áb
ılayıq edi. Úsh-tórt jastan asqannan iytbalıq
suwǵa túsip, jaǵadaǵı sayız jerde ústine s
serpedi, moynına deyin suwǵa batadı. On jas
jetkennen keyin bergi jaǵadan arǵı jaǵaǵa jú
barıp qaytadı. Shetinen júzgish, sıpira súnigish
Biraq, Paraxat qatarǵa qosıldı da, júziw, sún
boyınsha birinshilik ol tárepke ótip ketti. O
maqtanıp (shınında da ras) aytıwınsha, biz
awıladaǵı dárya úlken dáryanıń kishkene jılǵ
tar tarmaǵı. O-o, úlken dárya Ámiwdáryanıń be
jaǵasında turǵan adam arǵı jaǵasın kórmey
Oǵada uzaq. Arna ańǵarı suwǵa tolıp tasıǵan

uni eki tamniń bálentligin quraydı... Toda-
la suwdan suwdıń beti jabılıp, duman basıp
aldı. Ol usı dáryanıń aǵısı aqırǵan shúńgil jerinde
tutılǵan. Iyrimi kersendey tereń jerinde
tutılǵan... Bir jola Paraxat jalańash bizlerdi basta
etti jarıp qorqıttı. Sońınan kózdi álle-pálle
qurqıttı tańlandırdı. Qorqıtqanı suw astına sińgen
den jetpey óldige sanadıq. Tańlandırǵanı óldi
an Paraxat suwdı jarıp tolqınlatıp, joqarıǵa
shıqtı. Mayda monshaq tamshılar shashi
usı baslap tamshılap, kúnge shaǵılıstı... Onıń
tálpeti, denesi móldir tamshıdan onsha
shıyadı... Tamshı tómenge sorǵalaydı, juwırıp
quraydı... Onıń denesine shırınjaday jabısqan
shıwı shıǵırǵan ıssı sol sátte qurǵattı. Sonnan
shıǵana súńgigish Paraxattıń qolında bir-birden
shı kesek — saz kesek barlıǵın bildik... Bunday
kesek dáryanıń ishinde júdá tereńde qumǵa
basıp jatadı. Sonda Paraxat bizlerge burın
qurǵan jańalıq ashtı.

Minaw saz kesek. Qızıl kesek... Aq shege
shıwınen qosılıp suwdı tazalaydı. Maza-dám
aldı. Sonıń ushında dáryamızdıń suwı mazalı.
Ipaq aralas bolǵanına qaramastan, densawlıqqa
alıadı... Bul kesek taza, mazalı bolǵanlıqtan,
sazannıń bas azıǵı. Tatlı taǵamı. Men hár
taǵam sayın sazannıń qarıstay shabaǵınıń saz
shıwı sorıp atırǵanın kóremen... Kishkentayımda
shıwı saz kesekti kepkennen keyin toyǵansha
shıwı. Baci kele kesek jeytuǵın ádetimdi tasladım.

Onı pıshaq penen juqalap kesemen de, dáryılaqtırıp kóremen. Basqa kesek júdá juqakesilmeydi. Sonıń ushın awır, tez batıp ketedi. Saz kesektiń kesilgen bólegine suw onsha juqpa bastadı salmağın saqlaydı. Juqa jáne salmaq jeńil bolğanlıqtan, ılaqtırғanda uzaq aralıqqa batıp jetip baradı. Suwı qaytqan japtıń ultanındağı múyesh kóleminde jarılıp kepken saz kesek bizlerdiki edi.

Dáryaға kesek ılaqtırıspaq baslandı. Kúsh peyda ılaqtırılған saz kesek dáryanıń mayda tolıq ústinen sekirip-sekirip ótedi. Zıńıtılған kesek qayta-qayta sekiretuğın oyınshıq qurbaq uqsaydı. Solay etip, jaғadağı bizler ılaqtırған kesek tolqın tóbesinen asırılıp túsedі, suw beti sekiredi, sekire beredi... Paraxat ılaqtırған kesek arğı jaғadağı suwға bókshiyip jıǵıl torańǵıldıń shaqasına deyin batpay jetip baradı. Kópshiligimizdiń kesegimiz bes-altı mayda tolıq tusında-aq qarasın joytadı.

— Áne sheberlik-kúsh. Bárimizden Paraxat ozdı... — Bizler jeńilip-utılғанımızdı tán aladı. Moyınladıq... — Áy, áy, seniń kesegińniń ne bar? — dep tańlandıq...

Tambastan kesek tawıp qaytqan onnan:

— Onı ne qılasań? — dep soradım. ılaqtırısпақ ойнамыз ба?

— Házir bileseń. Házir kóreseń. Asıqpa... eshek baylangan oydıń úy bettegi jiyegine jetpe. Aq gúrre anasınan úsh-tört qadem qashıqta ta

moyni salbırap toqtap qalğan. Shaması, jaña
jagına jáne barıp, oyın oynamaq qıyalda...
q kóp qashıq emes... İlaqtırılğan kesek jolda
jetedi. Men onıń ne isleytuǵının bildim.
ay alıstan kesekleydi. Bir músheden ayıradı.
qam qaynaǵan, ashıwı atlangan onı toqtatıw
man kelmeydi. Kúshim jetpeydi. Ol ósh aladı.
teredi azap otında jandıradı.

q qolın basınan asırıp sozıp kerilip turdı
eshki gijinip ilaqtırdı... Gúrreniń hesh jerine
eten, oydıń argı basında tómenge tarsıldap
Ekinshi kesek burınǵıdan bir-eki márte
qren kúsh penen ilaqtırıldı. Paxta sabagınday
ıladı... Biyshara gúrre shırgúbelek aylanıp-
qı, moynı qıysaydı.

Haqqınnan, haqqınnan, — dep Paraxat qolın
ıttadı. Moynıń sındı ma?! Hásseniy. Qızıl
qanaq. Sen burıq moynısań! Endi heshkinge
ı bolmıysań! Rasında da, aq gúrreniń moynı
ı qaptı. Moynı qaptalǵa qıysayıp ketipti.
moynı gúrre erjetkende dúkanshı uyalmay
ı me? Paraxattıń ornına men qalshıldap
ıttı.

Qashayıq. Bizlerden kóredi.

Qashayıq, qashayıq, — dep Paraxat meniń
ıttı maqulladı. — Dúkanshınıń ashıwı tarqap
qanasha kózine kórinbeyik.

eshki suwǵarıp qaytpaǵa kelgen qarawıl ǵarrı
q burıq gúrreni kóre sala «Dúkanshı,
shas, — dep baqırıp dúkanǵa qaray tompańlap

juwiradı. «Ne boldı. Amanlıq pa?», — dúkansşı. «Gúrren. Óziñ barıp kóre goy. aytalmayman», — deydi qarawıl ġarrı tutlu. «Óziñ, óziñ!».

Moynı singan aq gúrre sümireyip qalğan. Jumıp alğan... Tuyağı qaltırap, denesi dirildey. Dúkansşı moyınnıñ singan jeriniñ jünin aq qaraydı... Qoyıw qan teriniñ sırtına qatı. Tayaqtıñ izi tabılmaydı... Qattı zat — gerpenen urıp sindırmağanın bileği. Dúkansşı isezilip qıynalsa da, túkirik shashıp sóginbe. «Óltiremen, joyaman», — dep qol sermep qıshımaydı. Qarawıl ġarrıñ biziñ úyge ertip barı. Meni soraydı. «Qayda júrgenin bilmeymiz?» degen juwap aladı. Paraxattıñ ákesi — Arıqba. Ápter-tápterin shıǵarıp, kúshli qısqıǵa ala. «Balañdı tap. Gúrreniñ moynıñ sindırğan s. Kesekten paydalanǵan», — dep boljaw aytı durıs tabadı.

Bir jaqsı jeri dúkansşı gúrreniñ moyıñ sindırğan ayıpkerdi abıroyın iske qos kishkenelerdiñ áke-sheshesiniñ zerebesin úy qorqıtıp tappaǵa kúsh salmaydı. Gúrreli esh úy betinde qaldıradı. «Dúkansshınıñ aq gúrres moynıñ bir bala sindırğan. Kim eken?», — de adamlardı qızıqtırǵan gáp te bir-eki aydan ke toqtadı. Unamsız waqıya soñınan birotala umıtı.

Paraxat ta tınıshlandı. Men de arqayınlastı.

Jaz aqırınlap qaldı... Quyash uyasınan shı sala buringıday quwırmashtay quwırıp ısıtpay

shalgandı da alyreklettik. Jaǵalıqtaǵı aq shege-
qanada tırtıyıp awnap jatpaymız.

Yın kóni bızlar mayda kesekti dáryaǵa ılaqtırıp,
tırtıp awnap atır edik. Paraxattıń kesek
ıstıǵan nń qalı shalqayma ay kibi shalqayıp
ıstıǵan káytıde hawada qatıp qaldı....
heshbirimiz tarannı arıq, biraq quwathı qol
ıstıp qalǵan edı.

— Haq! Hal ne?

Hal ıyadı — dúkanshı Áseniyaz edi... Onıń
sınıǵa qalay kelip qalǵanın heshbirimiz
ıstıdı. Polatı, qurbaqa shóp tısrılamadı. Úlken
bız alyǵınń aıstı shıǵpadı. Jin be, shaytan ba?
ıstıdı penen alyrayǵan dúkanshı betpe-bet
ıstıdı qaldı. Birinıń júzi quwardı, ekinshisiniki
ıstıdı.

— Bız bala, sen, — dep dúkanshı bilekti
ıstıǵan da qatı qıstı. — Ońbaǵan bala.. Aqmaq
ba.. dawız bala..

— Heshima men ne ıstıdım?! — dedi Paraxat
ıstıdı aıstıdı, kúta ıstıdı... — Qolımdı jiber!

— Mınnı tanıyań ba?

— Neı?

Dúkanshı Paraxat aıstıǵın sayın suw túbinen
ıstıp qayıp, olıa sanap úyge áketetuǵın saz
ıstıdı aıstıdı kórsetti.

— Kesek... Tanıtuǵın adam emes, aǵa. Aljaspa?

— Yaı. Tanıyań.. Seniń kesegiń. Seniki...

ıstıdı aıstıdı.. Qılms islediń be, moynıńa
ıstıdı. Moynılaw — márttiń isi...

— Mağan qalay moyınlatasan? Gürreni ni
mayırdı dep atırsañ gıoy...

— Mınaw ne?— Ol alaqaındağı domalaq kes
awdarıp kórsetti...— Neniñ juğı...

— Qannıñ...

— Bárekella, bala... Gürreniñ moyın sındı
kesektegi qan... Dálil me — dálil...

— Ay, yağ-á.. Kesek qay jaqtan tiygen...

— Jaña tuwrıladıñ, pámsiz bala. Gürre
qozınıñ aldındağı shóbin jegen. Sen quwğam
Gürre ortada kúnbatisqa bet burıp turğan. Ke
on jaqtan tiygen. Shep jaqtağı úylerde sen qat
bala joq... Sennen kelgen apat... Endi buğan
deyseñ? Jáne men emespen dep aqlanasañ ba

— Jaq! Paraxattıñ dawısı qaltıramadı, kerisiri
quwath-qattı edi.— Aqlanbayman... Kim qıl
islese — sol ádil jazağa ılayıq... Adam ba, hay
ba, heshqanday awırmansılığı joq, ağa.

— Awa, awa bala. Parqı qalmaydı. Dúka
bir sózdi bir-eki márte tákirarladı. Kún shugla
shağılısıp jezdey jıltırağan jıñishke seldir saqı
sıypadı. Bul onıñ gázep tuğırınan túsip, aslı
qalmağanınıñ belgisi edi. Paraxatqa tilekles bir
onıñ kerek jerde ózin qorgawğa dálil tappağa u
kúshli ekenin abayladıq. Janımız jay taw
denemiz jayılp quwandıq. Usınday qatarımız
aramızda barlıǵına maqtandıq. — Aq gürre, ap
perishte emes. Tuwısınan haywan... Onı ke
penen jazalawğa ne sebep bolǵanın bilmeyme
Biraq, sen gürreniñ ómirin zayalamawıñ ke

... jassan, balasan... Nege ayamadın? Nege? —
... sebebi jáhange jaygaspaytuğın nahan be? —
... duris. Sen gurreniñ moynın sindirdin. Qasqa-
... Qshke-osh... Biraq, bala, dukanshi aganınñ
... joqqa shıgarganıñdı bil... Aq gurre
... juyrik, kóligim bolıp erjetetuğın edi. Jurt
... qılatuğın kólikten ayırdın. Meni mayırdın.
... pak niyetimdi shiysheday sindirdin, onbağan
... bala.

Meni qızıl qozıdan, — dedi Paraxat hám
... hám gázepli... — Mağan da jeñil emes,
... aga... Men qoy qorada tuwılıp, qoy
... awnap ósken balaman. Qoydın ózi de,
... mağan altınnan qımbat, gümisten artıq.
... gurre menen qızıl qozı ekewi teppe-teñ.
... zaya boldı... Dártke aspaydı, kúnge
... — Túsindirdim be?

Túsindim bala, túsindim. Dúkanshi ağañ
... — Ol hámmeniñ betine birim-birim qarap
... — Náhiyatım sizlerge... Hár zattı jamanlıqqa
... jaqı iske jumsap biliw kerek.

Túsindik, túsindik, — dep bizler eki iyinnen
... boydı mayıstırğan salmaqlı júkten qutılğağa
... wandıq.

2015-jıl.

MEDET ATA JANOV

QO'NIRAW QALAY QAG'ILDI?

QOŇIRAW QALAY QAGÍLDÍ?

(Gúrriń)

ahardıń de kelip qalǵanı ma? Silpilep jawǵan
onıń keyin terekler bórtip sala berdi. Al,
jerge jaǵıp atır edi.

Meniń de mektepti tamamlǵanıma bes jıldan
aı ma? Waqıt kózdi ashıp-jumǵansha ótedi.
Bolmasa mektep jasındaǵı jıllarım tap
qıdey kóz aldında. Ótken ómir zımıraǵan
dına taqlette eken. Mashina da júytkiwin
on etip, bir jerlerge barǵanda tezligin
ózetip, aqırı ásten barıp toqtaydı. Adam da
ay emes pe? Ómirge keledi, onıń ashshı-
shın tatadı, áytewir bir kúni...

«Men nelerdi oylap kettim», — dep jawın
p ketken kóshe boylap kiyatırǵan Esbergen
w qıyahn basqa jaqqa burıwǵa hâreket etti.
e hâzir bular esime túsip kiyatır? He, he,
e asebepshi oqıǵan mektebim emes pe?».

«Aı, ol hâzir on jıl oqıǵan qádirdan
balıne aradan bes jıl ótkennen soń qaytadan
e taslayın dep kiyatır: balalıq shaǵınıń
e yamasa on jılı ótken jerge... Onı jańaǵıday
e tetelegen mektebi, onıń qushaǵında dosları
e ótkergen jılları yamasa jaslıǵı, tuwrıraǵı
e biyǵam balalıǵı edi.

«Aı, bári, apasınıń keshe keshte:

«Balam, erteń Jumabayjannıń klasında ata-
e jıynalı boladı eken. Men barayın desem

jumislaram shıgıp tur. Soğan ózin barıp úken sherekten úlgeriwin bilip kelsesh, — degen soñ payda bolğan, qıyalın bántlegen oylar edi.

Ol anasınıń ózin mektepke barıp qaytıw jumsaǵanına júregi alıp-ushıp quwandı. Aqırı, saǵınǵan, qushaǵında biyǵam balalıǵı ótme mektebin, ózin oqıtıp, tárbiya bergen ustazla kóredi, sálem beredi. Sonıń ushın:

— Yaqshı, — dep juwap bergenin ózi de bilip qaldı.

Mine, házir anasınıń sol ótinishin orınlaw ushın asfalt joldıń boyında ǵaz qatara jaylasqan jay bar úlken kósheni boylap kiyatır. Pitkergen berli bes jıldıń qas qaǵımda ótip ketkeni. waqıt ishinde Esbergen ne isledi?! Úsh texnikumda oqıdı. Áskerlik minnetin atqardı. Házir kásibi boyınsha islep atır.

Oy ústinde kiyatırǵan Esbergen mekteptiń sırt esigine jetip qalǵanın da abaylamaptı. Esik joqarısına ádettegidey «Xosh kelipsiz!» dep shıraylı háripler menen jazılǵan. Esiktiń ayaq tutqasınan tartıp «tars» ettirip ashıp, ishke qadıq attı. Qulaǵına birden tanıs dawıs, jaǵımlı, izlegen sesler keldi. Oqıǵan mektebiniń hawası da jańǵa jaǵımlı tiydi, oyına qádirdan balalıq alıp keldi. Kire beristegi oń qaptaldaǵı mektep diywalı gazetası oyın jáne de tınıqlastırdı, kózi ottay basıldı. Dálizde heshkim bolmaǵanlıqtı sezim jeteginde erksiz gazeta tárepke qayrı. Gazeta betine kózi túsiwden eziwinde kúلكi payda boldı. Awa, bir saparı sabaqqa keshi

... gazeta betine túskeni bar. Diywalı
... mektep formasında kiyatırǵan balanıń
... olıp-solıp bolıp, papkasınan «eki»ler
... astına «Ayaqtan tartıwshılar
... kúndelikli ádeti — keshigiw» dep jazılǵan.
... keshigiwshilerdiń atları tirkelgen.
... qatardıń tuwrısındaǵı «Qosbergenov
... 7 «a» klass oqıwshısı», — degen qatar
... janın jegen edi. Sondaǵı Esbergenniń
... aytpaysañ ba?

... kúni uyqılap qalıp, sabaqqa on bes minut
... keldi de, demde keshigiwshiler qatarına
... tetti.

... ol uzın dáliz boylap júrip kelip, sırtına
... bolmesi» dep jazılǵan esiktiń janınan
... bergende, qońırawdıń sıńǵırlaǵan sestı shıqtı.
... qalıwdan balalar klaslardan atılıp-atılıp
... da, demde dáliz ulı-shawqımǵa tolıp ketti.
... sıńǵırılı... Bayaǵıda ózi de...

... bergenniń oyları bunnan bir neshe jıl burınǵa
... Bul da usınday báhárdiń jaǵımlı samalı
... kúnderdiń biri edi. Ádettegidey oqıwdan
... balalar arasında hár qıylı nârseler
... sóz qozǵaldı. Qullası, ertengi stadionda
... futbol haqqında da ayılmay qalǵan joq.
... úyine kelip shay ústinde oylana basladı.
... futbolǵa barıwı kerek. Sebebi, ol futbol
... otırǵan asın taslap ketiwge tayar bala edi.
... stadionda yamasa televizordan futbol bolsa
... kóriwge urınadı. Tap ol barmasa súyikli
... utılıp qalatúǵınday seziledi turadı. Hátte,

balalar menen sóyleskende de futbol haqqında sóyleskeledi. Endi mine, erteń stadionda futbol bolı. Oynǵa barmasa bolmaydı. Biraq, erteń altınshı sabıq matematika sabıǵı! Sol ushın klass basshısı sabıǵınan qalay ketip qaladı?

Bolmasa ne isleydi? Eger klass basshısı sabıǵınan ketip qalsa, erteń jıynalısta ata-analar aytpay pa? Álbette, aytadı. Endi ne islewi kerék? Bári bir oy-oydı quwıp, durıs joldı tapqanday bolı. Oı iske assa muǵallımı de baqırmaydı, ata-analar aldında da uyalıp jerge qaramaydı.

Ol kútken máwrit altınshı sabıq ta baslanıw dep tur. Qalay da keshegi oyın iske asırıwı kerék? Járdemshini de oylap qoyıptı. Bul jorası — Azamat. Ol da futbol ishqıpaız. Ótinish etse, sirá. — demeydi.

Klasqa kirip kiyatırıp Azamatqa oylap qoyıp sumlıǵın túsindirdi. Ol da zorǵa tursa kerék — dárriw:

— Yaqshı boladı, házir baraman da pordı qaltırıp salıp qoyaman, al qalǵan jaǵın óziń kelistire — dedi ol.

— Awa, ol jaǵın maǵan qaldır. Aytqanı isleseni boldı, — dep Esbergen oyınıń iske asatıǵına quwanıp ketti.

Qońıraw qaǵılıp, klasqa jası orta jaslarǵa barı. Uzun boylı klass basshısı kirip keldi. Sabıq baslanıw. Azmazdan soń janında otırǵan Azamat Esbergen túrtti.

— Esbergen, pordı alıp qoydım, — dedi qulaǵın sıbırlap.

Júdá jaqsı islepseñ. Sen shını menen de
islep qay dos ekenseñ.

Endi ne qılamız,? Óziñ kelistire alasañ ba,
amasa... Waqıt ta shamalasıp kiyatır, — dep
onı qıstastırıp, betine barınsha úñildi.

Awa, házir muğallım pordı izleydi, soñ... —
awız juplağanı klass basshısı bulardıñ háreketin
qıstap qalsa kerek:

Kóylespey otırıñ! Házir sizlerden de sorladı,
dep eskertiw jasadı.

Eskertkeni bolmasa ekewinen sabaq soralmadı.
Kıstulardan sorap bolıp, muğallım jaña temanı
sabaq jazbaqshı bolıp edi, por joq bolıp shıqtı.

Qezekshi kim? — dedi muğallım pordı izlep
qıstapannan keyin.

Men! — Esbergen ornınan turdı.

Muğallımler bólmесinen por alıp qayt, por
joq eken qoy, — dedi muğallım Esbergenge.

Hámmen menen usını kútken ol:

Yaqsı, — dep esikke qaray oqtay atıldı.

Oyın qalay da endi iske asatuğınına
qatnısqan Esbergen tez-tez júrip direktordıñ
kabinetine keldi. Ishte heshkim
joq eken. Áste ishke kirip, qoñırawğa qaray
qatı. Endi qoñırawdı bassa boldı, jağımlı ses
esitile bolğanın málimleydi. Birden onıñ júregi
qatıq qatıq soğıp ketti. «Haw, men qorqıp
qatıq ba? Áy, yağ-a, qorqatuğınday ne bar?
Hámmen da ketpeymen be? Házir hámme sırtqa
qaray shıladı. Soñ kimniñ basqanı da bilinbey
qatıq qatıq qoy», — dep ózin-ózi batıllandırğan boldı.

Qorqınıshlı oyn batıllıq jeñeyin dedi me, tez atqa kóz juwırttı. Ele sabaqtıń tamamlanıwına jigin bes minut bar eken, al futboldıń baslanıwına minut-aq qalıptı. Qalayda baspasa bolmaydı, keshi qaladı. Ásten qońırawdı basa basladı. Qońıraw sa jańgırıp ketti. Bir, eki, úshinshi márte basa bergi birewdiń jabaday qolı onıń bileginen usla. Qorıqqanınan zárresi ushıp juwırıwǵa beyimleskeni payda bolmadı, bileginen uslaǵan qol jazdırılmaq.

— Nege qońırawdı bastıń? Saǵan kim ruq berdi? — degen sorawlar jawınday quyq Esbergen dawıs iyesin birden tanıy qoydı. Direktordıń orınbasarınıń dawısı edi.

— Men... Men... — degennen basqa sóz almaǵan Esbergen tómén qarap jerdi shuqlap tu. Bul waqıtta bolsa balalar álle qashan klaslar atılıp-atılıp shıǵıp kimisi úyine, kimisi stadion qaray ushıp baratır edi.

Azamat ta esiktiń janınan ótip baratır Esbergendi kórip ırjıyıp qoydı.

Qullası, sol kúni Esbergen futbolǵa bara alı. Onıń ornına muǵallimlerden baqırıs esitti. Erte bolsa ata-anasın mektepke shaqırtıp, onıń saba bergeni edi.

Al, házir kabinet qasınan ótip baratırıp, on sol waqıya túsip kúlip jiberdi.

Dálizde áste júre bergeni, qara kostyum-shalı kiyip, galstuk taqqan, endi-endi shashların aralaǵan kisi aldınan shıqtı.

— Assalawma áleykum, muǵallım! — Esbergen oǵan qolın sozdı.

— Wáleykum assalam. Qosbergenovpısań? Awa, barıdım. Dál ózi. Jáne qońırawdı basıwǵa keldiń ne? Bilip qoy bala, birinshi saparı seni keshirip ótik, endi onday bolmaydı. Jazası awır boladı, bala, — dep kúlimsirep qaraǵan adam sol direktordıń orınbasarı edi.

— Yǵ-aw muǵallım, ol waqıtlar ótip ketti... Ekewi sol waqıyanı jáne eske túsirip biraz kólsip aldı.

Áuımların pitkergen Esbergen kishkene kóshe menen júrip, úlken kóshege tústi. Onıń basıp ótken jolları da kishkene soqpaqtan úlken jolǵa ótpegen edi.

1994-jıl.

BALANÍŇ BIR ERMEGI BOLÍWÍ SHÁRT

(Gúrriń)

Áıe máwsimi kimge unamasın. Kún ısıp, suw óp adamlardı ózine tartıwı qanday jaqsı. Bul kúnde, oınqumar balalardı unaydı. Óytkeni, olar ol kúnderi bir jaǵınan jazǵı demalısta, ekinshi kúnderi demalıstı. Demalıstı kúnleri ózleriniń qızıqlı óyimderin batadı.

Áıe, Naǵmettiń de jazǵı demalısqı shıqqanına óz waqıt bolıp qaldı. Usı kúnler ishinde ol balalar menen ne bir qızıqlı máwritlerin ótkermedi. Áıe, biraq, negedur sońǵı kúnleri olardıń ishi ótkermedi. Kúndegi oınlar da mazasın joıtıp

aldı. Sonday künlerdiñ birinde balalardıñ biri
«Qarmaq qurıp, balıq uslağanda qáytedi?! Ba
bir iytkе saya bermey jürmiz gой», — dep saldı.

Áne, bul balalargá júdá maqul keldi: «Baramı
baramız!», — dep ğawırlastı olar birden. Ol usla
hárbiri úyinen balıqqa barganda kerek bolatu
nárselerdi aldın ala tayarlawı kerek edi.

Nağmettiñ qarmağı bar edi. Sonda da balıq
kóp uslayın degen oyda úlkenler dáryağa salı
balıq awlaytuğın aw sekilli kishkene aw islep alıw
gózledi. Kerekli material bolsa tabıladı. Ol gón
kóksi jıynalğan jaydan jırtılğan, tesilgen eski
qaltalardı tawıp aldı da, bir-birine jalğadı. Jırtıl
pitedi. Eki ushına kerip júrgende qolay bolıw usla
kishkene qada aғashtı bayladı. Usılayınsha ol tırtıl
awdı dúzetip, kewildi jámlep uyqılap qaldı.

Tań atıwı menen ózi dúzetken awdı kóter
Sársenniñ úyine keldi.

— Al, Nağmet, ne ákeldiñ? — jabırlastı buntı
burın jıynalıp qalğan balalar.

— Mine mınaw, bola ma? — dep Nağmet
qolındağı ózi islegen awdı balalargá kórsetti.

— Nege bolmaydı? — Balalar oralğan aw
jerge jayıp kórip, baha berdi. — Haqıyqat bola
balıq awlaytuğın aw.

— Kishkene demeseñ!

— Házirshe boladı.

Sol kúni balalar hár nárseden quralğan aw
aldı da, barlıǵı toparlasıp balıq awlawğa jóneldi.

Búgingi balıq awlaymız dep oylasqan jer qum ortasında
tırtıl suwlı dóńgelek kól edi. Sonnan awdı kerip ta

ayaz jerdi boylap ketti. Ádewir jerden keyin awdı tez
shıqıp úıyrep shıǵardı. Hesh nárese túspeıdi. Eń bolmaǵanda
qanattayday shabaq ilinse bolmay ma?

Bir waqıtta ásten súzip kiyatırsa, awǵa bir
nárese ilingendey boldı. Kerilgen awdıń iz betinde
kiyatırǵan Sársen birden:

— Balıq tústi! Shetke tartıń! Shaqqan! Balıq!
Balıq! — dep baqırdı.

Qırmaǵına balıq dep oylaǵanı awǵa túsip salmaq
baqqan kishkene temir eken.

Qullası, usı kúni balalar úyine balıqsız qayttı.
Kúnti jáne balıq túser-aw degen úmit penen
jane kólge keldi. Biraq, bul kúni de olardıń awına
hesh nárese ilinbedi.

Kólde balıq joqlıǵına kózi jetken balalar endi
anı menen hálek bolǵannıń ornına, qarmaq qurıp
balıq sınap kórmekshi boldı.

Naǵmet azanda erte turıp qarmaǵın qolına alıp,
aydan shıǵa bergende anası:

— Balam, azan menen qay jaqqa barasań? —
dedi tańlanıp. — Kúnde azanda ketip qas
qarayǵanda qaytasań. Tınım tappadıń ǵoy.

— Balıqqa baratırman, kanalǵa qarmaq salamız,
dep Naǵmet qolındaǵı qarmaǵına qarap qoydı.

Búgin erterek qaytamız, apa. Endi kólge
barıaymız.

Onday bolsa, keshte balıq jeytuǵın boldıq ǵoy.
Anam kúlimsiredi. — Iyegim qıshıp júri edi.

Ólekke qarsı, balıq uslay almaǵan balalar
kúnti jáne kewilsiz qayttı. Biraq, bul balalardı
qaldırıp qoymadı. Jáne qarmaqların alıp balıqqa

bara berdi. Solay da qarmaqlarına kishke shabaqтан basqa hesh narse túse qoymadı. Ha bir balalar hesh ókinbedi. Qaytama hár bir uslawğa shabağına quwanıp, keshte «men minaday bu usladım», — dep qayıp júrdı.

Bul kúnler ishinde balalar qarmaq salıw sheberligi kem-kem meńgere basladı. Dáslepki kúnler qarmağına jemtikke qamır qıstırıp júrgen bol keyin ala atızdı qazıp, qurt tawıp salatuǵın bol. Álbette, bul mayda shabaq uslawğa jetip atır ed.

Solay da olardıń oyınan náhán balıq uslawı degen úmit ketpedi. Oynıń qashan da bolsa is asatuǵınına isenip, jáne kanalğa qarmaq salıw balıq awlawdı hesh toqtatpadı.

Naǵmet balıq awlawdan qayıp kelgende ishı tolıq jıynalıp shay iship atır edi.

— Áne, balıqshı keldi. — Anası oǵan kúlimsin qaradı. — Mına jerge otır. Shay ish. Ashıw sileń qatqan shıǵar.

— He balıqshı, qáne neshewin usladıń? — dedi ájaǵası Asqar qolındaǵı kesedeǵı shayın awlawı apara berip.

— Úsh-tórt shabaq.

— Áy, sizler balıq uslaw, onı bizler jep, bil edim-aw. — Ájaǵası kekesinli kúlip qoydı.

— Qoy balam, onı úyde otırǵızıp qoyıp, qılasań. Balanıń hár narsege qızıqqanı jaqsı. Bir bolmasa, ekinshisinde awız jalshıtadı, — dedi ana. Asqardıń oyına túsini.

— Barsa barsın-aw, bosqa júre me bular. Atızdı shuqımaǵan jerin qoymaǵan, qızıl qurt tabanı.

dep. Men qaytadan tegislep búlinip qaldım.

Kúni menen olardıń sózine aralaspay televizor kelip otırǵan aǵası shıdamadı:

— Atızdı qazsa qaza bersin! Al, sen balam qaza ber. Qazǵannan bir nátiyje shıǵadı... Asqar sen, kishkene inilerińe baqıra berip ne qılasań. Qazǵan jerin tegislep taslamaq jır ma? Sonı da qapam bar dep aytıp otırsań ba? Búgin mayda shabaq uslap qaytsa, erteń úlkenin arqalap qaytpas deysań be? Áytewir, kishkene balanıń ózi súygen emegi bolıwı kerek. Bolmasa úyge, dúzge sıymaydı. Qap usı jerde kesildi.

Azanda balalar kúndelikli ádeti boyınsha balıqqa batti. Búgingi olardıń oyı qala shetindegi dáryaǵa qatmaq qurıw edi. Dáryaǵa kelip qarmaqların suıǵa tasladı. Bir waqıtları Naǵmet:

— Balıq, balıq! — dep baqırıp qarmaǵın tarta basladı. Bar kúshi menen tartıp jibergeni, úlken bir balıq jerge tors etip tústi. Balalar qawıǵanınan juwırısıp kelip hár qaysısı gá uslap, gá qarısılap kórip, semizligine hayran qala basladı.

Qoyash ta kem-kem páslep, «endi kesh boldı» deǵandey tereklerdiń artına qaray súńgiy basladı. Qoyash tereklerdiń arqasına kirgennen keyin ayanda juldızlar biriniń izinen keyin biri payda boldı. Usı waqıt kóshede bir qolna qarmaqların uslaǵan, ekinshi qolındaǵı balıq salınǵan emekaların zorga kóterip kiyatırǵan balalar toparı basıldı. Olardıń arasında Naǵmet te bar edi.

1993-jıl.

ATAMANNIŇ JAZASI

(Gürriň)

Tánepis tamamlanýan bildiretuýın qonıras qagıldı. Balalar ayaq astınan jılan shıqqanday birden jaňa üymelesip turýan jeriniň shańın aspana shıgarıp mektep esigine qaray oqtay atıldı. Barly birden umtılýannan heshbiri de ishke irkinish kire almadı. Awızda kese aýash qoyılýanday biri biri menen siresti de qaldı. Sonnan urda-tut kir burın mektep esiginen kiriwge umtılıw baslandı.

Álbette, bunday da kúshi barlardıń jolı bolı qaladı. Kúshi jetkenin ári-beri súyrep-súyrep keyninen kesek atqanday zıńıtıp jiberedi. Ásirese onday payıtları Asannıń asıǵı alshı. Sebebi, onı boyı da, jası da basqalardan nedáwir úlken. deneli. Biraq, sabaqqa kelgende muǵallimler tili menen aytqanda «dim sızbaytuǵın»lardı. Bazıda muǵallım onnan jaňa túsindirip bergemasın soray qoysa, «bilmeymen»nen basqa aytı juwabı joq. «Bilmeymen» deydi de bası tóme salbırıp tura beredi. Bolǵanı... Ündemeydi de sóylemeydi de. Usılayınsha dim ǵana juwas bolı shıǵa keledi.

Al, muǵallım klastan shıǵıp ketiw boyına oǵı «jan» kiredi. Klastı basına kóteretuǵın da, qızlarda shashınan tartatuǵın da, urıp jılatatuǵın da sóylemshegi de, balalardı laqabı menen shaqıratuǵın da — sol. Laqap degennen shıǵadı-aw. Awa, ol bunday balalardı laqap taǵıwǵa sheber. Awa, ol bunday

«epi epli, zor usta! Oğan bári bir, qız ba, bala ma, laqap qistura beredi. Laqap bolğanda qanday deysiz ma? Qádimgidey, aytpaqshı, ol jağın sizlerge saydalap túsindirip otırıwdıń zárúrligi joq shıǵar?! Menińshe, sizlerdiń klasıńızda da balalardıń laqabı bar shıǵar! Eger joq bolsa, esitiń: klastaǵı sarı ash Gúlnazdı «palawqabaqtıń gúli», ishimizdegi qaramız Orazdı «qara tishqan», kózleri úlken kalamattı «teleskop», bası sopaq Murattı «tampeshik», sóylewden awız tınım tappaytuǵın Hawsahandı «bıjıq», qullası, bárimizdiń, sonıń shinde meniń de laqabım bar.

Tek bolğanı, jorasına laqap taǵılmaǵan. Taǵılmaǵan deymen-aw, bar, bar bolğanda qanday? Neine jarasa! Biraq, sizlerge usı jerde bir qupiya jırdı ayıp ketpesem bolmas. Awa-dâ, kim bilipti, qas taǵı tisińizden shıǵıp ketse bar ğoy. Arjağın ózlerińiz bilesiz. Biraq, meni qorqaq dep oylap qılmań. Qorqatuǵın jerim joq. Tek qupiya saqlap tırtıman-aw. Yaqshı, aytsam ayta qoyayın. Biraq, qas narsege kelisip alayıq, jáne meni ayttı dep arısań, yaqshı ma?! Onıń laqabı... onıń laqabı «qaraqulaq!». Awa, qaraqulaq! Nege bunday dep alaysız ba? Onıń «negesi» joq! Óy demey ne alasań? Ózlerińiz biletuǵın shıǵarsız? Ádette, sharıştıń aldında qaraqulaq júredi ğoy. Ol da qas sonıń ózi. Asannıń qasınan bir eli qalmaydı. Qas qozıday eredi de júredi. Qalaberse, Asańǵa qas jorası da bir klasta otırıp qalǵanlardan. Asannıń ózi úsh jıldan beri bir klasta oqıp atır. Asaharamıń aǵası da juwas qusaydı. Balasınıń:

«Ağa, klastan bıyıl da qaldım» degenine «Ja oqırsañ da shırağım, oqıp bir meniñ basıma shı jağayın dep pe ediñ. Sen túwe men de send bolğanman. Mekteptiñ sırtında oqığanba «Zauchniy» deytuğın qusaydı». Ata-analı jıynalıısına ya ákesi, ya anası kelgenin kórmed. Kelse ájağası keledi. Ol da waqtında muğallimler shashın ağırtqanlardan eken. Oğan muğallim ne desin?!

Úy ishi usılay nemquraydılıq penen qarağan keyin balada ne turıs? Muğallimlerdiñ qansha kúyip-piskeniniñ paydası joq. Bir-eki kún klasta «oqıgısh»lardıñ janında kitapqa úñilgen bolma Mázi úñilgeni bolmasa, oyı basqa jaqlardı sharı júredi. Jáne bir-eki kúndi araaǵa saldı bolı qaytadan taz kebin kiyip aladı.

Ózim de birin aytıp, birine ketemen. Aytpaqshı, jaña Asannıñ ózi haqqında emes, jañ Bóribasar tuwralı sóz etip atırǵan ekenmen. Demek, gáp «qaraqulaq» haqqında. Qattı ketke bolsam, meni keshirersiz. Laqabı menen ata bizlerde úrdiske aylangan. Onıñ ózi Asannıñ naq shın jorası ekenin jaña aytqan shıǵarman. Joradı qusap bir klasta úsh jıl otırmasa da, jeterli, e jıl otırǵan. «Dım sızbaytuğın»lardıñ biri. Bizlerden bir eli úlken. Dene tárbiyası sabaǵın qatarǵa dizilgende Asannan keyin ekinshi bol turadı. Sabaqtı qospaǵanda, klasta ekinshi de te boladı. Partadan sanaǵanda emes, bılayın kúsh jaǵın esaplaǵanda. Balalardıñ tili men aytsaq ekinshi «ataman». Álbette, Asannıñ birin

«təməm» ekenin men aytpay-aq bilip otırsız. Onı biləmen. Meniñ bayanlayın dep otırğan waqıyam da solar dögereginde jüz bergen, özim gúwası bolğan waqıyalar.

* * *

Babaq baslanğanına bes minut waqıt boldı. Keçedur «Botanika» muğallimimiz kelmey atır. Hunday da Asanniñ jolı bolıp qaladı. Klastı basına kelerip shapqılap júredi, júdá bolmasa jorası menen oynaıdı. Mine búgin de Asan artqı partada basaa menen basa-bas gúreske túsip ketti. Basqa menen isi bolmadı. Ózleri menen ózleri, shadlı. Ári, muğallim joq degeni, sabaq soralmaydı degen ne pe? Oğan Asanniñ quwanışı óz aldına!

Tap házir muğallimniñ kelmey atırğanına men Asan qusap quwanıp otırğanım joq. Nege quwanayın. Neytama muğallimdi zarıǵıp kútkenimnen ári keler, keri keler dep esikke qarağan eki kózim tórt boldı. Biraq, qırsıǵına esik ashılıp, júzi kúlimlegen muğallim kirip kelip, Asanniñ únine suw quyılıp, Asanniñ quwanışım kókti tiremedi. Yaǵnıy muğallim keli qoymadı. Esheyinde sabaqtı tayarlamay kelgen kúli muğallim qońıraw qaǵılmastan burın-aq «zońq» bolıp kirip keler edi. Endi qara, on bes minuttan kerek waqıt ótip baratır. Keletuǵın muğallim joq. Onı shıdamsızlanıp kútip otırğanımniñ da sebebi bar. Keshe ol: «Sultanov, yaqshı búgin baha qoymayman. Biraq, baha qoymaydı eken dep quwanba! Erteñ sorayman! Eger erteñ de usı jaǵday saytalanatuǵın bolsa, maǵan ókpeleme, kúndeliǵıne

«eki»ni bajiraytıp qoyıp beremen» degeni bu Sonnan keshe keshte úyde basqa sabaq tayarlamasam da, «Botanika»nı dastan shıqqanman. Usı turısta birew oylamaǵanda túr jiberip sorasa da, qosıqtay sayraytuǵın túrim bu Tıprshılap otırǵanımnıń úlken sebebi usı. Bir muǵallım kórine qoymadı.

Usı oy qushaǵında qayta-qayta esikke qatır otırǵanımda, ayna kóziniń sıńǵan dawısı shıq Dawıs qattı shıqqan bolıwı kerek. Hátte, kómenen awızı sóylewden bosamay turǵan Ráwshanı dawısına deyin jalıńǵa suw quyılǵan sıyaqlı sóz qaldı. Basqalar da sam-saz... Baǵanaǵı qulma tesip qolǵa beretuǵın ses uyasına «gúm» shegile.

Esiktiń ashılǵanın bir-aq bilip qaldıq. Esik klass basshımız Mádenbay aǵa kirip kelip ta Mádenbay aǵanıń jası pensiya jasınan álle qasın atlaǵan. Biraq, usı kúnge deyin demalisqa shıqtı tuwralı ara-tura til qatqanı bolmasa, shıqtı qoymaǵan. Direktordıń atına da «Húrmetli demalisqa shıǵaman» degen arzasın bermegen. Jón klass balalarınan esitiwimizge qaraǵanda, jıl sońǵı qońıraw qaǵılıwǵa shamalasqanda «Sizler pitkertip, men de dem alaman» deytuǵın qusaydı. Degen menen, sentyabrde jańa klass alıp oqıw kete beredi eken. Jasınıń birazǵa barıp qalǵanına ba, áytewir umıtshaqlıǵı basım. Sabaqta bir náre aytıp bolıp erteńine sol aytqanın qadaǵalamaydı. Óytkeni, umıtıp ketedi. Sonlıqtan balalarda kópshiligi, ásirese, Asańǵa bul júdá qolay tıur. Eger sabaqtan muǵallım sorap qala qoysa.

şimdi «muğallım, erteñ oqıp kelemen»nen arıǵa bermeydi. Mádenbay aǵa da erteñine soray bermeydi. Sóytip júrip sherektiñ juwmaǵı kelip qaladı. Sonda muğallım: «Áy, seni ne qılsaq eken? Sherekti qalay shıǵaramız? Bir márte bolsa da kastaǵa shıqpaǵansañ... Tak. Yaqshı, bul ret ólimtik kasta qoyıp jiberemen. Biraq, endigi jaǵında oqıp berme, bola ma?» deydi. Asan da tap endigiden bilay qaytıwıñ adamday saldamanlı túske enip «Yaqshı, oqıp júremen» dep jorgalap juwap beredi. Áne, Asan menen sherekten-sherekke úlgerip kete beredi. Házir sol Mádenbay aǵanıñ ayna kóziniñ kastaǵın bilip túri ózgerip klasqa kelip turǵanı. Ol klasqa áste adımlap kirip, sabaq ótetuǵın muğallımniñ stolınıñ janına jetip toqtadı. Klassa kastaǵı aytıwıñ tınǵan. Shıbınıñ ızılǵan dawısı kastaǵı kastaǵı tınıshlıq.

— Aytıñ, aynanı kim sındırdı? — Mádenbay aǵa ornında ózine tigilip otırǵan balalarǵa qarap aytadı. — Kim? Bilseniz aytıñ?

Asanınıñ juwabı tayar tur eken.

— Muğallım, biziñ klastıñ aynası singanı joq. Ol aljasıp tursız. Ayna úshinshi qabatta singanday boldı. Dawısın bizler de esittik. — Ol qas qaqpay klastıñ shıǵa aylandırıp sóyledi. Basqalarımız klastıñǵa suw toltırıp alıp tım-tırıs otırmız.

— Haw, solay ma?! Men biziñ klastıñ aynası kastaǵı dep oylasam. Bul jaqsı boldı. Onda úshinshi qabatta barıp kóreyn, — dedi de klasımızǵa qalay tez kelgen bolsa, tap solayınsha shaqqan shaqqı da ketti.

Áne, onıń jáne umitshaqlıǵı tuttı! Tutqanda qatırıp tuttı ma deymen? Bolmasa tırnaqalanǵannan berli mekteptiń eki qabatlı turatuǵının kim bilmeydi?!

Mádenbay aǵanıń qarası jańa ǵana klasqa kire esikten semiwden artqı partalardıń birin birewdiń qattı kúlgeni esitildi. On-on bes sekun óter-ótpesten oǵan ekinshisi, keyin úshinshi, tórtinshisi, besinshisi, áytewir bir waqıtta klas ishın shıyqılǵan kúلكi basıp ketti. Hámmen kózimizden jas aqqansha kúlip búlinip qaldı. Hátteki, klasımız «akamedigi» Gúlistan da kúmenen oqıp otırǵan kitabın bir shetke ısırıp qoyı ne bola qoyǵanın durısı túsine qoymasa da bizler qosılıp kúlip atır. Kúلكi basıla kelgende oysızlıq janı tózip shıdamaytuǵın Gúlnaz ornınan atıp tur

— Górińizge kúlesiz be? Muǵallimdi aldaǵan uyalıwdıń ornına, nege kúlesiz? Ne ishı qoyǵanıńızdı bilesiz be? Ayna sındırasız, ja muǵallimdi aldaysız.

Asan dárriw oǵan juwap qaytardı.

— Áy, palawqabaqtıń gúli, saǵan ne joq! Tınısh otıra bermeyseń be?! Ya iyegıń qıshıp tur ma?

— Meniń emes, seniń iyegıń qıshıp turg shıǵar? — Gúlnaz da Asannan qalısqısı kelme

— Ne dediń? Qáne, jáne qaytala?!— Asan aldındaǵı partasın ısırıp taslap, Gúlnaz tárep qaray athıqtı. Biraq, ol Gúlnazǵa jetip baram degenshe jáne bir dawıs onı keyin qaytardı.

— Gúlnaz durıs aytadı! Asan, seniki dım uy boldı, — dedi úshinshi qatarda otırǵan Murat.

— Haw, mınanıń tili shıǵıp qalǵan ba? Áy qıwopeshik, sen de Gúlnazdı jaqlaysañ ba? Shamaña qara! Halıńdı bil! Halıńdı! — Asan Gúlnazdı qoya berip, Murat tárepke qaray tez-tez júre basladı. Bilip turmız, Murattıń mańlayı sorlap qaldı. Házir Asan oǵan azabın beretuǵın anıq. Usı payıtta Murattı qım ayap kettim. Biyshara, ózi ilánázik bala. Qıdemey-aq otıra berse boladı góy! Qońsısı bolsa boladı-dá! Qońsısı bolǵanda da úyleri bir-birine tiyip turǵan joq-aw. Tek Mádenbay aǵanıń kóshesinde turadı degen atı bolmasa, ekewiniń mektepke ketetuǵın jolları ayırım-ayırım. Mádenbay aǵa kósheniń mına tárepinen júrese, Murat arǵı tárepi menen mektepke keledi. Biraq, ne degen menen bir kósheden, ekinshiden muǵallım. Asańǵa aytıp turǵanı da shın gáp. Sonda da házir kimniń haq, kimniń nahaq ekenin sın eleginen ótkerip otıratuǵın Asan ba! Joq! Oǵan bári bir. Birew betke kelip qatıp sóyledi me, ol qas dushpam... Onıń menen qıyınaspay yamasa shaynap taslamay tınbaydı. Murat ta tap házir onıń dushpanına aylandı, sol ushın alıwaz bala Asannan qorlıq kóredi.

Sóytse de bul rette de Asannıń oyı orınlanbay qaldı. Esik qaytadan tarsa-tars ashılıp, túr-túsi bızırıp ketken Mádenbay aǵa bosaqadan alǵa qıdelep atladı. Asan dárhal partalardıń arası menen qatına kelip otırdı. Muǵallım onıń qıymıl-háreketine dıqqat bólmedi. Qaytadan baǵanaǵı qatına kelip turıp:

— Balalar! Mektepte úshinshi qabat joq góy! Kim ótirik sóyledi? Kim bulay dewge júrek etti?

Yaki men sizlerge oyınshıq boldım ba? Qáne, kim ayttı, kim?! Jańaǵı gápti aytqan bala jaqsıba penen aldaǵanın moynına alsın! Onıń márt yama námártligi sonda belgili boladı. Yamasa barlıǵın moynıńız tómen salbırıp otıra beresiz be? Bolmasa direktordıń aldında sóyleseyik pe? — dedi tıq bozarıp, ashıwı atlanıp.

Baǵanaǵı kúlkiniń shoǵına deyin suw quyıldı. Bârimizdiń moynımız tómen salbıradı. Úlken tınıshlıqta jáne Gúlnaz buzdı.

— Muǵallım, aynanı úshinshi qabatta sind degen Asan edi. Bizler aytayın desek awızımız ashtırmaydı. Aytsaq izińnen qalmaydı. Sonnan soń baǵana úndemey qaldıq.

Gúlnaz sóylep turǵanda birese Asanǵa, birese muǵallımge jaltaq-jaltaq qaradı. Seskenip turǵan túrinen málim edi.

Izinshe bizler de jabırlastıq:

— Asan sindırdı! Asan! Muǵallım, qaraqulaq haw, aytpaqshı, Bóribasar ekewi gúresip oynat otırıp bası aynaǵa tiydi.

— Kúnde sonday.

— Aytayın desek... ayttırmaydı. — Usındawıslar sarqırama kibi gúwildep háwijge mindi.

— Qoyıp turıń, qoyıp turıń. — Muǵallım ashıw qısqań júzi demde jadırıp sala berdi. Onı júzinen oqıwshılarına degen súyinish belgis bayqalar edi.

— Jańa durısına keldińiz. Haǵın ayttıńız. Biraq sizlerdiń dáslepten usınday awızbirshilikte klasslasıńızdıń ayıbın betine baspay, jasırǵanıńız

Ákinishli. Bul bolmaydı. Hár nárseni waqtında ayta biliw kerek. Waqtında! Janatuǵın zat janıp bolǵannan soń onı óshiriwge urınıwdıń keregi joq. Bolay da «Heshten kesh jaqsı» degendey keyninen bolsa da Asannıń jaramsız háreketin áshkara etkenińiz durıs. Áne, barlıq waqıtta usınday bolıw kerek. Sonı umıtpañ! Toqtabaev, sen ornıńnan tur! Seniki ne? Kim menen oynap tursañ? Qaysı ımaratta turǵanıńdı bileseń be? Bul mektep! Maymıl oynaytuǵın cirk emes. Sonı miyińe quyıp al! Quyıp! Bildiń be! Házir seniń menen sóylesip turatuǵın waqtım joq. Jetinshidegi sabaǵıma barıwım kerek, bolmasa bar ǵoy... Yaq, yaq, seniń menen sóylespeymen. Sóylesip boldım. Jaqsı sózge ıǵainbeydi ekenseń, yaqshı bunnan keyin basqasha ol tutamız. Erteń bar ǵoy! Erteń! Tak... — Ol qoyın dápterin alıp ishın aqtara basladı. Allenemirde kerekli betti tawıp aldı. — Erteń, taq, úshinshi sabaqta «oknom» bar eken. Qolım boı, basqa zárúr jumısım joq. Úshinshi sabaqqa ákeńdi ertip keleseń! Ákeńdi! Ákeń bolmasa anańdı ákeleseń. Bir óziń keliwshi bolma. Taǵı jıynalısqa ákelgendey ájaǵańdı ertip kelip turma?! Ákeń ya sheheń kelsin! Sonı qulaǵıńa quyıp al! Bildiń be?

Asan únsiz basın iyzedi.

— Háy, Toqtabaev! Tilińdi juttıń ba? Há seni ne, klastı basıńa kóteretuǵın dawısıń qayda qaldı? Nege úndemeyseń?!

— Yaqshı, boladı, ertip kelemen. — Ol murnın tırttı.

— Onnan soñ, búgin sabaqtan bosagannan keyi úyiñe barıp bolğan waqıyanı áke-shesheñe aytasın. Mina aynanı. — Ol singan aynağa qaray barmağın shoshayttı. — Ornına ákelip salasañ. Klastı tazalaysın. Erteñ azanda aynanı ornunda kóreyin, ornında...

— Yaqshı. — Asan jáne tómén qarap basıyzedi.

Biraq, bul ret «barlıgı sizlerden» dep kózler bizlerdi shağıp ótti. Bul kózqarastan bizle «qaytarsın kóremen» degendi uqtıq. Degen menen olay bolmay shıqtı. Mádenbay ağa klastan shıqıp ketpey atırıp direktor kirip keldi.

* * *

Azanda oqıwğa erine shıqtım. Keshegi waqıt uyqılasam da, tursam da esimnen keter emes. Biyshara Murattı ayayman-aw! Búgin ne bolı eken? Asannan támbisin aları anıq. Oğan gúr joq. Solardı oylağan sayın ekinshi oyım oğan qayshı kele beredi. Bizler she? Bizler? Barlıgımız qashan shkem onıñ jaqpas qılıgına gúwa bolıp júr beremiz? Bárimiz birigip alsaq ne qıladı? Búgin basqalar kelise me? Bálkim, keliser. Kelispewi mümkin. Nede bolsa Asannıñ mina háreketlerini aldı alınbasa bolmaydı, aqıbeti jaqsılıqqa alı kelmeydi. Álbette, solay bolıwı kerek. Aqın qashan bolmasın onıñ oğash minezi menen jama ádetleri noqtalanıwı shárt! Joq, joq, qızlar bul tursın, hátte balalar da oğan lám-mim dep aw ashı almaydı. Sonda onı qalay toqtatamız? Dunı jolğa túsiremez?

Mektepke jaqınlağan jerimde bul oylar dumanın
setimnan kimniñdur ısırğan dawısı bóldi. Arqama
burıldım. Qarasam Murat ólip-óship juwırıp kiyatır
eken. Ol tayaq taslam jerge jetkende:

— Dım esitseysen. Qulağın pitip qalğan ba?
Oy betten ısırıp kiyatırman, — dedi. Ol sharshap,
jeldirip qalıptı. Mağan qolın sozıp atırıp qattı-
qattı dem aldı.

— Kúni menen seni oylap kiyatırman, jora.
Kesheginiñ keyni ne menen pittı? Asandı kórdiñ
ba?

— Yaq, kórmedim. Sen ne, kórdiñ be? Ne
dedi? — Ol mağan úmit penen kóz tikti. Mennen
mağan keshegiden soñ úndemeydi», — degen gápti
etkisi kelip tur, bilemen. Solay da:

— Men de kórmedim, — dedim tap onıñ aldında
ayıp islep, sol ayıbımdı juwıp-shayıwdı bilmey
turgan baladay qıpılıqlap.

— Solay de... — Ol únsiz mağan ere berdi.
Klasqa kirsek tórde tımsırayıp Asan otır. Bir
kel. Únsiz. Basqa balalar kórinbeydi. Asandı
korgende janımdağı Murattıñ dirildep ketkenin
ólip kiyatırman. Jaqınlağan sayın Murattıñ júrek
jaralı mağan óte basladı. Bári bir Muratqa bas
salğanday Asanda oy joq qusağan. Esik ashılğanda
«kim eken?» — degendey bizlerge basın burganı
bulmasa, únsiz otıra berdi. Ekewimiz benen
nanquraydılaw sálemlesti. Bir awız til qatıp
söylespedi.

Nege úndemeydi, nege móminsirep otır desek,
gáptiñ tórkini basqa jağında eken. Kúni keshe

direktor Asannıń úyine telefonnan qonıraw shalı aǵasın mektepke shaqırtıptı. Ákesiniń aldında direktor onıń qatırıp támbisin bergen. Maden aǵa da biraz gáplerdi aytıp taslaptı. Ákesi ne desin «Balanıń ózi shoq ósti. Dúздегі tártipsizligin xabarımız joq. Úyde bunday islegenin kórmedim. Qáydem bala, bilmeppiz... Jıynalısqá kelmedim degendi moyınlaymız. Jumıstın basa-basında qolı tiye bermeydi. Barlıǵın jańa esitip turǵanım. Yaqshı, tártipsiz bolsa sóylesemiz. Biraq, oqıwıqlası kemligin moyınlaymız. Ilaj qansha, ózini bolmasa paydası joq eken», — dep basın shayqay shıǵıp ketipti. Úyine bargannan soń úlke daw kótergen qusaydı. Al, azanda ákesi men kelip klastaǵı aynanıń sınıqların jıynap, sıpırıp, ta kóz sahp ketipti.

Asan sol kúni bizlerge basqa adam aylanǵanday sezildi. Tórtinshi sabaqqa deyin tırtıs ornında otıra berdi. Qasındaǵı Bóribasar men burınǵıday uypalasıp urda-tut oynap ketpedi. Bir bir «Soqırdın sońına baq» degen gáp shın ayılǵı bolıp shıqtı. Onıń kúni menen timsırayıp otırǵandene tárbiyası sabaǵında tańǵı shıq kibi kó jayılǵannan keyin demde tarqap ketti. Ol ja mushın basqaǵa ala juwıratuǵın burınǵı urnıq juwernemek Asan bolıp shıǵa keldi.

Muǵallım bizlerdi qatarǵa dizip jurnalda ba joǵımızdı belgilegennen keyin óziniń jumıstı shıǵıp turǵanın aytıp, balalardı futbol maydanshasına, qızlardı voleybol oynawǵa ayır jiberdi.

Albette, qaysı bala bolsa da futbol dese iship
oynagan asın taslap ketiwge tayar ekenligi hámmege
ayan. Ásirese, dene tárbiyası sabağında
muğallimimiz «búgin futbol oynaysız» dep aytsa,
balalardıń quwanışlı kókti tirep turıp aladı. Qoya
ber sirá. Júregimiz ahp-ushup sol payıtta bizlerden
saxıtlı adam bolmaydı. Aqırı, futbol oynagan hám
tamasha, hám maza! Sonnan qolımızǵa toptı qısıp,
maydanshaǵa qaray atılamız. Bunday da saat
bizlerge eregisip sekundtı-sekundqa qospastan kóz
shıp-jumǵansha qırıq bes minut ótip ketedi.
Baheyinde sabaqta tasbaqa júriste qıymıldaytuǵın
sant tilleri júyrik attay shapqılap keyingi sabaqqa
kiriwge beriletuǵın qońırawdıń qaǵılǵanın bir-aq
aldiredi. Kiriwge qońıraw qaǵılıp atırsa da bizler
«Haw, sabaq baslanıp ketedi» dep shırpınıp asıǵa
qoyımaymız. Sebebi, top oyın basqa nárseni
emettiradı. Hesh nárese bolmaǵanday qashan klastıń
oqları kelip «Muğallım shaqırıp atır» degenshe
qońaqlarımızǵa shekem terlep oyındı dawam ete
beremiz. Aramızdaǵı bilgish, sabaq qumar Salamat
sabaqtı umıtıp, bizlerge usap oyınǵa berilip
ketedi.

Búgin de muğallım «futbol oynay qoyıń» degeni
ol eken, dárriw bárimiz maydanshaǵa juwırısıq.
Oyın baslandı. Sonı da ayta keteyin, oyın
báslanbastan aldın eki komandaǵa bólinip, búlinip
qatırmaymız. Yaq, yaq, onday islewge waqıt tar
bolǵannan emes, al ózlerimizdiń burınnan kelisip
oyın shártimiz bar. Bolmasa bastan kelisip
oyınabız. Klasta barı-jogı on eki bala. Sol on

eki bala altawdan ekige bölünip, eki komanda dúzip qoyǵanbız. Bólingende qáytıp, deysiz Álbette, kele sala «men mına tárepte oynaymasen ana tárepke shıq», — dep emes. Júdá ápiwıy Qádimgidey shet tili páninde muǵallım bölip qoyadıızım boyınsha bölínemiz, tamam, wassalam.

Jasırarlıǵı joq, men táreptiń balaları futbol kelgende aldına adam salmaytuǵınlardan. Degenen menen, bul dárriw esapta aldığa shıǵıp alıp, jeni qoldan berip kórmegenbiz degeni emes. Dúń dáslep qarsılas dárwazaǵa juwapsız bir-eki ótkerip taslaymız. Sonda da, oyındı utıs pen juwmaqlaymız dewdiń ózi qıyın. Oyında qarsılas tárepten ústinligimiz basım bolǵanı menen, ekinde jaǵınan qolımız qısqalıq qılıp qaladı. Ol qanda tárep? Qanday baylanısı bolıwı múmkin? — de basıńızdı qatırmay-aq qoyıń. Ekinshi tárep otırǵanı Asan. Ol bizlerge qarsılas tárepte Klasta qanday bolsa, oyında onnan da bet atamanshılıǵın ótkeredi.

Asannıń futbol oynaǵanı da ózinshe bir tamasha Oyında jalǵız ózi maydannıń qaq ortasında tur aladı. Sol turǵanda birew qasınan aldap ótse, qolına uslap qaladı, bolmasa ayaqtan shalıp, aldın toq jıǵadı. Ol da azday, ábden utılıp baratırsa top alıp «on bir metr» dep ózinshe tórelikke ótedi. Bunday gezde heshbirimiz «Ne boldı?» dep dás salıp wájlesiwge batına almaymız. Sonnan onı izine únsiz erip, «Qudayım, top ótkere almaǵanı dá» dep tilek tilep turamız. Jáne qızıq jeri bar-aw! Qaǵıyda boyınsha on bir metrlik ayıp toq

bir márte alınıwı kerek. Al, Asannıń on bir metrliğı pútkilley basqasha. «On bir metr» dep ayıqlıq jasadı ma, on bir márte ayıp tobin aladı.

Búgingi tamasha oyında da qarsı tárepti oysıratıp atır edik. Qápelimde Asan juwırıp keldi de, topı qaqshıp alıp «On bir metr» dep qarap tur.

Qarań, qarań! Mómin Muratqa búgin jolbarıstıń joregi pitken be deymen? Ol Asannıń jónsizligine buldamadı.

— Nege? Nege on bir metrlik boladı eken, ya! Utılıp atırǵanıńa arıń kele me? — dedi Asańǵa shubını seskenbeytuǵının sezdirgen halda. — Qaǵıyda buzılǵan joq. On bir metrlik top tebiwge taqıń joq!

— Haw, mınaw ne deydi?! Háy dúmpeshik! Neche úndemegenge meni qorıqtı dep oylaysań ma? Bir kúnniń ishinde kóziń et baylap ketti ma?!

— Yaq, biraq... — Murat birden alırayın dedi. — Ne biraq, ne?! — Asannıń ashıwı betine tewip Murattıń jaǵasına asıldı. — Kórdińiz be, apasınıń balasın.

Sırtıraқта turǵan men qanama sıymay kettim. Juwırıp jetip kelip, Asannıń jaǵaǵa jarmasqan qolına asıldım.

— Asan qoyssa... Jiberse? Jiber! Qashańǵa sheyin awıpsız ayıplı bola beremiz.

— Pákene, sen arı tur. Tınshılǵa. Bolmasa... — Ol usın ǵıshırlatıp maǵan gijinip qoydı. Sol zamatta mende de baǵanaǵı pátten bir túyir qalmaǵan ed. Murattı ayaǵannan payda tappayjaqpan,

kerisinshe basıma sawda satıp alatuğın tûrim b
Óytkeni, usı payıtta mağan qosılatuğın m
balanın tûri bayqalmadı. Hâmmesi «sen tiymes
men tiymeymen» bolıp qarap tur. Qaytar
Bóribasar Asandı quwatlap qolpashlap meni
iyterip taslap, ózi Muratqa tiyisti.

— Sen arman tur! Arman!... Haw, mınan
ne? Keshe úndemedi dep búgin batırsınıp
ma? Ya! Sağan ne kerek ózi? Ne! Mına jaqqa
sóyleseyik.

Ekewi Murattı maydannıñ sırtına qaray súy
basladı. Biraq, qápelimde muğallimniñ zañqıldag
dawısı qulağımızğa jetti.

— Toqtabaev! Esebaev! Beri keliñ.

Bizler dawıs shıqqan tárepke moynımızdı burd
maydannıñ shetinde direktordıñ orınbasarı tur
eken. Barlıǵı usılayınsha izi amanlıqta tam
holdı.

Usılayınsha künler izinen künler dizbekle
óte berdi. Asannıñ baz-bayaǵı atamanshılı
qalmadı. Aytpaqshı, yadımnan kóterileyin dep
eken-aw, futbol oynağan kúni úyge qaytar
Murattıñ bir kózi kógerip qayttı.

Bizniñ Murat márt goy! Úy ishi kózine
bolǵanın sorastırǵanda «jıǵılıp qaldım» dep juw
beripti. Onnan arıǵa barmaptı. Áke-sheshesi
biraz sorastırıp kórgen. Qorqıtqan-úrkitken, b
bir onnan bir juwaptan basqa hesh nárse b
almağan. Erteñine mektebine barıp mán-jay
muğallım menen sóylespekshi de bolǵan. Bir
Murat olardıñ sózlerin óre bastırmay: «Qo

balalardan uyat boladı. Sizler barsañız «apasınıñ balası» degen at tağadı», — dep ata-anasınıñ mektepke barıp sóylesiw niyetinen qaytarğan. Aqırı, olar da túsingen qusaydı. «Balanıñ atı bala qoy. Búgin kózi isip qaytsa, erteñ jarasıp ketedi. Barğan menen ne paydası bolar deysen? Ózlerimiz de bala boldıq. Bala pitkenniñ bárine tán nárse qoy. Urısadı, qağısadı, keyin jarasıp ketedi» degen de qoyğan.

* * *

Búgin jáne eski oylar janımdı jep atır. Qalay da Asańǵa tıyım salınıwı kerek. Kim, qashan bolmasın atamansılıqqa shek qoymasa bolmaydı. Ózimshe klastıñ balaların kóz aldımnan birim-birim ótkere basladım. Birinshi nábette Murat ekewimiz birigip alǵanda qáytedi? Muratta jalbarı tay aybatlı júrek bar da, pıshıq quraqım kósh joq. Onnan Asańǵa qarsılıq shıǵıp qalıwı múmkin, al onıñ jeńisli bolatuǵına iseniwdiń ózi qıyın. Onda Esen she? Esende boy da, gewde de bar. Bir qarsı shıǵatuǵın adam sol! Óytkeni, Aańn oǵan «pil» degen laqaptı qurıdan-qurı taǵıp júrgen joq. Áwdiygen boyı da, duǵıjım gewdesi de Asannan ústem, ğaw, kúshi de basım... «Pil» degen laqap taǵılǵanınsha bar. Biraq, ol ózi menen ózi áwere, basqaǵa bas qatırmaydı, jaqsıǵa da, jamanǵa da qosılmaydı. Ózin túrtpeşe, óziniñ umıshlıǵın basqa buzbasa, álem gúlistan, soǵan kewli shad. Sebebi, usı kúnge deyin Asańǵa bir awız qarsı sóylegenin kórmedik. Joq, ol bolmaydı.

Ol sheriklikke jaramaydı... Kúshin kerek jerind
jumsamağannan keyin ne payda? Tağı kim bar
Kim? Tursinbaydan támelense boladı. Tap sol q
shıǵadı. Áy, yaǵ-a! Ol da geyde kózaba
qarsılasqanı bolmasa, jeme-jemege kelgende tay
ketedi. Sonda kim? Klastıń tınıshın buzi
bárimizdi qoyday iyirip qoyıp, masayrap júrg
háńkiygen atamandı kim jılawlaydı, kim murnı
tesigin tómén qaratadı?!

Usı tereń oylar teńizinde júzip, ózime jaǵı
jaǵıstı tappaqshı boldım. Tilekke qarsı, tereń oy
shúmip, kóp mashaqat shekenniń paydası bolmadı.
Jaǵıs maǵan kem-kem jaqınlay ma dese, kerisinsh
jetkeretuǵın túri joq. Qaytama jáne alıslay beredi.

Tereń oy teńizine shúmgenim sonshellı, jatırǵa
ornımnan birese shepke, birese ońǵa awdarılı
jatıp kózim ilinip ketipti.

Azanda uyqımnan kesh oyanıppan. Dasturxandı
apam tayarlap qoyǵan japqan nannıń jartı
sındırıp alıp, qoynıma tıqtım da, mektepke qusta
úshtım. Shayǵa qarap eglengenimde keshiged
ekenmen. Mektep sharbaǵına jańa jetkeninde
qońırawdıń úyrenshikli sıńǵırlaǵan sestı birinsh
sabaqtıń baslanǵanın xabarladı.

Men ashıwlı edim. Ishim iyt jırtqanday ashıydı.
Qattı ashpan. Qırsıǵına azanda apam oyatıwdı
umıtıp, jumısına ketip qalǵan. Ağam uyqıdın
hámmeden burın oyanadı. Azanda kóshemizdeg
jaylardıń aynasınan jaqtı kórinbey atırıp-aq ornın
turıp, gazge suw qoyadı. Qaynaǵansha taza hawadı
qora betti bir aylanadı. Shelekтеgi suw paqırla

qaynadı-aw degen waqıtta kelip shelegin hám shúberegin qolına alıp mashinasına aylanısadı. Shúberekti shelektegi suwǵa malıp mashınanı tazalaydı. Mashinasın júrgizip, qulaǵına úyrenshikli dawıs bir bapta esitilgen soń kewlin jámlep, azanǵı shayhalqasqa otıradı. Erte «seyislep», erte shay tahip, men turmastan aldın jolǵa rawana bolıp ketken eken.

Klasqa muǵallimnen burın zorǵa úlgerip qaldım. Men de kirdim, sabaq ta baslanıp ketti. Muǵallım dah-tórt baladan úyge tapsırmanı sorap bolıp, jańa temaǵa óte bergende esik jay ashıldı. Keyninen bizler oqıp atırǵan klasqa erninen basqa múshesi qap-qara, arıq bala kirip keldi. Boyı júdá sharǵa. Jası bizler menen teń shıǵar-aw, al boyı zorriq piyz janındaǵı mırtıq piyazǵa usar edi... Boyına qarap turıp, bizler adasıp júrgen tómengi klastıń balası shıǵar, dep oylap qaldıq.

— Besinshi «a» usı ma? — Ol úlken kisilerdey boldımanlı sóyledi.

— Awa, ne kerek saǵan? — Muǵallım qolına jańa ǵana temanı jazbaqshı bolıp uslaǵan porın ornına qayta qoyıp, oǵan sorawlı tigildi.

— Meni direktor usı klasqa jiberdi.

— Nege? — Mádenbay aǵa túsinbey qaldı.

Onı túsinbedi deymen-aw, tap ózlerimiz de muǵallimnen beter hesh nársege túsinbey otır edik. Direktor nege tómengi klastıń balasın joqarǵı klasqa jiberedi? Yamasa bir nársege jumsap jibergen be?

Hámmenıń názeri ózine qaratılǵanına qısınayın dedi me:

— Oqıwğa, — dedi kirpikleri jıpılıqlap. — U klasta oqıyjaqpan.

— He, solay ma, kúni menen solay demeysen be? Júdá jaqsı. Atıń kim? Familiyań she?

— Jiyenbaev Toqtarbay.

— Boladı. Qaydan keldiń? — Mádenbay aǵa taza balanı shuqlastırıp soray basladı. Bizlerde ıntıǵıp-qumartıp juwabın kúttik. Juwap qaytarǵansha ishimiz dúbirlep baratır.

— Tamdı jaǵalap...

— Ne?

— Tamdı jaǵalap keldim...

Mına gápten keyin muǵallım ózin uslay almaı qaldı. Júzi jıyırılıp kúlip jibergenin ózi de sezbedi. Bunday kúlkiden bizler qashan bos qalǵanbaı. Muǵallım ásten kúlgен bolsa, bizler klasta basımızǵa kóterip kúldik. Biraq, kúlip mawqımıń basıwǵa úlgere almadıq. Mádenbay aǵa kúlkiden tez tıyp, júzine qatal túr endirdi.

— Boldı, boldı, jeter endi! Tuwarıń kúلكinli dúzde júrgen joqsız. Kúلكi adamnıń ómirin uzaytadı degen gáp bar. Biraq, ómirdi uzaytadı eken dep, sizler birewdiń ústinen kúlip jaman úyrenben. Bul bolmaydı. Bárqulla aqıllıq penen is tutıwǵa ádetleniń. Birewdiń ústinen kúliwden qashıń. Bunı ádetke aylandırısańız ómirińizshe pánı jeysiz. Solay emes pe, Toqtarbay?

— Awa, muǵallım. Kúlgен jaqsı goy, — dedi Toqtarbay. — Óziniń jańa aytqan sózine qısıq atırǵanı dawısıńnıń pitip qala jazlaǵanınan málim boldı. Dawısı bálent jardıń argı betinen sóylegen

adamniń sestindey júdá ólpeń, júdá ázzi edi. Muǵallimniń de bastaǵı ashıwı tarqap, betine jaymashuwaqlıq jayıldı.

— Toqtarbay, sen jańa túsınbey qaldıń. Men annen qalay kelgenińdi emes, qaysı rayonnan yamasa qaysı qaladan kelgenińdi soragan edim. Sen basqasha túsindiń. Oǵan azǵana kúlisip aldıq. Zıyanı joq. Meniń oyım seni jańa klasıń menen tanstırıw edi.

— He...

Ol rayonnan kelgen eken. Jaqında ákesi jumısın Nókiske ózgerirken. Soǵan bola úy ishi kóship kólipti. Aǵası jańa direktordıń aldınan shıǵıp, jumısına asıǵıp onı biziń klasqa jaqınlatıp ketip qalǵan eken.

Solay etip, on úsh bala boldıq. Dáslebinde oǵan qattı quwandıq. Átteń... sabaqtan úlgeriw jaǵına kelgende bizlerdiń ishimizde ot jalını «law» ete qaldı. Órtenbey ne qılasań? Aqırı, ózlerińiz bilesiz, malınıń atı qala. Balalardıń sabaqtan júyrik attay aldığa talpınıp turǵanı, basqa jerdi bilmeymen de, bizde joqtıń qası. Oqıǵanları da alıp-ushıp taratırǵan júyrik emes. Bir-eki sabaqtan jaqsı bileedi demeseń, basqasınan ót qaqpaydı. Hátte, klasmızdaǵı er balalar ishindegi bilgishi Salamat tolıq beske oqımaydı. Kúndeligine tórt aralasqan. Arulaspay ne qıladı? Bilgir balaǵa basqaları qarsı turıp, súyep salma tárepke baǵındırıp alǵannan soyın jalǵız onıń qolınan ne keledi? Bir ózi bilgish atamp qayda baradı. Asan barlıǵımızdı biylep-ıdelep alǵanlıqtan, bazıda onıń aytqanınan shıǵa

almaymız. Eger oğan sabaq jaqpasa, balalardı qashıp ketiwge úgitleydi. Ishimizden jaqtırmay turamız. biraq qarsı shıǵıp: «Qashpaymız. Óziń kete ber!» — dep tuwrıdan-tuwrı aytıwǵa qorqamız. Aqıń ol klass atamanı, bizlerdiń tóremiz. Hátte, qızlar da oğan bir nárese ayta almaydı. Sebebi, jamandı jantasıp, is arttırıp alıwdı qálemese kerek!

Men usı waqıtqa sheyin oğan tıyım salǵan balanı kórgen joqpan. Bas kótergendey bala joq. Mın tazadan kelgen shargá bala da oğan qarsı kela almas! Boyı anaw, sını mınaw! Shábbedey balanı qolınan ne keledi? Men ishimmen onıń tap klasqa kelip, bizler menen birge oqıytuǵınını ókindim. Óytkeni, ol da Asannan kóresinin kóredi. Kónse kóngeni, kónbese Asannıń judırırǵı esine endiredi... «Apa» — degizedi kóre qal, ele...

Muǵallimniń oyında ne barıp bilmedim. Ol jańa balanıń birinshi klastan baslap toltırılǵan tabeline kóz juwrtıp kórdi de, óziniń qanaatlanganın jasıra almadı.

— Oh-o-o. Júdá zor! Kórdińiz be! Ol Toqtarbaydıń tabelin kórsete basladı. Barlıǵı bes eken. Hátte, gilkiy beslerdiń arasında teris putaq qusap bajırayıp kórinetuǵın birde tórtin tappadıq. Áne, tamasha, áne qızıq. Bunday da boladı eken-aw... Álhábbiz!

Kútpegen hádiyse tap usınnan baslandı. Dáslepki kúnnen baslap Toqtarbay menen doslasqanda qálegen bala bayqalmadı. Bilip júrmiz, Salammat ári-beri jaqınlayın, sóyleseyin dep kórdi. Birnı klass atamanı «jalpıldaq» oğan úlken kózlerin bejireytıp óshpenli qaraǵannan-aq aranı alıslata

qoydı. Óytpese, bolmaytuğın edi. Sebebi, Asan dərhal ekewin aq ğargá sıyaqlı basqalardan bólip taalaydı. Bul onıń qolınan keledi. Bunday payıtta qan daw salǵanday balanıń ózi joq. Nege joq? Nege joq! Bar. Haw, men ne? Men barman ğo. Qashan bolsa da birew qarsı ğáp aytqanın esitsem, qonlatuğın shamam bar. Tilekke qarsı, onday qaday juwǵarada júz berejaq emes. Usı kúnge shekem hesh bala Asańǵa awzın qıysaytıp qaraǵan emes. Onıń buyırǵı menen tapsırmasın elpildep arınlap júr! Moyıntawlıq qılıp abay kórsetiwge juregi dawamaydı, ǵáptiń shını qoyanday qaltırıp qorqadı.

Toqtarbay kelgeli beri aradan bir hápte ótti. Házirshe tınıshlıq. Biraq, usı kúni Asan úlken tánepisten keyin joq jerden báne tawıp, shań shıǵardı.

— Búgin altınshı sabaqtan hámmemiz qashamız. Qıw jaqpay ketti. Eskertemen, klasta qalıp qoyaman dep oylamay-aq qoyıń. Kim qalsa, erteń onıń menen ózim sóylesem, — dep jańadan kelgen bala — Toqtarbayǵa birinshi ret ózi bul klasqa ıylik júrgizip júrgenin bildirip qoydı.

Bárimiz bas iyzep, únsiz maqulladıq. Bul sózsiz kóngenimiz edi.

Búgin altınshı sabaqta matematika sabaǵı. Keshe muǵallım Asańǵa «Erteń sorayman», — dep eskertkenin bilemen. Ol sonıń aldın alajaq. Bizlerdi de ózine qosıp qonalı qıłajaq. Muǵallım sabaq sorasa, onıń ózinen soraydı. Sonda nege ózi qashıp ketpeydi? Onıń hiylesi basım. Baqırsa hámmege teń baqıradı, teń urısa,

dep oylap atır. Qoyday juwas bizlerdi izine ertir qashsa, erteñine ózine jeñil boladı, «hãmmemiz birge qashtıq» dep qas qaqpay turıp aladı.

Besinshi sabaq tamamlanıwdan balalardıń barlıq kitapların jıynastırıp, Asannıń izine eriwge tırturdıq. Biraq, kútilmegende úshinshi qatarda otırǵan Toqtarbay tárepten buǵan qosılǵanday tır bolmadı. Bul álbette, Asannıń ashıwın qazanday qaynatıp jiberdi.

— Áy, saǵan ayırıqsha mirát kerek pe? — dedi túkirigi shashılıp jekirinip. — Úyilgen topıraqtay ne qılıp otırsań? Tayarlanbaysań ba? Qashıp ketemiz házir.

— Yaq, keregi joq. Úgitlemey-aq qoy. Men qashpayman, — dedi Toqtarbay kútá arqayın. — Sizler menen kindigim bir emes. Sol ushin sabaqtan qashpayman!

— Ne? Ne dediń? Áy mıqır, men saǵan aytıp turman, bilgish bolsań óziñe... Jinimdi keltire bermey aldımá túseseń be, ya bolmasa... — Asan sóziniń izin jutıp jiberdi. Ashıwdan tútenip ketken Asan házir ne isleydi deseń de isleyjaq.

— Yaq dedim, yaq. Qashpayman! Biraq, sen adamǵa laqap taqqandı qoy, yaqshı ma?! — Toqtarbay qorıqpadı. Onıń mına jayparaxat otırǵan Asannan qorqıp turmaǵanın ańlatar edi. Qaytamaǵápleri batpan-batpan bolıp baratır.

Asannıń tula-bedeni qaltırıp sala berdi. Hãmirine kónbegenge shıdaytuǵın Asan ba? Edendi tarsılatıp, tap búrkitley shúyirilip Toqtarbaydıń janına juwırıp keldi.

— Ne dediñ? Qaytadan qaytalap ayt?!
— Jaña esitkeniñ...
— Jaña esitkenim.— Asan ermekledi.
— Esitkeniñ... — Haw... men seni ayap tursam.
Bürgeđey bolıp bürkitke aybat shegesen. Óletuğın,
üriletuğın jeriñdi nege bilmeysen?!
— Bilgende qolıñnan ne keledi?

Asan bunnan artıǵına shıday almadı. Kerilip qol siltedi. «Kúsh ákesin tanımaydı» degeni jáne durıs shıqtı. Toqtarbay sol otırǵanda zilđey mushtan pátpelektey ushıp ketedi dep oylaǵan edik. Oylamaǵan jerden oymaq tabıldı. Shábbe Toqtarbay qas qaǵımda zilđey mushtı ótkerip jiberip, ornınan shapshıp turdı da, Asannıñ jaǵına ayaǵın hawalatıp bir tepti. Bizler shábbe balanıñ ayaq kótergenin, Asannıñ jaǵına sartıldap tiygenin bir kórip qaldıq. Al, aybatlı ataman — Asan bolsa taxtay edenge jarganattay jalpıldap qulaǵan edi. Bári bir bizler tamashanıñ úlkeni endi baslanadı dep qarap tura berdik. Sebebi, ataman jeñilgenin moyınlamastan, Toqtarbaydı untap taslaydı ğoy, — dep aqıbeti ne menen piterin kúttik.

— Boldı, boldı! Jeñildim! Jeñdiñ! — dedi Asan birinshi márte jeñilgenin moyınlap. — Sen dım shaqqan ekenseñ. Bilmeppen.

* * *

Oqıwdan shıqqannan men, Murat, Bóribasar hám Toqtarbay — tórtewimiz qalanıñ orayındaǵı emlewxanaǵa qaray jol tarttıq. Sebebi, keshe kúshli

tepkiden Asannın jağı shıǵıp ketipti. «Tez járdem shaqırıp edik, sol zamatta áketip qaldı. Ákesine birew xabarlaǵan ba, bilmeymen, ol da aram suwıtpay jetip keldi. Mádenbay aǵa ákesine bul jerde ne bolǵanın jatıǵına túsindirgennen kevin Asannın ákesi shawqım kótermesten tınısh keli qalıptı. Shaması oysız balasınıń ayıbın túsingen».

Mádenbay aǵa da oǵan balasın kim urǵan aytpaptı. Aytıp ne qılsın? Onı islegen eń ilaq balası. Ekinshiden, Asannın tiyisli jazasın alǵanın ol da quwanǵan bolsa kerek. Toqtarbayǵa «Zıyan joq bala. Ózine bastan sol kerek edi», — dedi jayǵana.

Solay etip, Asannın kewlin sorawǵa tórtewinshı birge kiyatırmız. Birge kiyatırmız deymen-aw Birge kiyatırǵan atımız bolmasa, Bóribasar bizlerge til qatıp sóylespeydi. Ses shıǵarmaydı. Ilajsızda jetegimizge erip kiyatır. Ermese de bolmaydı. Birinshiden, jan jorası. Ekinshi tárepten, bizlerden soń barsa da bolmaydı. Bir ózi jalǵız baray dese, bizlerden bóleklenip qaladı. Qalaberm Mádenbay aǵa «Asannan bárińiz barıp xabar alıń. Klaslasıńız», — dep qızlardan beter, biz, balalardı eskertip tapsırıp edi.

Úsh qabatlı sawlatlı jaydın ekinshi qabatına dizilisip kóterildik. «Altınshı palata» degen jazıw bar esiktiń tutqasınan tartıp ishke súńgıdık. Tórdegi kátte Asan tóbege qarap oyshań jala eken. Qapı ashılǵanan esik betke jalt qarab. Hámmebizdi kórdi... Júzinde jıllılıq jaynap, kózler kúlimlep qoya berdi.

— Keldiñiz be? Kelmeytuğın shıǵar dep edim.

Ol quwanışın jasıra almadı. Bizlerdi kóp jıllıq ayralıqtan soñ jaña kórgen sıyaqlı hârbirimizge uzaq tigilip turdı. Kózi bir shette ne qıların bilmeı turǵan Toqtarbayǵa túskende birden qatıp qaldı.

— Asan, meni keshir, men, men... bilmeı qaldım...— Toqtarbay Asannıñ kózqarasınan qorıqqanday dirildep tilge keldi. Asan oǵan tiklenip bir qaradı.

— Keshir deıseñ be? Nege? Sende ayıp joq. Ayıp ózimde. Ayıp mende. — Ol kókiregin qolları menen urdı. — Ózimnen boldı. Qaytama men keshirim sorayman. Keshir meni. Keshiresen be, Toqtarbay?!

— Sen keshirseñ, men de keshirdim.

Asan Toqtarbaydan keyin bizlerge jalınıshlı qaradı:

— Sizler de keshiriñ, doslarım. Usı jerde bir óziñ jatıp kóp oylandım. Islegen iplas qılıqlarıma puñhayman jep atırman. Taǵı bir máрте sizlerden keshirim sorayman. Keshiresiz be? — Ol bizlerge jalınıshlı kózleri menen qaradı.

— Awa, keshirdik. Keshiremiz!

— Ras pa! Onda qoldı ákeliñ. — Asan bárimiz benen qaytadan qol alıstı.

Jáne gezek Toqtarbayǵa kelgende qolın biraz waqt jazdırmay turdı. Keyninen:

— Sen de asa shaqqan ekenseñ. Sport penen shuǵıllandıñ ba deymen? Jaǵıma tepkeniñdi kózim bilmeı qaldı. Men anaw-mınawdı qoymaytuğın

edim. Sen epshil, mıqlı qoraz kibi tepkish ekensin.
Bizler de bos qalmadıq.

— Olay bolsa qızıl mushtın tepkir qoraz beno
pitim jasağam, klasqa tınıshlıq engeni dep esaplasın
bola ma?

— Awa, doslarım, endi sabaqtan qashamız, on
bir metrlik top tebiledi, degen sóz ayılmaydı.
Sabaqtan jaqsı oqıymız, bir-birewimizdiñ
kewlimizge tiymeymiz, — dedi Asan kózleri jaynıp.

— Bizler ótinish etsek she?

— Teris ótinish orınlanbaydı, doslarım!

— Ilayım, sonday bolğay!

1995 jıl

BOYALĞAN SHASH

(Gúrriñ)

Balalardıñ ayaqqa basıp shaynap júrgen saqqız
sekseninshi jıllar — ortalarında joq edi dep
búgingi kún balaların isendiriw qıyın. Olay desem
seni ótirikshige shıǵaradı. Biraq, men bulardı
yadımnan toqıǵanım joq. Tap sonday bolıp edi.

Joq edi degende ele heshkim kórmegen, oylar
tabılmadı degen sóz emes, álbette. Bar edi-dı,
biraq házirgidey adım jerden tabılmasa da, jasırıp
qımbat bahasına satılar edi. Kópshilik payıtlarda
úlken qalalargá barǵanlar bazarlıq esabında
ákeletuǵın edi. Sonlıqtan sol gezleri balalar arasında
saqqız shaynaǵan bala ózin basqalardan bir (1)

joqarı sanar, basqalar oğan háwes etip qaraytuğın waqıtlar edi.

Men áne usı saqqız sebepli júz bergen kishigirim waqıyanı bayanlap bermekshimen. Múmkin, isenersiz, múmkin, isenbessiz. Degen menen, waqıya bilay boldı.

Kún jerge tolıq mehrin shashıp turğan, jazdıń mis qaynağan ıssı kúnleriniń birinde balalar ayıamanlı gújimniń astına jıynaldı. Kúndegi ádetke aylanğan talap, dáslep qanday oyun oynaytuğını tuwralı kelisip alınıwı kerek. Sebebi, balalardıń birine unaghan oyun basqasına unamaydı. Ádettegidey búgin de birden kelisim jolı tabılıp, hámmege maqul úsken oyun tabıla qoymadı. Usınday da balalardıń úlkenlewı qanday oyun oynalatuğının aytatuğın bir góy. Házir de basqalardan jası da, boyı da, gewdesi de úlken Artıqbay jańahq taptı.

— Jaqsısı saqqız isleyik pe?

— Islewge bola ma? — dep birden gawırlastı mámilege kelmey atırğan balalar janlanıp.

— Nege bolmasın! Boladı! Sútlimek tabılsa bolğanı.

— Kelistireseń-aw, sútlimekten de saqqız bola ma? Qoysa, ótirigindi. Ótirigińe kim isenedi? — dedi balalarğa jańa kelip qosılğan Baxtıyar tınıshına tura bermey. Usı qarsılasıwı arqalı óziniń aytqanı bolmağanın bildirip qoydı. Bolmasa saqqız islew oğan da jağıp tur edi.

— Boladı dedim be, boladı. Isenbeyseń be?

— Yaq. Yaqshı, qalay isleyseń? — Baxtıyar qırsıqqan ústine qırsıqtı.

— Qıyın emes. — Artıqbay eregisti anı jalǵastırǵısı kelmedi. Bolmasa basqa gezde bolǵanda Baxtıyardıń mına sózine shıdamas edi. Házir olay islemedi. Gápiniń keynin jalǵadı. — Aytım ǵoy sútlimek kerek dep.

— Al, sútlimek tabıldı deyik. Onı ne qılasañ? Úp-súp dep saqqızǵa aylandırasañ ba? — dedi endi Tursınbay da tınıshına tura bermeydi.

Bul saparı da Artıqbay dawdı jalǵastırǵısı kelmedi. Sıpayı juwap berdi.

— Qádimgi aynanıń kózi bar ma? Áne soǵan sútlimektiń sütün aǵızıp kúnge qoyasañ, ishine qumsheker qosasañ, bolǵanı. Eki-úsh saattan keyin saqqız boladı.

— Óziń islep kórdiń be? — Endi sózge Salamat aralastı.

— Islegenim joq. Biziń klastaǵı Abat islepti.

— Onda isleyik.

— Sútlimek qayda saǵan? — dedi jáne Baxtıyardı bir ózi hámmeniń pikirine qarsı barıp.

— Tabıladı, — degen dawıs usı waqıt eregistiń aldın aldı. Bul Alpamıs edi. — Zawıttıń ishinde úyilip atır. Anaw kúni aǵam menen barganda kórdim. Argı táreptegi diywaldan asırılıp tússeń, ılǵıy sútlimeklerdi jıynap ala bereseń.

— Alpamıs, ras aytıp tursañ ba?

— Endi ne. Nan uslayın!

— Olay bolsa Alpamıstan basqa gilkiy kishkene balalar qalsın, — dedi Artıqbay ózinshe tórelikke ótip. — Uslanıp qalsańız, basımız bálege qaladı.

Mına sóz kópshilikke unamay qaldı. Óytkeni,

bunday payıta kim qalgısı keledi. Aqırı, saqqız isleytuğın sútlimek ákelmekshi. Hámmenin de shaynağısı keledi.

— Alpamıs nege baradı eken? Onda bizler de barayıq. Bizler de saqqız shaynağımız keledi. Kishkentay dep, Alpamıs ne, kishkentay emes pe? — dep Saparbay páskeltek shırt etti.— Bizler de qalmaymız, baramız!

— Barmaysañ! Ayttıq ğoy jaña, sizler barmaysız. Alpamısqa jarısıp sağan ne joq? Alpamıs kim, sen kim, bileseñ be? — dedi Artıqbay kúyip-pisip.— Barmaysañ dedim be, barmaysañ, boldı!

Artıqbaydıñ aytıp turğanında jan bar. Alpamıs kishkene bolğanı menen dáwjúrek. Orta boylıdan kelgen, iri gewdeli, kúshi de ózi qatarlardan basım. Basqa balalar qusap birew menen urısıp qalsa úyine jılap barmaydı. Óziniñ shın atı Baqbergen bolğanı menen balalar Alpamıs degen laqabı menen shaqıradı. Ózine de laqabı unasa kerek. Óz atın aytıp shaqırğannan ğóre laqabın aytsañ kúlimsirep qoyadı. Álbette, laqap degen áytewirden-áytewir qoyla bermeydi. Tap sonday, Alpamıs laqabı da qurıdan-qurı qıstırılğan joq. Waqıya talay bolıp edi. Bir kúni Artıqbay kútilmegende:

— Parol-parol oynayıq pa? — dep hámmeni awzına qarattı.

Burın bunday oyındı esitpegen balalar:

— Ol qanday oyun? — dep ğawırlasıp sala berdi.

— Dım ańsat. Ekige bólinemiz. Sóytip, hár tárep ózlerimizshe parol tabamız. Eki tárepke taralıp ketemiz. Eger qarsılas tárepten birewi uılasa, paroldı aytqızıw kerek. Aytsa utılğanı,

aytpasa urıp aytqızıw kerek. Qullası, kinodağı sıyaqlı. Biraq, shártim sonday, urğanda tas, ağash penen urıw qadağan. Tek betine shapalaq urıhwı kerek. Ekinshi shártim — jılaytuğınlar qosılmaydı.

Sóytti de basqalardıń kelisken-kelispegeni menen isi bolmay, balalardı ekige bóle basladı. Jılaydı degenlerin bir shetke shıǵarıp: «Sizler qayta berin, oyınǵa qosılmaysız», — dep atır. Oyınǵa kimnıń qosılmay qalǵısı kelsin. Qosılmaysız degenleri «bizler de qosılayıq-tá», — dep turıp aldı. Bul gáp ásirese Alpamısqa jaqpadı.

— Meni qosın-dá, — dedi jalınıshlı dawıwı menen Artıqbayǵa jaltaq-jaltaq qarap.

— Yaq, bolmaydı. Jılaysañ. Sonnan soń apańdı shaqırıp kelesañ.

— Jılamayman! Oyınǵa qossańız boldı, — dedi jáne balalardıń úlkeniregi Artıqbay menen Tursınbayǵa gezekpe-gezek tigilip. Mina túrinen urmay-aq jılap jiberiwge tayar balanı esleter edi. — Men barlıǵına qayılman.

— Saǵan aytım ǵoy, qosılmaysañ dep. Túsınbey tursań ba? — dedi Artıqbay ashıwlanıp. — Jáne qaytalap aytaman, qosılmaysañ! Saǵan bul juwırıspaq emes. Mańlayıńa taslap jiberse ókirlis jiberip, basımızdı bálege qaldırasañ.

Al, Alpamısqa bári birdey, úndemey qala ma dese, qaytama jalınıwın údetti.

— Qosılayın-da, jılamayman. Isenbeseńiz yaqshı, qolımdı qısıp kóre qoyıń, — dedi, aqırı shıdamı tawsılıp. Usılay dese qosılatuǵına isenimi barday, ózinshe ırjıyıp qoydı.

Ol gezlerde balalardıń úlken-kishisi qosılıp oynay beretuǵın edi. Geyde usınday oyun oynaytuǵın bolsa, kishkene, jılaydı degenleriniń qolın úlken balalar qısıp kóretuǵın edi. Eger jılamasa qosadı. Alpamıstıń sonı esletip turǵanı edi. Aqırı, onnan Alpamısqa oyınǵa qosılıwdıń ilajı da joq.

Tursınbay Alpamıstıń qolın qatırıp qıstı. Alpamıs jılap jıbermese de, kirpikleriniń arasınan bir tamshı suı sorǵalap jerge tamdı. Biraq, jılamadı.

— Yaqshı, qosılasañ, — dedi Tursınbay ózi de Alpamısqa qayıl qalıp.

Solay etip, Alpamıs oyınǵa qosılıp edi. Degen menen, Alpamıstıń mártliginiń mınaw baslaması ǵana eken...

Oyin anıq háwijge mingen payıtta ol uslanıp qaladı. Usılǵan soń kelisim boyınsha paroldı aytqızıw kerek. Artıqbaylar ári-beri ayttırayın dep kórgen, biraq Alpamıstan bir awız da sóz shıǵara almaǵan. Qattıraq orıptı aytqızayın dese, ózi qoyǵan shárti bar. Jáne qorıqlıǵına barıp shártti buzayın dese, ertetine bir shette qalıp qoyarınan qorıqqan. Balalardıń jazılmaǵan qızamı sonday: shártti orınlamadıń ba, ekinshi márte seni oyınǵa qospaydı. Sonı oylasa kerek, aqırı Artıqbay onı baylap taslap qorqıtıp, sóytip paroldı aytqızıwdı oylaǵan. Ózi bas bolıp onı kósheniń shetindegi qarańǵlaw jerde turǵan terekke aparıp baylaǵan. Ondaǵı sumlıǵı sol: bir ózi qarańǵıda qalıp qorqadı, paroldı aytıwǵa májbúr boladı, dep oylaǵan. Biraq, qalay bolıp shıqpaǵan. Onnan bir awızda sóz shıǵara almaǵan. Bolmaǵan soń Alpamıstıń bir ózin qaldırıp, aylanıp kelermen degen oy menen ketip qalǵan.

Qızıqtıñ bári sonnan keyin baslanadı. Terekke baylangan Alpamıs oyun arasında basqalardıñ esine kóterilip ketedi de, oyun tarqap, hámme úylı úyine tarqasadı. Kóp uzamay átirapqa qarańǵılı túsedı. Sol qarańǵılıq penen Alpamıstı da qorqınalı basadı. Bara-bara balalardan úmiti de úziledi. Mártligi endi payda bermeydi, kózi álle-pálle shıǵıp, baqırıp jibergenin ózi de bilmey qaladı. Ele de kósheniñ basında turatuǵın Qudaynazar ǵarrı samallap júr eken. Dawıstı esitip «Astapıralla, mınaw nesi? Jin be, shaytan ba?», — dep dawıs shıqqan tárepke jaqınlasa, terekke baylangan balanı kórgen. Kim baylap ketkenin qayta-qayta sorap, shıjbaylangan jipti sheshken Alpamıstı úyine deyin jaqınlatıp taslaǵan. Jaqı jeri úyine jaqınlaǵanda Alpamıs: «Ata, qayta berin qalǵan jaǵına ózim baraman», — dep ǵarınıñ «Kimniñ balasısań?» — degen sorawın juwapqa qaldırıp, Qudaynazar atanı úyine qaytarıp jibergen. Bolmaǵanda mına waqıyanı úy ishi esitkende kesir hámmege tiyer edi. Usını oylaǵan shıǵar. Eger úyine aytqanda balalar oyınǵa qospay qaladı. Sonı bilip, islegendegisi usı bolǵan. Áne, sonnan baslap balalar erjúrekligi ushın oǵan Alpamıs degen laqap qoydı.

Házir Artıqbay «kishkeneler qaladı» dep bolıp «Alpamıs baradı», — dep biylik jasap turǵan sonnan. Aqırı, oǵan isense boladı. Ózin kórsetken. Biraq, basqalar da áneyilikte kónejaq emes. Ayatı tirep turıp aldı. Usınday payıtta Artıqbaydıñ sumlıǵınıñ basımlıǵı bar. Adamdı aldawǵa, aldaı

jumsawğa sheber. Qansha isenbeytuğın bolğanıñ menen Artıqbay aytqanda isengenindi bilmey qalasañ. Sonı házir de paydalandı.

— Qorıqpañ, sútlimekten sizlerge de ákelip beremiz. Qaytama kóbirek beremiz, — dedi basqalarğa kózin qısıp. — Sizler bar ğoy, mına jerde qarap turıñ. Tağı birewmizdi izlep kelse aldaytuğın da adam kerek. Tağı urlıqqa ketip edi dep jürmeñ? Yaqshı ma? Stadionğa ketti deñ, — dep olardı aldap-suwlap qalıwğa kóndirdi.

Baratuğın jerimiz onsha alıs ta emes. Kóshe janınan ótip turğan asfalt tóselgen keñ joldı kesip ótseñ, arjağındağı atızlıqtıñ ushı zavodqa tiyip tur. Jolda kiyatırıp kim ishke túsetuğın, al kimniñ tómende qalatuğın kelisip alındı. Diywal úlken emes eken. Pisken gerbishten órilip, sırtına sıbaw sürtilgen. Biraq, kópten qarawsız qalğanı ushın sıbawı túse baslağan. Gey jerlerinde gerbishleri tegisi menen kórinip tur. Bul álbette, bizlerge qolay tústi. Ayaqtı sıbawı túsken, gerbishtiñ eti kórinip qalğan jerge basıp miniwge dım qolay eken. Kelgen boyı uzın boylı Artıqbay menen Tursınbay balalardı diywalğa mingize basladı. Bası diywaldan kóterilgenler shawqımlasıp sala berdi:

— Ras eken. Sútlimek tolıp atır!

Diywaldan túsip atırğanlar arasında Alpamıs ta bar. Ol ózin kórsetkisi kelip, basqalardan ádewir burın argı tárepke sekirip tústi de, sútlimeklerge tiyisip ketti. Basqalar da onnan qalısajaq emes. İzinshe tırmasıp atır. Kim kóp teredige jarıs qızıp ketti. Heshkim izde qalajaq emes.

— Áy júwernemek! — degen sháńkildegen dawı bizlerdiń quwanışımızǵa suw serpti. — Toqtı aqmaq! Toqtı deymen!

Dawıstıń argı tárepten shıǵıp turganın esitip balalar birden serpilip qashtı.

— Qa-a-a-shıń! Usla...

Hátte, basqalardan ózin dáwjúrek sanap basshılıq etip júrgen Artıqbay da hámmeniń aldına túsip qashtı. İzinshe diywalǵa órmelegen balalar jerge tomp-tomp túse basladı...

Qorqınış basılaman degenshe ádewir jerge barıp qaldıq. Ele de toqtaytuǵın oyımız joq edi. Artıqbay, balalarǵa bas bolıp júrgenin, birinshi bolıp qashıp abıroy arttırmaıtuǵının túsiniپ, tez ózin bastı.

— Qorqaqlar, toqtan! — dep baqırdı, tap ózi qorqaninan hámmeniń aldına túsip qashqanın heshkim kórmegendey balalardıń aldın kes-keslep.

Jan-zárresi qalmaq qashıp kiyatırǵan balalar oǵan kewil bólip otırmadı. Artıqbaydın qaptalmaq juwırıwı menen ótip ketti. Sonda da, endi ǵana heshkim izinen juwırmaǵanın, ózleri dawı shıǵıwdan seskenip qashqanın, sóytip gójeni tóǵıp alǵanın túsınse kerek, hár qaysısı hár jerde demin tez-tez alıp otırıp qaldı.

Usındayda mazaqlaǵısh, kúldirgi balalar boladı. Olar ózleri birinshi bolıp qashsa da, basqanı mazaqlap, ústinen kúlgendi táwir kóredi. Házir de sonday boldı. Balalar ishinde bir-biriniń üstinen kúliw baslanıp ketti. Qarap tursań, heshbiri qorqıp qashpaǵan, izde qalıp basqalardıń qashıp baratırǵanın baqlaǵan. Zıńıp baratırǵanların

«toqtań», dep dawıslaǵan, bunı heshkim tınlamaǵan bolıp shıǵıp atır. Geybirewleri qosaqlasıp birge qashsa da janındaǵıǵa «Sen suwjüreksen, birinshi qashtıń» — degen de min taǵıp atır. Mazaqlaw ústine mazaqlaw qızıp ketti. Mazaqlaw arasında kimniń bar, kim diywaldıń arjaǵında qalıp ketkeni de esten shıǵarıldı. Onıń ornına bir-birine «Sen uslansań boladı ğoy, bári bir hesh náirse alǵanımız joq. Ündemeytuǵın da edi», — dep másirip kúlip, diywalǵa mingenlerdiń jırılıp qashqan-qashpaǵanı tuwralı oylap ta kórejaq emes. Házir más bolıp kúlse, erteń hámmege jaysa, sonıń ózi jetkilikli, qalaberse jáne birewge «qorqaq» laqabı qıstırıladı. Soǵan shadlı, quwanışları qoynına sıymay basqa menen isi bolajaq emes. Usı gezde balalardı izine ertip júrgen Artıqbay basqalardan burın, birewi uslansa úlkeni ózi bolǵannan keyin soralatıuǵının túsiniپ balalardı barlastıra basladı. Abaylap qarasaq, Alpamıs kórinbeydi. Onıń bar-joǵı kúni menen bayqalmaǵanı ma? Yaki barlıǵı mazaqlawǵa berilip onı umıtıp qoyǵan ba? Uslanıp qalmasa hesh gáp edi, al uslanıp qalǵan bolsa she?...

— Alpamıs qayda? — dedi Artıqbay átirapına jaltaq-jaltaq qarap, balalardı barlastırıp alıp.

— Qáydem. Baǵana diywaldan órmelegenin, ishke túskenin kórip edik. Soń kórgenimiz joq.

— Men de kórmedim, — dedi basqaları da.

Kórgen, bilgen bala tabılmadı. Diywaldan birinshi bolıp túskenin barlıǵı kórgen, qalǵan jaǵın bilmeydi. Qaytıp túsken-túspegenin kórgen bala bolsa qáne! Demek, uslanıp qalǵan, bolmasa

kishkene bolǵanı menen shaqqan. Áljuwazlardan emes. Esabın tawıp jırılıp qashadı. Onda qayda ketti eken? Nege kelmey atır. Yamasa bir jerde jasırınıp, bizlerdi sırtımızdan baqlap tur ma eken? Áy, múmkin emes, olay bolǵanda kúni menen «Sizlerdi qorqıttım ba?», — dep ırjıyıp kelmey me? Onda uslanıp qalǵan. Eger uslanbaǵanda balalardı tawıp almas pa edi? Aqırı, ol da bulardı bir ózin qaldırıp úyine ketip qala almaytuǵın jaqsı biledi. Sonda nege kelmey atır? Múmkin bir jaǵınan shıǵıp qalar? Ol uslanıp qalatuǵınlardan emes. Uslansa da epke kelse qutıladı.

Artıqbaydıń oyları jıynalǵan balalardıń barlıǵın da qıyalın bántlep aldı. Kózleri jol tárepten úzilmeı turǵanı menen, oyı bir-biriniń oyına ulasıp atır edi.

Balalardıń qısqa sát únsiz qalıp, «Uslanıp qalmayǵay-dá», — dep tilek tilep turǵanın Qalbay bir pul etti.

— Onda bizlerdi satatuǵın boldı-aw, — dedi ol awzın shúrtiytip qıynalıp. Onıń mına sózinen Alpamıstı qayǵırıp turmaǵanı, tek aytıp qoysa, meniń de basım bálege qaladı. Úydiń ishi qayta oyınǵa jibermeydi, dep turǵandı ańlatar edi. Bári bir onıń gápi qansha durıs bolmasın, tap us payıtta balalardıń oyına qayshı kelip atır edi.

— Sen mıńǵırlama. Satatuǵın boldımısh. Satıp satsın. Ol hesh gáp, sen uslansań búlbildey sayratı edıń, — dedi Artıqbay onıń sózin jaqtırmay. — Dáwjúrek bolıwına qara bunıń! Satatuǵın sen bolıp júr me jáne!

— Awzına qarap sóyle!

Ózinen kishkeneden bunday sózdi burın-soñlı esitip kórmegen Artıqbaydın júzi surlanıp, qanı betine tewip ketti.

— Sen ne dep tursañ? Jañağı sóziñdi mağan ayttıñ ba? — dedi ol súzetuğın buğaday kózi dóngelenip. Boyın tik uslap, Qalbay tárepke qaray nıq qádem attı. Qalbay ashıw menen awzınan kereksiz sóz shıǵıp, sonıñ saldarınan jiltır mañlayında shapalaq janatuğının dárriw túsini, keyin sheginiwge qaradı.

— Qalbay! Berman kel! Qashpa! — dedi Artıqbay júrisin shaqqanlatıp. — Bári bir qashıp qutıla almaysañ.

Kúni menen bir-biriniñ awzına shóp ólshemeytuğın bolğan balalardıñ arasında demde qara pıshıq ótip, izi úlken jánjelge soǵajaq túri bar edi, biraq...

— Alpamıs kiyatır! — degen állekimniñ sháńkıldegen dawısı jalnǵa aylanajaq otqa suw serpti.

Balalardıñ barlıǵı jol tárepke jalt qaradı.

Basın tómén buǵıp, názeri jerdi baǵdarlağan Alpamıstıñ júrisi-aq bizlerge jaqpasa da uslanganın sayrap, bizlerge málimlep turar edi. Basqa gezde dawısı jer jarıp, balalardıñ janına eziwi qulaǵına jetkenshe ırjıyıp keletuğın Alpamıstıñ túri házir sınıq. Úlken, gúrtiktey ernin qımıp alǵan, betinde qan qalmağan. Ayaq basıwı da dım áste. Balalardıñ janına jaqınlap qalǵanı menen awzına taqan toltırǵanday sóz shıǵajaq emes. Tómén salbırağan moynın joqarı kótere me dese, ayaqların alǵa

basqan sayın basına awır júk minip salmaq basqanday betin alıp qashıp, názeri jerdi baǵdarlay beredi. Uslanǵanı, uslanǵanda da izinde qolaysızlıq erip júrgeni túrinen málim boldı.

— Alpamıs, uslandıń ba? — dedi Tursınbay minı tınıshlıqtı buzıp. — Ne qıldı, áytewir jiberdi me?..

— Awa, uslap aldı... — Ol betin balalardan jasırgısı kelgendey júzin alıp qasha berdi. Biraq, jılamaǵanın dawısı aytıp tur edi. Márt ǵoy, márt!

— Haw, shashına ne qıldı? — Bahadırdıń sorawı Alpamıstıń shúy tóbesinen muzday suw quyǵannan kem bolmadı.

Bunday soraw berilerin oyına keltirmedi me, yamasa onısız da áwmeti kelispey, qara ǵarǵa ishinde aq ǵarǵa bolıp qalǵanına ashıwı keldi me, túri bozarıp ketti. Sonda da tez ózin jıydı.

— Boyap jiberdi, — dedi ústinen úlken júk alıp taslanǵanday basın kóterip.

— Kim?

— Qarawıl...

Mına juwaptan soń balalar jabılıp kúlip jiberdi. Hám uslanıp, hám shashı boyalıp arı kelip turǵanda balalardıń awnap kúlgeni Alpamısqa iyne suqqannan kem bolmadı. Qaytama «hesh ǵáp, úyińe ertip barmasa boldı», — dep qıynalıp turǵanda jubatar ma dese, kúlkisi tıyılar emes. Alpamıs azǵana túri surlanıp turdı da, izinshe ózi de balalıqqa salıp basqalarǵa qosıla kúlip jiberdi...

Sol kúni úlkenirek balalar onıń shashındaǵı boyawın qayta-qayta juwıp, kelege keltirgen boldı. Úy ishiniń bilip qalıwınan qorıqqan basqa balalar

da keshke deyin olardıń janınan shıqpay aylanshıqlap júrdi. Kún eńkeygende barıp Alpamıstıń basındaǵı boyaw ketti-aw degende hámme úyli-úyine tarqasıp ketti.

Áne, sol-sol eken qayıp sútlimek urlıqqa barǵan bala bolmadı. Sonda da balanıń atı bala ǵoy, Alpamıs kóp ótpey aǵası menen zavodqa barǵanda shashına boyaw súrteken qarawıdan sorap, sútlimek alıp keldi. Sútlimekten qashan saqqız shıqqan. Qırı áwereshilikten basqa nárse bolmadı.

1996-jıl.

KIM ALJASTÍ?

(Gúrriń)

Sapar úyge tapsırmasın bir tegis tayarlap bolıp, anasınıń janına qaray qustay ushtı. Sapardıń anası bazarda sawda isleydi. Onıń qolı bos bolsa, anasına járdemge baradı. Qol kómegin beredi.

Búgin de sol niyette bazarǵa qaray kiyatır edi, aldınan klasslas jorası Ermek shıqtı. Ol da bazarǵa baratır eken. Birge bazarǵa keldi. Anası da bulardıń keliwin kútip otır eken.

— Balam, kelgenińiz jaqsı boldı ǵoy, bolmasa birewge jalınajaq edim. Mına geshirden az qaldı. Men úy betke qayta bereyin. Úyge qonaq keletuǵın edi. Tayarlanayın. Jorańız ekewińiz, járdem berseńiz jaqsı bolar edi, — dedi balasınıń járdemge kelgenine quwanıp.

— Yaqshı apa, siz qayta beriń. Qalğanı
özlerimiz-aq...

Anası ketkennen keyin Ermek jorası joq jerde
sumlıq taptı.

— Sapar, geshirdi qurı usılay satqan menen
bizlerge hesh náirse awıspaydı eken. Onnansha
aqsha tabıw jolın islegende ne qıladı? — dedi.

— Qalayınsha aqsha tabamız? Geshirdiń qansha
qalğanı apama sirá belgili.. Az shıqtı degen menen
isenbeydi. — Saparǵa jorasınıń mına oyı mayday
jaqqan edi. Qalaberse, házir aqsha awıstırsa, erte
mektepte túrli zat alıp jep, balalardıń kózine
qızdırar edi. Biraq, qalayınsha aqsha tabadı?
Jorasınıń oyın iske asırıw ańsat pa, yamasa.

— Ol jaǵınan ǵam jeme. Dım ǵana ańsat jolı
bar. Bizdiń ájaǵamnıń úyde saqlap qoyǵan eki kilolıq
tası bar. Ájaǵam bále ǵoy. Ishin tesip qoyıptı.
Eki kilolıq bolǵanı menen, kóp bolsa bir kilo
segiz júz gramdı basar. Sonı paydalansaq, birtalay
aqsha tabar edik.

— Biraq, birew bilip qoysa, masqara bolmaymız
ba?

— Yaǵ-aw, heshkim bilmeydi.

Olar solay isledi. Ájaǵasınıń tasın ákelip, sawdan
gújitip jiberdi. Adamlar da qızıq, ólshep bergenińdi
úndemey ala beredi eken. Bir jaman jeri, kópshilik
arasında muǵallımı Závre apaǵa da sol tas penen
ólshep jiberdi. Oǵan qısıǵan Sapardı Ermek
jubattı:

— Háy, soǵan da oylanasań ba? Bári bir úyine
barıp ólshep otırmaydı. Hesh náirse bolmaydı.

Onnanda mına aqshanı aytsa, qáne bóliseyik. Ózi de biraz bolıp qaldı. Erteń qálegen zatımızdı alıp jewge jetip-artadı.

Aytqanınday ekewi biraz aqsha tawıptı. Erteńine qońıraw payıtında mektep qaptalında mayda-shúyde satıp otırǵan apaylardan mazalı zatlardı alıwına jetti. Balalardıń kózin qızdırıp jegenin aytsa! Hátte, burın klasslası Murat hár kúni shokolad ákelip jep, Sapardıń kózin qızdıratuǵın edi. Búgin qaytama onıń ózi qızǵanshaqlıq penen bularǵa kózi tesip jibererliktey qaradı.

Átteń, tatlı minutlar kózdi ashıp-jumǵansha da dawam etpedi. Tórtinshi sabaqqa qońıraw qaǵılıp, Sapardıń quwanışı ornın qorqıw iyeledi. Durıs, Sapar sabaqtan bilmey qalaman, dep seskengeni joq. Oqıp kelgen. Irkilmesten sóylep beredi. Biraq, keshe bazarda muǵallimge kem ólshep bergeni bar. Soǵan qısınıp atır, bolmasa qorıqqanday hesh nársese joq. Óytkeni, tórtinshi sabaqta sol Záwre apasınıń sabaǵı. Bilip qalǵan bolsa shataq...

Muǵallım úyge berilgen tapsırmanı bir shetten sorawǵa kiristi. Al, Sapar «meni shıǵarmaǵay», — dep ishinen tilep otır. Jáne bir oyı «Bilmeydi-aw, bilgende aytpas pa edi?», — dep ózin basıp qoyadı. Óytkeni, muǵallım kúndegidey jaydarı sabaq sorap atır. Bularǵa basqasha qaraw da joq. Demek, bilmegen, bolmasa dım bolmaǵanda kózqarasınan bunı bayqar edi.

Bári bir, «aydı etek penen jawıp bolmaydı» eken. Muǵallım taxtaǵa Sapardı shıǵardı. Baǵanaǵı qorqıw qorqıw ma, endi albirawǵa qaradı. Sonda

da keshegi tayarlığı payda berdi. Azgana qısqın demeseñ, muğallım «awa, awa» dep maqullağan sayın Sapar ózin basıp aldı. Muğallım de heab nárse bolmağanday tıñlap otır. «Demek, qurı qorqıp júr ekenmen góy» — degen oy endi Saparda tolqınlandırıp jiberdi. Úyge tapsırmanı kewildegidey sóylep bergennen keyin Sapar muğallımnen marapat kútti.

— Hm, Sapar, sabaqqa jaqsı tayarlanıpсаñ. Mine, kórдіңіз be Sapardı, qanday jaqsı tayarlanıp kelipti. Hámmeñiz de usınday bolıwıñız kerek, — dep onı basqalarğa úlgi tuttı.

Sapar marapattan shadlanıp jáne tolqıp ırjıyp, másirip tur.

— Qáne, Sapar, kúndeliğindi alıp kel, jaqsılap besinđi qoyıp bereyin, — dedi muğallım kúle shıraylanıp.

— Yaqshı!

Sapar papkasınan kúndeliğın jalma-jan alıp, muğallımniñ aldına qoydı. Muğallımdı qıynağıwı kelmedi me, yaki keshegi islegen isin juwıp shayǵanı ma, áytewir kúndeliğın ózi ashıp ta qoydı.

— Mine Sapar, qalğan jaǵında da usınday úlgi bol! Jaqsı oqı, — dedi muğallım Sapardıñ qolına kúndeliğın berip atırıp.

Burınları kúndelikke baha qoyıp, kúndelikti jawıp beretuǵın edi. Búgin olay islemedi. Kúndelikti ashılıwı menen Saparǵa uslattı.

Kúndeliktegi bahağa háweslenip qarağan Sapardıń júzi buzılıp ketti:

— Haw, muǵallım!

— He, ne boldı? Qátelesippen be? — Muǵallım Saparǵa mánili túrde kúlimsirep qaradı.

— Awa, muǵallım, qátelesipsiz. Bestiń ornına tórt qoyıp jiberipsiz.

— Ne deydi? Múmkin emes. Jaqsılap qara, óziń qátelesip, basqa sabaqqa qoyılǵan bahanı aytıp turǵan bol ma?

— Yaǵ-aw muǵallım, mine isenbeseńiz ózińiz kóriń, — dep Sapar ashıq kúndelikti muǵallımniń aldına jaydı. — Bestiń ornına tórt qoyıpsız.

Muǵallım kúndeliktegi bahağa únilgen de joq. Bahanı aljaspay qoyǵanı túrinen belgili boldı. Ol ruchkasın áste ornına qoyıp, jayparaxat sóyledi:

— Sapar, bileseń be, keshe sennen bes kilo geshir alıp edim. Úyge barıp ólshešem, tórt kilo shıqtı. Túsinemen, aljasqansań, bolmasa sen onday islemeyseń. Men de aljasqanǵa jorıdım. Jańa sonı oylap otırıp men de aljasıp ketippen, — dedi muǵallım Sapardıń onısız da qızarıp turǵan júzine qarap. — Demek, aljasqanman, zıyam joq, ekewimiz de bilmey aljasqanbız. Endigi saparı abaylarman.

Muǵallımniń mına gápinen keyin klass ishın jaylaǵan úlken tınıshlıq buzılıp, balalar duw kúlisip jiberdi. Bul kúlkiden tek bolǵanı keshe kem tas penen geshir satıp, aqsha tapqan Sapar menen Ermek ǵana bos qaldı.

1996-jıl.

RUCHKA

(Gúrriń)

Muğallim künbe-kün ádetine aylanğan, ózine ğana jarasqan kózqarasta klass ishin bir sholıp ótti. Qara kózler kirpipleri jıplıqlap muğallimge tigilip qalğan. Hámmesi tım-tırıs. Shıbın ızıldısı esitiledi. Jańa ğana qulaqtı túrtkishlegen shawqun bolmağanday. Ara-arasında muğallimge elespesiz papkasın tintkileytuǵın balalarga shekem jum. Sıbır-sıbır, gúbir-gúbir tıyılğan.

— Qáne, kim aytadı, kim haǵına keledi?— Muğallim kózáynegin sıpırıp sóyledi. — Gúlnaranıń ruchkasın kim alğan? — Ol jáne jawdırasqan júzlerge tigilip-sıǵalap qarap aldı. — Kim?

Oqıwshılarda ún joq. Óli tınıshlıqtı Gúlnaranıń solq-solq jılaǵanı bir pul etip tur. Basqalar sam-saz. Tek kózleri ğana sóylesedi. Bir-birine gúmanlı kózqaras shoǵı basıladı. Biraq, dıbıs joq, qıymul kórinbeydi. Qatqan muzday mańlayları jıltırap, muğallimge mólerip qaraydı.

— Gúlnara, solıǵındı bas, basındı islet. Jılaǵandı toqtat, — dedi muğallim onıń janında turıp. — Qáne, ayt, kimnen gúmanıń bar?

— Bilmeymen, — dedi sarı qız iyni selkildep, júzin sıpırıp. — Birinshi sabaqta barday edi.

— Barday edi me yamasa joqpedi? — Muğallim eki ushlı juwapqa qanaatlanbadı. — Oylanıp kór. Miyińdi islet. Jáne bosqa gúmansırap otırǵan bol ma?

— Azanda papkama salǵanıń esimde. Jańa papkamdı aqtarsam, joq. Birew alğan.

Muğallim usı ushı jıltır, bası úsh reńdegi ruchkanı kórgeni bar. Gúlnaranıń ákesi jaqında sırt elden ákelipti. Bilayınsha ápiwayı ruchka. Jazadı-sızadı. Basqa ruchkalardan artıq-aspay jeri joq. Ne degen menen Gúlnara ushın qádirli. Jáne ózimizdiki emes, sırt eldiki. Basqa oqıwshılar ushın qol jetpes árman. Olar da usı ruchkanı uslap, jazıp kórgisi, qaltasına salǵısı, eń bashısı birewlerge maqtanǵısı keledi... Qánekey, olardıń da ákesi sırt elden sawǵaǵa kúnde kórip júrgen ruchkaǵa usamaytuǵın ruchka ákelip berse.

Muğallim sol ruchka birinshi saparı kóringen kúndi yadında janlandırdı. Klasta qonıraw qaǵılса da, oqıwshılar bir shaqaǵa qonǵan shımshıqlarday Gúlnaranı qorshalap alǵan. Únilip tur. Tamashaǵa batqan. Oqıwshıların qızıqtırǵan qádimgi ruchka eken. Ol balalardı tınıshlandırdı. «Úymelesip ne qılıp tursız? Sabaq baslaymız. Otırıń. Ne bále, ruchka kórmedińiz be? Sırt eldiki bolsa ne bolıptı, ózi jaza ma túwe», — dep olardıń qızıqqısh kózleriniń nurın sóndirgendey bolıp edi. Qátelesipti. Bala-dá, bala, bári bir kórmegen nársesine háwesi artadı. Múmkin, birewi qızıǵıp alǵan bolsa she? Qaytarıwǵa uyalıp otırǵan shıǵar. Muğallim oqıwshılardı aldap-suwlap nátiyjege jetpekshi boldı.

— Balalar, túsinemen, kózińiz qızıqqan, oynap alǵansız. Oyin oyun jolına. Sabaq óteyik, oynap alǵan bolsańız qaytarıp bere ǵoyıń. — Ol jáne klass ishın kózleri menen sholıp ótti. Oqıwshılar jáne tınıshlanıp qaldı. Gúlnara da solqıldısın basıp, bir nárseden úmitlenip, kútip otır. Biraq, ruchkanı «oynap alǵan bala tabılmadı».

Ruchkanı kim alğan? Jamal ma? Ol sabaqqa kóp keshigedi. Al, keshikse ne bolıptı? Úyi alıa. Keshikken urlıqshılıqtı belgilemeydi. Onda Abı pa? Tártipsız. Tiymegenge tiyedi, tiygendi oñdırmaydı. Biraq, arızmağan ruchkanı ol ne qıladı? Kiyiniwi de basqalardan zor, papkanıń mańlayı son-da. Áke-sheshesi onnan ayamaydı. Qayta kópshilik oğan hâwes etedi, qızığıp qaraydı. Báلكim, qızlardıń birewi... Partalası Gúlmıyrta tártipli qız. Sabaqqa da úlgeriwi jaqsı. Jaqsı oqıwshı bundayǵa qol urıwı múmkin emes... Sonda kim urlıqshı? Klasslasınıń mólt-mólt jas tógip otırǵanına tózim berip, beti bulsh etpey otırǵan kim? Yaki qaysı biri urlıqshı?

Muǵallım «urlıqshı» sózi yadına kelgende selk ete qaldı. Joq, joq, asırıp jiberdim. Urlıqshı nesi? Úsh jıldan berli oqıtıp atırman. Elege sheken birew iynesin joytqan emes. Oqıwshıları tártip intizamlı, sabaqqa úlgeriwi de basqa klaslardan biraz joqarı. Qoyıp tur, qoyıp, sırttan kelgen birew emespeken? Múmkin. Biraq, tuwrılap kelip Gúlnaranıń ájayıp ruchkası bar ekenligin ol qaydan bilgen? Demek, bul oyı da qam. Dártke aspaydı. Endi ne qıladı? Gúlnaranıń bir sózi dep hámмесiniń papkasın tintkiley me? Bul da jaraspaydı. Bir birewge gúmandı kúsheytedi. Erteń taǵı birewinin zátı joǵalsa, jáne sóyte me? Joq, bul tuwrı jol emes. Oqıwshılardıǵa úlgi bolmaydı. «Gúman iymannan ayıradı» deydi. Sonda aljasıp yaki bilmey ruchkanı papkasına salǵan bala biyshara muńayıp qal-may ma? Erteń klasslaslarınıń betine qalay

qaraydı? Aljastım, dep isendirip kór qáne oqıwshılardı.

Ol oyun jıyıp, bir jerge jámley almadı. Oyı shashılıp-ayrılıp ketti. Sonda da jalǵız sheshim, jalǵız tuwrı jol kerek. Oqıwshılar arasında ala awızlıq payda etiwge bolmaydı. Neshe jıllıq miyneti zaya ketedi.

— Gúlnara, — dedi ol sıpayı sóylep. — Klass-larınnan qurı gúmanlanıp otırǵan shıǵarsañ. Basındı isletinkirep kór, úyde qaldırıp ketpediń be?

Gúlnara únsiz qaldı. Muǵallım tuwrı joldı tapqanday sózin jalǵadı:

— Birinshi sabaqta dene tárbiyası ma edi?

— Awa, muǵallım, — Gúlnaranıń partalası Gúlnıyra juwap berdi.

— Demek, birinshi sabaqta ruchkadan paydalanbaǵansañ. Ruchkanıń joq bolǵanın jańa bilip atırsań, solay ma, Gúlnara.

Gúlnara basın iyzedi.

— Báلكi, úyińde qalǵanı ras shıǵar?

— Apam kúnde papkama salatıǵın edi, ol umıtpaydı, aljaspay saladı.

Muǵallımniń júzinde kúلكi izleri payda boldı. Óytkeni, Gúlnara ruchkanı papkasına ózi salmaǵan.

— Gúlnara, ol ádetiń jaraspaydı, — dedi álpayım-ásten sóylep. — Sen birinshi klass emesseń. Papkańa kitap-dápterlerińdi óziń salıwıń kerek.

Gúlnara júzin tómen salıp, almalığı qızarıp ketti.

— Házir sen klasslaslarıńnan qurı gúmansırap otırsań. Ruchkanı papkańa óziń salmaǵansañ. Anań da adam, ol da asıǵıp ruchkanı salıwdı umıtıp

ketken bolsa she? Bunıñ oqıwshıǵa jaraspaydı. Házir basqalardı bostan-bosqa gúnalı qılmaqshı bolıp otırsañ, — dep muǵallım ruchkanıñ anıq papkaǵa salınǵan-salınbaǵanın bilgen son, ózin basıp, qıyalındaǵı jaman oyların quwıp salıp, tiklenip qaradı.

Usı waqıt klastıñ aq jarma esigi áste ashıldı. Bosaqada Gúlnaranıñ ájapası kórindi.

— Sálem, muǵallım!

— Sálem. Gúlnaranıñ ruchkasın ákelgen joqsan ba? — dedi muǵallım tap usınday boların bilgendey kúlimsirep. — Umutıp ketip pe? Apañ jiberdi me?

— Awa, muǵallım. Keshe keshte sabaǵın men tayarlatıp edim. Aljasıp papkama jaylaǵan ekenmen. Asıǵıp, juwırıp kiyatırǵanım. — Mine, Gúlnara, ruchkañ, — dep entigip-entigip turǵan ájapası Gúlnaraǵa jıltır ruchkasın uslattı.

Gúlnaranıñ duman basqan júzi demde bulttan shıqqan quyashtay ashılıp, jaynap sala berdi. Solay da kúni menengi qolaysızlıqqa sebepshiligin oylap, birden sınıp qaldı. Júzi bozarıp ketti.

Muǵallım jáne jaǵdaydı jumıarttı:

— Gúlnara, kórdiñ be, aljasıpısañ. Endi papkama kitap-dápterinde óziñ salıwdı úyren. Birewge arqa súyewden qash. Gúmanga erk beriwdi de toqtat. Puqta bol. Sonda hesh zatıñ joǵalmaydı. Qáne, balalar, keshe ne ótip edik?

Muǵallım jaǵdaydıñ amanlıqta, urıs-jánjel, baqırıs-shaqırısız tamamlanǵanına quwanışlı qoymına sıymay, sabaqtı baslap jiberdi.

2000-jıl.

BALALIQ SHOQLIQ PA? YAMASA...

(Bolgan waqiya)

Bul waqiya bunnan bir qansha jil burin jüz berdi. Aradan sonsha jil ótse de elege shekem meni uzaq oyğa taldıradı. Búgingi künde ayırım balalardıń kóshede qańgırıp júrgeni qalay? Olarğa ne bolğan? Bul ata-analardıń balalarına biypárwa qarawınan ba? Yamasa úydegi ata-ana oğan mektepte muǵallimler tárbiya beredi dep biyǵam qalıp, názerinen shıǵarıp jibergenliginen be? Neden?

Meni oyğa taldırǵan waqiya bılay bolǵan edi. Jaz kúni bolǵanlıqtan joramız benen keshqurın dem alayıq dep demalıǵ baǵına keldik. Qanday jaǵımlı hawa! Jutqan sayın jutqın keledi. Ashılǵan gúllerdiń jupar iyisi átirapqa jayılǵan. Eki boyı terekler menen bürkelgen baǵdıń ishın aralap júrmiz. Qalay da bos orın tawıp otırıp dem almaqshı boldıq. Shettegi otırǵıshlardıń birine kelip otırdıq. Sóylesip otırsaq qasımızǵa on eki, on úsh jas shamasındaǵı jumalaq júzli qara bala jetip keldi. Bizler otırǵan otırǵıstıń bir shetine otırdı da:

— Aǵay, azǵana aqsha berıń? — dedi tartınbastan.

— He, nege? — dedik hayran bolıp.

— Awqatlanaman. Ash bolıp turman.

— Úyińde nege awqatlanbaysań?

— Úyim joq. Jetimmen.

Hayran qalǵanımızdan awzımızǵa sóz túspey qaldı.

— Qay jerde turasań? — dedim onı sóyletkim kelip,

— Mehriybanlıq úyinde. Keshe qashıp keldim.

— Nege qashtıń? Ol jer jaqsı emes pe?

Qullası, oǵan ústi-ústine soraw bere basladıq.

— Ol jerde uradı, sonıń ushın qashtım. Kúnde un baǵqa kelemen. Birew bolmasa ekinshisi aqsha beredi.

— Atıń kim?

— Timur. Áke-sheshem ertede qaytıp bolǵan. Qońsılar mehriybanlıq úyine tapsırǵan.

Ol demde óziniń ayanışlı awhalın aytıp tasladı. Bizler ayap, ústi-basına qaradıq. Ústinde ala futbolka, biraq kirden túri bilinbeydi. Ayaǵında tozıwı jetken tufli. Ústi-basınıń jupınılıǵına qarap ayasaq ta, oyımızda sorawlar payda bola basladı.

— Sonda keshte ne qılasań? Qay jerde jatasań? Házir jaz ayı, hesh gáp. Al, qıs túsip, suwıtsa ne qılasań?

— Gez kelgen jerde bolaman. Qısqa ele erte emes pe? Kórerimiz. — Ol iynin qıstı. — Oǵan shekem...

Ayaǵanımızdan sorǵan aqshasın qolına uslattıq. Onnan soń da sol qara balanı baǵ ishinde adamlardı aylanshıqlap júrgeninde bir neshe márte kórdim. Biraq, janına jaqınlap barıp sóylespedim.

Bul tosın ushırasıwdan keyin biraz waqıt ótti. Gúzdıń suwıǵı da kelip qaldı. Men sol jetim balanı umıta basladım.

Mine, usınday kúnlerdiń birinde erjetken balalardı áskerlikke shaqırıw mapazı baslandı. Áskerlikke ketip baratırǵan inimdi kórip qalayın

dep men de bardim. Balalar keñ sharbaqtıń ishinde eken. Izinen kelgen ata-analar paqsáǵa órmelep, birazları ayagınıń ushına minip ish betke moyın sozıp tur. Qasımdaǵı joralarım menen bir shette tur edim. Jazda baǵqa birge barǵan dostım:

— Haw, ana bala, baǵda kórgen jetim bala emes pe? — dep saldı tosınnan. — Endi usı jerdi jawlap júr me? Adamlardan aqsha sorap júrgenshe mehriybanlıq úyine barǵanı jaqsı edi ǵoy.

Rasında da, baǵda ushıratqan sol qara bala. Endi qısqı kiyimlerin kiyip alıptı. Hámme qatarlı paqsáǵa órmelep atır.

— Haw, úyi bar eken ǵoy. Bolmasa ústindegi qısqı kiyimlerdi kim bergen? — degen qıyal sap ete qaldı basıma. — Sonda bizlerdi aldaǵanı ma? Ákesheshesi bola turıp, nege jetimmen dep jurttı aldaydı?

Men ol paqsáǵa órmelep kóterilgen jerge mindim.

— Timur, ne qılıp júrseń? — dedim iyninen tartıp.

Ol «Seni qay jerde kórdim?» — degendey maǵan tańlanıp qaradı.

— Maǵan aytıp tursań ba? — dedi biypárwa.

— Awa. Endi kinge aytaman. Jaz kúnleri baǵda júrgen Timur emesseń be?

— Atımnıń Timur ekeni ras. Jazda baǵda da júrdim. Júrgende ne? Júrgizbeyseń be? — Ol ashıwlandı. — Teksere berip sen kimseń? Miliciyamısań?

Qalay da oǵan túsindire almaslıǵımdı bildim. Biraq, solay da bolsa:

— Jazda baǵda aqsha bergen aǵańman ǵoy. Umıttıń ba? — dedim.

— Umitqanım joq.

— Endi aqsha soramaysañ ba?

— Onı ne qılamın?

— Ash bolasañ. Onnan keyin awqat alıp jeyseñ!

— Qoysa, oynamasa, — dedi ol julqınıp. — Bir ret aqsha berdim dep onshama ne? Jarlı túsip qalasañ ba?

— Yaq... Sorasañ jáne beremen.

— Almayman.

Ol meniñ shuqlap soray bergenimnen qawipsinip, paqsadan sekirip tústi de, qaraqurım kópshilik arasına tıgılısıp kózge kórinbey ketti.

— Sen de bir tamasha ekenseñ, — dedi Timur menen sóylesip atırǵanda qasına kelgen eski klasslasım. — Birewdiñ balasında ne jumısıñ bar?

— Birewdiñ balası. Sonda onıñ áke-sheshesi bar ma?

— Bar bolmay jetim dep oylaysañ ba?

— Ózi jetimmen dese ne qılayın. Mehriybanlıq úyindemen. Qashıp keldim, — dedi. Aqsha soradı, aqsha berdim. Onı ayap júrmen-aw!

— Seni aldaǵan... Ózi qańǵıbas. Bir jerde turmaydı.

— Solay de. Tamasha... Búgin ne dewge boladı. Hayranman.

Shınında da, áke-sheshesi tiri bola tura, ózin jetim kórsetip, basqalardan aqsha sorap júrgen tilenshi balalardı ne aytıwǵa boladı? Bul balalıq shoqlıq pa? Yamasa...

1993-jıl

KIM DEN SHE

**KISHKENE
DOKTOR**

Alpısbay Sultanov awdarması

(Koreec xalıq ertekleriniñ motivi boyınsha)

BIR KÚNI KESHTE...

Áyyemgi zamanlarda uzaqtaǵı kishkene tawlı awılda on úsh jasar bala jasadı. Onıń atı Yu Bok edi. Ol awırıw anasın baqtı, toǵaydan otın ákelip awqat tayarladı. Bir kúni keshte anasın awqatlandırıw ushın Yu Bok suyıq sháwle tayarlap atırǵanda ılashıqtıń esigin birew qaqtı. Ol iyninde qaltası bar, uzın, appaq saqallı ǵarrı edi.

— Men toǵaydan em bolatuǵın shóplerdi izlep edim, endi úyge qayıp baratırman. Maǵan qonıwǵa ruqsat etesiz be? — dep soradı ǵarrı saqalın sıypap.

— Álbette, siz bul jerde qonıp ketiwińizge boladı, — dep jıllı júzlik penen juwap berdi Yu Bok hám ǵarrını ózleri menen birge awqatlanıwǵa mirat etti. Ol ózi ushın qaldırǵan, suyıq sháwlesi bar ıdista miymannıń aldına qoydı. Úydegi barlıq jumstı balanıń islep júrgeniniń kórgen miyman soradı:

— Úy iyesi qayda?

— Úydiń iyesi — men hám meniń awırıw anam. Ákem uzaq dawam etken awır kesellikten qayıtı boldı.

— Anam awırıw deyseń... Ol kópten berli awırıp atır ma?

— Bes jıl boldı... Ákem qayıtı bolǵalı berli awırıw, — dep juwap berdi bala.

Awqatı ushın algıs aytıp, ǵarrı Yu Bok penen onıń anasınıń bólmesine kirdi. Miyman awırıwdı kózden ótkerdi hám bir dáste shóp berdi.

— Bulardı bulaq suwında qaynatıp anańa ishkiz. Bul — em bolatuǵın shópler. Jenshen bolǵanında,

onı taba almadım. Uzaqtağı tawlarğa barıw kerek, biraq onda jolbarıslar jasadı hám onıń jolı da qáwipli.

Kelesi kúni ġarrı jolğa shıǵıp baratırıp balağa bılay deydi:

— Mine saǵan kitap hám iyne-japıraq. Kitaptı oqıp, awırıwları izertle, iyneni paydalanıwdı úyren. Ilimge tıyanaqlı bol, sonda ġana sen ullı emlew usılların úyrene alasań.

Bala miymanğa alǵıs ayttı hám onıń menen xoshlasqannan keyin barlıq aytqanların orınladı, shóplerdi bulaq suwına salıp qaynattı hám anasına em dári-darmaqtı ishkizdi.

Sol waqıttan baslap anası ózin jaqsı seze basladı. Ol uzaq jıllar dawamında jatqan tóseginen turıp tayaqqa súyenip quyashlamağa shıqtı. Al, Yu Bok kúndiz de, tünde de kitaptı qolınan taslamadı, bos waqtı bolsa oqıdı, em shópler, miyweler, tamırlar, terektiń qabıqların hám ósimlik dánlerin jıynadı.

Yu Boktıń awırıw anasın emlegenini haqqındağı xabar barlıq awıllarğa esitildi. Oǵan járdem sorap, awırıw jarlılar keldi. Bala miyrimli boldı, onıń ılashıǵınıń esigi sawalıw ushın shóllegenlerge bárqulla ashıq edi.

BAYDÍN ALǴÍSÍ

Yu Bok óziniń anası menen jasaǵan awıldan onsha qashıq bolmaǵan jerde jawız hám ashkóz pomeshik Pak Shem Didiń háwlisi ornalasqan edi.

Kúnlerdiń bir kúni ol qattı awırıp, tósek tartıp jatıp qaldı. Kún ótken sayın onıń densawlıǵı tómenley basladı. Awırıwǵa átiraptaǵı barlıq emlewshiler hám táwipler shaqırtıldı, biraq olardıń hesh qaysısı pomeshikti awırıwınan ayıqtıra almadı. Sol waqıtta xızmetkerlerdiń birewi qońsı awılда bir balanıń bar ekenligi, onıń tek jarlılardı ǵana emleytuǵınlıǵına, olardıń sawalıp ketip atırǵanlıǵı haqqında ayttı.

Bay Pak Shem Didiń járdem sorap, qanday da bir jarlıǵa jalınǵısı kelmep edi, biraq ilaj qansha, onıń úyine xızmetkerin jiberiwge májbúr boldı.

— Men ataqlı adamlardı emley almayman, — dep juwap qaytardı kishkene doktor. — Men ózim qusaǵan jarlılardı emleymen.

Xızmetker xojayınına Yu Boktıń juwabın jetkergende pomeshik ashıwlanǵanlıqtan tislerin shıqırlatıp jiberdi.

— Kórgensiz bala, — dep qáhárlendi ol. — Men sennen bul ruwxıńdı aydap shıǵaraman! Tek te meniń sawalıwım kerek!

Biraq, kúshli awırıw pomeshiktiń izinen qalmadı. Eń sońında Pak Shem Di óziniń hayalın shaqırıp alıp, buyırıq berdi:

— Azı-kem pul alıp, sol kórgensiz balaǵa barıp qayt! Men isenemen, ol aqshanı alıwǵa qarsılıq kórsetpeydi!

Kelesi kúni pomeshiktiń hayalı Yu Boktıń aldına kelip, bir uwıs teńgeni stoldıń ústine tógip, eriniń awırıwı haqqında ayttı, onı awırıwınan ayıqtırıwǵa balanı úgitledi. Biraq, Yu Bok Pak Shem Dige járdem etiwge hám aqshanı alıwǵa qarsılıq bildirdi.

— Siziń erińizdi bul jerdiń eń jaqsı shıpakerleri emlep atır, al men ózim úyrengen táwippen.

Bunı esitken pomeshiktiń hayalı baladan, erin ayawdı ótinish etip, eńkildep jılay basladı. Yu Bok oylanıp qaldı: «Bay jarlıdan járdem sorap pa edi sirá? Al, onıń ózi bir waqıtlarda jarlıǵa járdem bere me eken? «Kóteriliwi bolsa onıń túsiwi de boladı» degen naqıldı umıtqan shıǵar, múmkin».

— Jaqsı, — dep kelisim berdi Yu Bok.

— Men sizge em shóplerdi beremen. Onı qaynatıp, shiresin alıp hám erińizge onıń mańızın ishkiziń. Meniń qolımnan keletuǵını usı!

Úyine kelgennen keyin hayalı erine barlıq waqıyam aytıp berdi, pomeshik buringıdan da beter qáhárlenedi, Yu Bokǵa abay ete basladı. Al, hayalna tez arada dári-darmaq tayalawdı buyırdı.

Tórt kún dawamında pomeshik em bolatuǵın shóptiń mańızın ishti hám kóp uzamay ózin jaqsı sezip ketti.

JOLBARÍS JÍRASÍNDÁ

Tún. Awılda hámme álle qashan uyqılap qalǵan. Tek te bir úydiń terezesinde jaqtılıq bar. Onda Yu Bok sham jaqtısında shuǵıllanıp otır. Ol ósimliklerdiń ózine tán qásiyetin izertlew ústinde. Tań atıwǵa shamalasıp qaldı. Yu Boktıń bunnan artıq uyqı menen ayqasıwǵa shaması joq, qattı uyqıǵa ketti.

Qápelimde esik shıtırlap ashıldı, bólmegе shuwıldap kirgen samal shamdı óshirdi. Qara

kóleńke uyqılap atırğan Yu Boktı qawsırıp qushaqladı da alıp ketti.

Yu Bok oyanganda tań atqan edi. Ol óziniń tereń jırada jatırğanın kórdi, onı tawdıń tik teksheleri hám jartaslar qorshağan eken. «Tóbesine adam shıǵa almaytuǵın bul tawlarǵa meni qanday kúsh alıp keldi eken?» — dep oyladı Yu Bok hám qorqıp ketti. Sonıń arasında ol úńgirde jatırğanın sezdi, onnan qáhársiz ırıldı esitilip atırğan edi. Úńgirden áste adım atıp, úlken ana jolbarıs, onıń keyninen jolbarıstıń balaları juwırıp shıqtı.

Yu Bok jolbarıstıń balaların kórip ábden qorıqtı. «Olar maǵan hújim jasaydı hám jep qoyadı» dep oyladı. Biraq, jolbarıstıń balaları jırada armanberman juwırstı, sekirdi hám oynaqladı. Hâdden tis qorqıp turǵan Yu Bokqa dıqqat awdarmadı.

Ana jolbarıs taǵı úńgirge kirip ketti hám oljaqtan júdá qartayǵan, ǵarrı ana jolbarıstı alıp shıqtı. Onıń awzında az ǵana tisleri qalǵan, ózi ap-arıq, haldan ayırılǵan edi. Ayaqların zorga ǵana qozǵaltıp úńgirden shıqtı da sol zamatta jerge jattı hám kózlerin jumdı. Jas jolbarıs úlken góshli súyekti alıp kelip ǵarrı jolbarıstıń aldına qoydı. Biraq, ol súyekke kóziniń qıyǵın da salǵan joq.

Qápelimde jıranıń ústinen qanday da bir kóleńke ótti. Ol náhán qara qus edi. Ol jar taslardıń arasınan ótip, kórinbey ketti. Ana jolbarıs balalarına qaray juwırdı. Qorqıp qalǵan jolbarıs balaları úńgirge jasırındı. Biraq, qara qus bunnan keyin kórinbedi hám jasırınǵan jolbarıslar qaytıp oraldı.

Jas jolbaris awırıw, ğarrı ana jolbarıstıń átirapın aylansılıqlap júrip, ara-tura balağa qarap qoyadı. Aqır soñınan Yu Bok onnan ne tilep turğanın túsindi. Ol awırıw jolbarıstıń qasına kelip, onı bir qatar kózden ótkerip shıqtı. Yu Bok qoynınan ishinde em shópleri bar qaltasın shıǵarıp, dári isledi hám jolbarısqa ishkizdi. Tınıshlangan jolbarıs balaları balanıń is-háreketin dıqqat qoyıp baqlap otırdı.

Úsh kún udayına hásirep qalǵan ana jolbarıstı dári shópler menen emledi, awırıw jolbarıs sawala basladı. Yu Bok awqat jew qábiletin arttıratuǵın em shóplerdi izlep taptı hám olardı jolbarısqa berdi. Waqıttıń ótiwi menen jolbarıs awqat jey basladı hám kóp uzamay sawalıp ketti.

Yu Bok úńgirde jeti kún jasadı. Segizinshi kúni ana jolbarıs onı arqasına mingizip jartaslar tamamlanǵan, tınıq kól boyına, jasıl jazıqlıqlarǵa alıp keldi. Kóldiń aynaday suwında terekler hám aspanda júzgen aq bultlar kórinetuǵın edi.

Kól boyında kóplegen ájayıp gúller hám dári shópler ósedi eken, Yu Bok olardı jıynay basladı. Keshke qaray sharshaǵan bala shóplerdiń ústinde uyqılap qaldı. Armanıraqqa jaylasıp jatıp ana jolbarıs ta uyqılap ketti.

QARA QUS QANATÍNDÁ

Jıra ústinen ushıp baratırıp, qara qus kishkene táwiptiń jolbarıslar menen júrgenin bilgen edi. Qara qustıń jalǵız palapanı bolıp, ol da bolsa

awırıp atırğan edi. Sonlıqtan ol Yu Boktı urlawdı sheshken edi.

Hár kúni ál aspanda júrip qara qus ana jolbarısı hám Yu Boktı baqlaytuǵın edi. Kól boyında uyqılap atırğan olardı kórip, qara qus qara bulttay bolıp, tómengen qaray sırgıdı. Balanı kóterip jartaslardıń ústi menen alıp ketti.

Ana jolbarıs oyanıp Yu Boktıń joq ekenin kórdi. Gázebi qaynap, ol qattı ırıldadı, hátteki jartaslar dirildedi.

Óytkeni, ol uyqılap jatqan balanı úyinen urlap ketken edi, sonlıqtan awılına ózi alıp barmaqshı boldı. Ana jolbarıs Yu Boktı qara qusıń alıp ketkenin bildi hám balanı izlewge asıqtı.

Al, qara qus kem-kem joqarı kóterile berdi, taw hám sahralar üstinen uship ótti. Eń sońında biyik tawdıń shıńına kelip qondı. Onda ğarrı qaraǵaydıń astında, shóp üstinde bası tómey iyilip, qanatları salbırıp, kishkene qara qus otır edi. Yu Bok palapannıń awırıp ekenligin dárhal túsindi. «Quslar, haywanlar ózleriniń balaları hám jası úlkenlerine adamlarǵa uqsap ğamxorlıq etedi» — dep oyladı Yu Bok. Ol óziniń awırıp anasın yadına túsirdi, múmkin ol onı izlep tınıshsızlanıp otırğan shıǵar, balanı qapashılıq biyledi.

Yu Bok kishkene qara qusıń qasına kelip, onıń tumsıǵın ashıp tamaǵında turıp qalǵan súyekti kórdi. Palapannıń tamaq jey almaw hám dem jetispew sebebi usınnan eken! Kishkene doktor jeńin túrip iske kirisip ketti. Ol súyekti suwırıp aldı, soń jabayı shóplerden ishimlik tayarlap, onı

palapan qara qusqa berdi. Qara qus hâlsiz jatırğan edi. Sonlıqtan Yu Bok onnan bir adım da alıslap ketpedi. Usılayınsha tórt kún ótti. Dâri-dârmaq tásinin tiygizdi, kishkene qara qus sawala basladı.

Al, tómonde taw eteginde, Yu Boktı ana jolbarıs kútip turğan edi. Kúnine eki márte ol óziniń bul jerde ekenliginen maǵlıwmat beredi. Azanda hám keshte onıń sırıldısınan tawdıń tasları unıraydı. Bunda, taw basında júrip, bala kútpegende ayralıqqa duwshaker bolǵan anasın oyladı, sonlıqtan denesin qorqınısh biyleydi. Bir kúni awır oylardan awlaq bolıw ushın Yu Bok qıdırıwǵa shıqtı hám bir jartastıń túbinde jatıp gúllerdi kórdi. Jaqınlap kelip ol tásiyn qaldı! Bul — jenshen edi. Taǵı da jalǵız emes, úsh gúl bir jerde! Yu Bok quwanıshtan qıshqırıp jiberdi.

Bala jenshendi puqtalıq penen qazıp aldı, onı oradı hám qoynına tıqtı. Endi ol tek te tezirek úyine qaytıwdıń jolın oyladı. Átirapqa taǵı bir kóz tigip, Yu Bok bul jerde, jartaslardıń arasında, onıń awılınıń átirapında gezlespeytuǵın kóplegen hár qıylı shóplerdiń ósetuǵının ańǵardı. Ol adamlardı emlew ushın bulardı jıynawdı sheshti. Endi hár túrli awırıwlar menen gúrese alatuǵınlıǵına kishkene doktordıń isenimi kámil edi. «Eger awısıq shóplerim tawsılsa, — dep sóyledi ózinshe ol, — járdem sorap qara qusqa, eki ana jolbarısqa jolǵıwıma boladı, olar meniń bul jerge keliwime kómeklesedi». Bul oylardan soń bala sergekleneyin dedi.

Kelesi kúni azanda qara qus Yu Boktı kóterip, onı tómengge taw etegine iqtıyathq penen alıp keldi. Al, palapan qara qus biyik bultlar arasına kóterilip, járdemi ushın balağa algıs aytıp, ál hawada bir neshe márte aylandı da, shıń basına barıp qondı.

Al, tómende Yu Boktı ana jolbarıs kútip turgan edi. Ol balanı arqasına mingizdi, keshke taman Yu Bok tuwılğan awılına quwıstı.

Bala óziniń jańa dosları menen xoshlastı.

— Xosh bol, ana jolbarıs! Xosh bol, qara qus! Men sizlerge járdem beriwge bárqulla tayarman. Endi bizler — doslarmız.

Ana jolbarıs óziniń jirasına ketti. Ol tez-tezden keynine qaradı, biyik tekshege minip, ketip baratırğan balanıń keyninen uzaq kóz tikti. Al, qara qus ál hawağa joqarı kóterilip, awıl üstinen aylandı da kózden ǵayıp boldı.

Enı sońǵı márte qolın bilǵap, xoshlasıp, Yu Bok ta úyine kirdi. Quwanışlı qoynına sıymay ana balasına qarap juwırdı.

— Bunshama uzaq waqıt sen qayda boldıń, balam? — dep ana, balasın qattı qushaqlap, quwanıştan jılap jiberdi.

— Men em shóplerdi izledim hám mıń jıllıq jenshendi taptım. Endi men seni birotala sawalta alaman.

— Balam, sen ne dep tursań? Jenshen siyrek gezlesetuǵın tamır. Sen onı qaydan taptıń?

Yu Bok óziniń basınan keshirgenleri haqqında, jolbarıs hám qara qus, qorqınışlı waqıyalar tuwralı aytıp berdi. Ana tús kórgen taqlette balasın tınladı.

Yu Bok jenshenniń eń úlken tamirlarin jıynap, onıń suwında jenshendi qaynattı hám anasına ishkizdi. Kóp uzamay ana birotala sawalıp ketti.

Yu Boktıń qaytıp kelgeni haqqında, onıń ájayıp isleri tuwralı awılдаğılardıń barlıǵı esitti. Onıń jenshenniń mıń jıllıq tamırın tapqanlıǵı tuwralı hám anasın emlegenligi haqqında adamlar ápsana etip aytıp júredi.

SHAQÍRÍLMAǴAN QONAQ

Yu Boktıń qupiya joq bolıp ketkenligin esitip, Pak Shem Di masayrap júrdi. «Oǵan sol kerek!» —dedi ol. — «Ońbaǵan bala, kelip meni emlegisi kelmep edi. Sonıń ushın men uzaq waqıt awırıp jattım. Mine onı jolbarıslar jazaladı. Ákesi oǵan pomeshikti húrmetlewdi úyretpegen, bolmasa ákesi mennen qarızǵa aqsha hám gúrish sorawǵa keletuǵın edi. Mańlayı jerge jetkenshe jerge iyilip, jılap, ayawdı ótinish etetuǵın edi. Al, balası onı umıtqan, hátteki aqshaǵa meni emlegisi kelmedi. Bul órkókirek bala óliwge turarlıq».

Biraq, Yu Boktıń tiri ekenligi haqqında, onıń jenshen alıp kelgenligin esitken pomeshek Pak Shem Di gázep ten demi qısılıp, ólip qala jazladı.

Pomeshek jarlınıń balasında ómir tamırı bar ekenligine kónlige almadı, ol Yu Boktan hiyle menen alıwdı oyladı. Ol xızmetkerin shaqırıp alıp, buyırıq berdi:

— Dárhál bir qapshıq gúrishti al da Yu Bokqa aparıp ber. Eger nege alıp keldiń dep sorasa, ayt, bul emlegenińiz ushın haqı de.

Xızmetker bir qapshıq gúrishti Yu Boktıń úyine alıp keldi, biraq bala bir qapshıq gúrishti de alǵan joq, onı qayta alıp ketiwdi buyırdı. Xızmetker balanı sıylıǵın alıwǵa ne ushın qarsılıq kórsetip turǵanına túsınbey azı-kem mıńǵırladı da, gúrishti alıp ketti. Pomeshek Pak Shem Di balanı ózı barıp kóriwdi sheshti.

Kelesi kúni jaqsılap kiyindi, eshekke otırıp, xızmetkerin qasına ertip Yu Boktıń úyine keldi.

Balanıń ılashıǵınıń aldında pomeshek eshekten túsip, Yu Boktıń anasına qarap:

— Meni siziń balańız emlep edi, — Pak Shem Di qısqa trubkasın tutandırdı hám jaramsaqlanıp dawam etti: — Siz baxıtlı anasız, usınday jaqsı uldı ósirdińız hám tárbiyaladıńız! — dedi.

— Ol ele bala. Onı maqtawdıń qájeti shamalı! Siz bir qap gúrishtı jiberген ekensiz, biraq bizler onı ala almadıq. Biz, jarlı adamlarmız, onı tólewge shamamız kelmeydi.

— O esheyin nárse! Dástúr boyınsha! Dástúr boyınsha jaqsılıqqa jaqsılıq penen juwap beriledi. Siziń erińiz qanday da bir nársege mútáj bolsa maǵan keletuǵın edi. Eger ol qaytı bolmaǵanda ulınıń jetiskenliklerine quwanar edi, — Pak Shem Di trubkasınıń kúlin qaqtı da tınıshlandı.

— Házir densawhlıǵın qalay? — dep húrmet penen soradı ana qoqırayǵan qonaqtan.

— Balańızdı úgitleń, ol maǵan jenshenniń bir tamırın bersin. Maǵan járdem etiń. Jaqsılıqqa jaqsılıq penen juwap beriledi ǵoy.

— Álbette, — dep kelisim berdi saqıy ana, — nege bermes ekenbiz, eger dári bar bolsa.

— Meyli, Yu Bok mağan jenshenniń tamırın tezirek alıp kelsin. Sizlerdiń bul xızmetlerińizdi hesh waqıtta umıtpayman, erteń sizlerge bir qap gúrish ákelip beriwdi buyıraman, — dedi hiyleker Pak Shem Di quwanganınan.

— Jaqsı, jaqsı, kóriskenshe xosh! — dedi ana húrmet penen qonaqtı shıǵarıp salıp.

Pak Shem Di xızmetkeriniń kómegi menen eshekke otırdı. Tamırdı algannan keyin júz jıl jasayman degen oy onıń kewlin sergeklendirip jiberdi.

«Tamırdıń bir bólegin emlew ushın» paydalanaman al, qalǵanın kóp aqshaǵa sataman», — dep oyladı ózinshe ol, eshekti qamshılap.

Ertektegidey bayıp ketetuǵının eslep Pak Shem Di hár qıylı oylarǵa shúmdi hám pútkil jol boyı júzinen kúلكi ketpedi.

ÓMIR TAMÍRÍ

Yu Bok anasınıń ótinishine qarsılıq bildire almadı, jenshenniń tamırın alıp, pomeshektiń úyine qaray baǵıt aldı. Ol Pak Shem Di menen sálemlesip bılay dedi:

— Meniń aq peyil anam sizge tamır beriwge wáde etken eken, mine men onı alıp keldim. Men tamırdıń yarımınan sizge dári tayarlap bereyin, awısqanın ózińizge qaldırıń. Bir waqıtları kerek bolıp qalar.

Pak Shem Di awısqan tamırdı oramalğa oradı hám sandıqqa jasırdı. Biraq, bir ay ótpey-aq, ol qısqa xat penen xızmetshisin Yu Bokqa jiberdi: «Men tamırdıń qalğan bólegin de qabılladım, biraq densawlıgım jaqsılanbadı. Men ózińde qalğan ekinshi tamırdı jiberiwińdi ótinemen».

— Eger Pak Shem Di táwir bolmağan bolsa, qalğan tamırdı jiberiw kerek, — dedi qáweterlengen ana. — Bul tamırdı sen kim ushın saqlap otırsań, balam. Men bolsam pútkilley sawalıp kettim!

— Tıńla, apa, pútkilley sawalıp ketiw ushın adamğa bir tamırdıń ózi de kóplik etedi. Men oğan ekinshi tamırdı bermeymen, emleymen, — dep juwap berdi Yu Bok.

— Múmkin, seniki durıs shıǵar, balam. Óz bildigińdi isle, — dep kelisim berdi ana.

Pak Shem Didiń xızmetkerine, endi Yu Bokta jenshen joq eken dep jetkeriw tapsırıldı.

Xızmetshi solay aytıp keldi.

Pak Shem Didiń oyı iske aspadı.

— He-e, jaramas, jenshendi saqlay almay! Toqtap tur, sen ele aldımda kóz jas tógesen! — dep qısqırdı pomeshik hám ashıwlı túrde trubkasın tútetti.

Sol kúni túnde pomeshik qazıǵa arız etti. Ol «Yu Bok meniń jenshenimdi urladı. Onı úyine jasırıp qoyıptı», dedi. Azanda Yu Boktıń úyine saqshılar kirip keldi, balanı baylap pomeshiktiń sarayına súyrep alıp keldi.

— Yaki jenshendi bereseñ, yaki úsh mıñ tayaq alasañ? — dep qışqırdı pomeshik.

— Mende jenshen joq. Men onnan dári islep, awırıw awıllaslarımá berdim, — dep óz sózinde turdı Yu Bok.

Pomeshik Pak Shem Di saqshılargá dáslep úsh júz tayaq urıwdı buyırdı.

Saqshılar Yu Boktı, ol esinen awǵansha tayaq penen urdı. Bunnan soñ olar jábir shekken deneni sarayǵa tasladı hám sırtınan qulpırdı.

DOSLAR JÁRDEMGE KELDI

Taw janbawırlarında shóp orıp atırǵan diyqanlar pesinde terek kóleńkesine jıynalıp, Pak Shem Didiñ Yu Boktı jazalaǵanın áńgime etti. Ashkóz hám jawız pomeshikti, onıñ qol astındaǵı barlıq jarlılar jaman kóretuǵın edi.

Kishkene doktordı qatal jazalaǵanına diyqanlardıñ ashıwı keldi.

Sol waqıtta taw janbawırlarınan shıqqan shawqımdı esitip, ana jolbarıs jıradan shıqtı. Yu Boktıñ baxıtsızlıqqa ushıraǵanın bilip, qara qustıñ uyası bar shıñnıñ etegine kelip, bolǵan baxıtsızlıq haqqında ayttı.

Olar ekewi birlikte kishkene doktorgá járdemge juwırdı.

Tań aldında qara qus hám ana jolbarıs pomeshik Pak Shem Didiñ háwlisi aldına keldi. Ana jolbarıs uyqılap jatqan saqshılargá hújim jasadı. Olar

qorıqqanının hár tárepke qashıp ketti, puta arasına jasırındı.

Ana jolbarıs sarayğa kelip, pánjesi menen esikti buzdı. Al, qara qus hâwliniñ aynasınan kirip, temir ildirgishine megzes tırnaqları menen pomeshikti ilip, úlken qanatların qağıp, ál hawağa kóterildi.

— Qarańlar, qarańlar! — dep qışqırıtı adamlar.— Qanday da birew qara qustıń tırnağında baratır!

— Awa, bul biziñ pomeshik Pak Shem Di góy, — desti birewleri.

— Náletiy pomeshik! Oğan sol kerek! Ol ashkóz hám zalım adam edi!

Al, Yu Bok ana jolbarıs ústinde pomeshiktiñ hâwlisinen shıǵıp, awıllaslarınıñ tusınan ótti.

— Yu Bok, sen qayda baratırsań hám qashan keleseń? — dep soradı olar.

Yu Bok juwap berdi:

— Baxıtlı qala qurıń, adamlar. Men em shópler hám jenshen alıp keliwge baratırman, jaqın arada kelemen hám sizlerdi emleymen.

— Haq jol, Yu Bok! Sen keńpeyil balasań! — dep qışqırıtı diyqanlar hám onıń keyninen qolın bılǵadı.

Kóp jıllar ótti. Qatal hám zalım pomeshik Pak Shem Di tuwralı heshkim, heshteñe esitpedi. Biraq, barlıq adamlar Yu Bok dep atı keshken, haq júrekli kishkene doktordı elege deyın esleydi hám bileği.

MAZMUNÍ

Ábdimurat Atajanov ÓTKEN ÓMIR — ERTEK

■ Báhár usınday ma? (<i>Gúrriń</i>)	3
Ótken ómir — ertek (<i>Gúrriń</i>)	6
Diyid, diydi eken (<i>Gúrriń</i>)	15
Ákem kim? (<i>Gúrriń</i>) Artist Mirzabay Ótemisovtiń <i>esteligine arnaladı</i>	23
Toraqqa qosılıp jelingen nan (<i>Gúrriń</i>)	36
Qızıl kesek — saz kesek (<i>Gúrriń</i>)	53

Medet Atajanov QOÑIRAW QALAY QAĞÍLDÍ?

Qoñıraw qalay qağıldı? (<i>Gúrriń</i>)	77
■ Balanıń bir ermegi bolıwı shárt (<i>Gúrriń</i>)	83
■ Atamanıń jazası (<i>Gúrriń</i>)	88
■ Boyalğan shash (<i>Gúrriń</i>)	116
■ Kim aljastı? (<i>Gúrriń</i>)	129
■ Ruchka (<i>Gúrriń</i>)	134
■ Balalıq shoqlıq pa? Yamasa (<i>Bolğan waqıya</i>)	139

Kim Den She KISHKENE DOKTOR

(*Koreec xalıq ertekleriniń motivi boyınsha*)

Alpısbay Sultanov awdarması

Bir kúni keshte	144
Baydıń algısı	145
Jolbarıs jirasında	147
Qara qus qanatında	149
Shaqırılmağan qonaq	153
Ómir tamırı	155
Doslar járdemge keldi	157

ABDIMURAT ATA JANOV

ÓTKEN ÓMIR — ERTEK

MEDET ATA JANOV

QOŃÍRAW QALAY QAĞÍLDÍ?

KIM DEN SHE

KISHKENE DOKTOR

Alpısbay Sultanov awdarması

(Koreec xalıq ertekleriniń motivi boyınsha)

(Kishi hám orta mektep jasındaǵı balalar ushın gúrrińler)

Qaraqalpaq tilinde

«Qaraqalpaqstan» baspası

Nókis—2017

Redaktor

B. Zivarova

Operator

N. Yakubova

Original-maketten basıwǵa ruwqsat etilgen waqıtı 27.11.2017. Qaǵaz formatı 60x84¹/₁₆. Ofset usılında basıldı. Garniturası — «Shkolnaya KRKP». Kólemi 10,0 b/t., 9,30 shártli b/t., 7,22 esap b/t. Jámi 1000 nusqada. Bahası shártnama boyınsha. Buyırtpa №8-22.

Ózbekistan Respublikası Ministrler Kabineti tárepinen baspa xızmeti menen shuǵıllanıw ushın 2008-jıl 30-sentiyabrde Al №114 licenziyası berilgen.

«FARMA PRINT NUKUS» JSHJ baspaxanasında basıldı.

Nókis qalası, T.Qayıpbergenov kóshesi, 54 jay.